ESKİ TÜRKÇEDE

FONKSİYONEL AÇIDAN VARLIK EKİ

Hilal OLGAÇ

(Yüksek Lisans Tezi)

ESKİŞEHİR, 2020

ESKİ TÜRKÇEDE

FONKSİYONEL AÇIDAN VARLIK EKİ

Hilal OLGAÇ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR, 2020

T.C. ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hilal Olgaç tarafından hazırlanan "Eski Türkçede Fonksiyonel Açıdan Varlık Eki" başlıklı bu çalışma (Savunma Sınavı Tarihi) tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Bülent GÜL

Üye Prof. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Emrah BOZOK

ONAY

(İmza)

(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Enstitü Müdürü

16/09/2020

16/09/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hilal OLGAÇ

İMZA

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE FONKSİYONEL AÇIDAN VARLIK EKİ

OLGAÇ, Hilal
Yüksek Lisans-2020
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh Ağca

Bu çalışmada, +lIg varlık ekinin ve birleşikleriyle meydana gelen sözcüklerin ve oluşturduğu türlerin tespit edilmesi, bu türlerin cümle içerisinde anlamsal ve fonksiyonel açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadelerin anlamsal ve işlevsel olarak incelenmesi, +lIg varlık ekinin hangi tür sözcüklere eklendiği ve fonksiyonel açıdan hangi anlam ve işlevleri barındırdığı konuları üzerinde durulmuştur. +lIg varlık eki, tezin kapsamındaki metinler dahilinde incelenmiş ve ek fonksiyonel açıdan değerlendirilmiştir. Sonuç olarak +lIg varlık ekinin hangi tür sözcüklere eklendiği, birleşiklerinin neler olduğu tespit edilmiş, ekin eklendiği sözcük türleri ve birleşikleri kategorize edilmiş ve ekin anlamsal ve işlevsel fonksiyonu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler
Eski Türkçe, +lIg, Varlık Kavramı ve İşaretleyicileri

ABSTRACT

FUNCTİONAL ASSET SUPPLEMENT İN OLD TURKİSH

OLGAÇ, Hilal

Master Degree-2020

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ferruh Ağca

In this study, it is aimed to determine the suffix "+lIg" and the words that occur with its compounds and the types it forms and to evaluate these types semantically and functionally in a sentence. In the study, it is focused on the semantic and functional examination of the expressions with entities in the texts written in different circles of the old Turkish, which type of words the suffix "+lIg" is attachead to and which meaning and functions it contains in functional terms. The suffix "+lIg" has been examined in the texts within the scope of the thesis and evaluated from functional aspects. As a result what kind of words the suffix "+lIg" was added to, what its compounds were determined, the word types and compounds to which the suffix was added were categorized and the functional and semantic function of the suffix was determined.

Key Words

Old Turkish, +lIg, Entity Notion and Markers

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
İŞARETLER VE TRANSKRİPSİYON ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **x**
GİRİŞ **1**
Tezin Konusu ve Alanı 1
Tezin Amacı 1
Tezde Kullanılan Yol ve Yöntemler 2
KORPUS **3**

1. BÖLÜM

TÜRKÇEDE EKLER

1.1. YAPIM EKLERİ 6
1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri 6
1.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri 7
1.1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri 7
1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri 8
1.2. ÇEKİM EKLERİ 8
1.2.1. Ad Çekimi Ekleri 9
1.2.1.1. Çokluk Eki 9
1.2.1.2. İyelik Ekleri 9
1.2.1.3. Yalın Durum (Nominatif Hâli) 9
1.2.1.4. İlgi Durumu (Genitif Hâli) 10
1.2.1.5. Yükleme Durumu (Akkuzatif Hâli) 10
1.2.1.6. Yönelme Durumu (Datif Hâli) 10
1.2.1.7. Bulunma Durumu (Lokatif Hâli) 11
1.2.1.8. Çıkma Durumu (Ablatif Hâli) 11
1.2.1.9. Vasıta Durumu (İnstrumental Hâli) 11
1.2.1.10. Eşitlik Durumu (Ekvatif Hâli) 12
1.3. HEM YAPIM HEM ÇEKİM KATEGORİSİNDE OLAN EKLER 17
1.4. TÜRK DİLİNDE +LIG EKİ VE VARLIK İFADESİ 19

2. BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ BAKIMINDAN +LIG EKLİ ÖRNEKLER

2.1. İsim + “+lIg” 33
2.1.1. Sözdizimsel Yapı İçerisinde İsim Yapanlar 33

2.1.2. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Sıfat Yapanlar 36
2.1.2.1 Ayagka Tegimlig 42
2.1.3. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Zarf Yapanlar 45
2.1.3.1. Sadece +lIg İle Yapılan Zarflar 45
2.1.3.2. Sadece +lIgIn/ +lİgİn, +lUgUn / lÜgÜn İle Yapılan Zarflar 47
2.1.4. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Edat Yapanlar 48
2.2. İsim + "lIg" + Yardımcı Eylem 50
2.2.1. Sıfat + "lIg" + Yardımcı Eylem 54
2.3. Sıfat +lIglı Örnekler 56
2.4. Özne ya da Yüklem Olan +lIg Ekli Örnekler 57
2.4.1. Yüklem + lIg 57
2.5. Tür Meydana Getirmede +lIg Eki 58
2.5.1. Biçimbirimsel Olarak +lIg Eki 58
2.5.1.1. -mAklIg 58
2.5.1.2.-(X)nçlXg 62
2.5.1.3. +l(X)glIg 65
2.5.1.4. +lXgXn 66
2.5.1.5 +lXgsXz 66
SONUÇ 68
KAYNAKÇA 70

İŞARETLER VE TRANSKRİPSİYON

ä : /e/ ünlüsünü gösterir

ḍ : /d/ ünsüzü yerine yazılan /t/

ṭ : /t/ yerine yazılan /d/

ẓ : /z/ yerine yazılan /s/

ṣ : /s/ yerine yazılan /z/

ŋ : /ng/ ünsüz çiftini göstermekte kullanılan şekil

ā : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ṇ : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ś : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ū : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ġ: art damak /g/ ünsüzü

ḫ: hırıltılı /h/

ḳ: art damak /k/ ünsüzü

+ : isim tabanını gösterir

- : fiil tabanı gösterir

( ) : Yazılmayan ünlüleri gösterir.

… : Metinde silik olan yerleri gösterir.

KISALTMALAR

AY	Altun Yaruk
BT XII	Berliner Turfan-Texte XII
ETŞ	Eski Türk Şiiri
HU	Huastuanift
KP	Manuscrits ouıgours de Touen-Houang. Le Conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouıgoure
M I	Manichaica I
M II	Manichaica II
M III	Manichaica III
OTG	Marcel Erdal (2004). A Grammar of Old Turkic, Brill, Leiden-Boston.
OTWF	Marcel Erdal (1991). Old Turkic Word Formation**: A Functional Approach to the Lexicon**, c.I-II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
s.	Sayfa
SY	Säkiz Yükmäk
TDAYB	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TT VI	Türkische Turfan-Texte VI
TTK	Türk Tarih Kurumu
U II	Uigurica II
ÜÇİtig	Üç İtigsizler
vb.	ve benzeri
yay.	Yayınları

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadelerin anlamsal ve işlevsel incelemesi konusu ele alınmaktadır. Eski Türkçede varlık eki olarak bilinen +lIg ekinin tam olarak hangi tür sözcüklere eklendiği ve fonksiyonel olarak hangi anlam ve işlevleri barındırdığı konusu yeteri kadar açık değildir. Ek hakkındaki en eski bilgiye Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk adlı eserinde rastlanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut burada ekin sahiplik bildirdiğinden söz eder. Divanü Lugati't-Türk'ten bu yana ek hakkında çalışmalar yapılsa da ekin hangi anlam ve işlevleri barındırdığı konusu üzerinde pek fazla durulmamıştır. Ek hakkındaki genel kanı aidiyet bildirdiği ve sıfat yaptığıdır. Halbuki ekin fonksiyonu bu kadarla sınırlı değildir. Ekin sıfat yapan bir ek olduğu herkesçe kabul görmüştür fakat bu, ekin başka fonksiyonlarının olamayacağı anlamına gelmez. Ek yalnızca isimlere eklenmemekte, isim ve sıfat yapmasının dışında zarf ve edat da yapmakta ve birleşikleriyle genişlemektedir. Ek hakkında çoğunlukla genel kanıya ait açıklamalarda bulunulmuştur. Halbuki ek genel kanının aksine zarf ve edat da meydana getirmektedir. Ekin diğer fonksiyonlarından bahsedilen çalışma sayısı ise azdır. Ekin sıfat yapmasının dışında zarf ve edatların teşkilinde de rol oynuyor oluşu onu çok özel ve işlek bir ek yapmaktadır. Çalışmanın kapsamını Altun Yaruk Sudur, Eski Türk Şiiri, Manichaica, Sekiz Yükmek ve Üç İtigsizler oluşturmaktadır. Bu metinler dahilinde eki anlamsal ve fonksiyonel açıdan incelemek amaç edinilmiştir. Lisans eğitimimde tez danışmanım olan, bu yolda yürümek adına beni teşvik eden, yüksek lisans dönemim boyunca ise sorularıma yanıt olan, bilgisiyle daima bana farklı kapılar açan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya, bulamadığım kaynaklara erişmeme yardımcı olan, bilgilerini ve deneyimlerini paylaşmayı hiçbir zaman esirgemeyen hocalarım Arş. Gör. Dr. Kenan Azılı ve Arş. Gör. Buket Nur Kırmızıgül'e, tez süreci boyunca ulaşamadığım kaynaklar konusunda yardımını gördüğüm arkadaşım Tuğçe Coşkun Seber'e, desteklerini her zaman üzerimde hissettiğim aileme ve süreç boyunca motive ve güç kaynağım olan Taha Murat'a teşekkür ederim.

Hilal OLGAÇ

Eylül, 2020, Eskişehir

GİRİŞ

Tezin Konusu ve Alanı

+lIg eki Eski Türkçede genellikle var olmayı ve sahipliği ifâde eden sıfatlar yapan, isimlere eklenen, isimden isim yapan bir ek olarak bilinir fakat ekin aynı zamanda isimlerin dışındaki sözcüklere eklendiği örnekler de mevcuttur. +lIg eki sadece isimlere eklenmemekte, sıfatlara, zarflara, zamirlere ve fiil kökenli isimleşmiş kelimelere de eklenmektedir. +lIg ekinin eklendiği kaynaklar ve eklendikten sonra nasıl bir türe dönüştüğü de çeşitlilik göstermektedir. +lIg eki, yardımcı fiiller ile kullanılabilen, isim ve sıfat yapmasının dışında zarf ve edatların teşkilinde de rol oynayan, çeşitli morfemlerle genişleyerek analitik formlar ortaya çıkaran çok özel ve işlek bir ektir. +lIg ekinin eklendiği sözcüklere kattığı anlam Türk dili araştırmalarında isimlerin varlık ifadesi olarak ele alınıp değerlendirilir. Dolayısıyla tezin konusu Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadelerin anlamsal ve işlevsel incelemesidir. Tezin alanını Eski Türkçe metinler kapsamaktadır. Bu metinler içerisinde Uygur dönemi metinleri çoğunluktadır. Tezin kapsamı dahilindeki metinler, Üç İtigsizler, Eski Türk Şiiri, Manichaica, Altun Yaruk ve Säkiz yükmäkdir. Bu metinlerin çoğu Budist Türk çevresi metinleridir. İlgili metinlerde geçen +lIg ekli cümlelerin, cümle içerisindeki fonksiyonunu açıklamak tez kapsamında büyük önem arz etmektedir.

Tezin Amacı

Tezin amacı, Eski Türkçe metinlerde varlığını tespit ettiğimiz +lIg ekinin ve birleşikleriyle meydana gelen sözcüklerin, cümle içerisindeki anlamı ve oluşturduğu türlerin tespit edilmesidir. Tezde, Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadeler anlamsal ve işlevsel olarak incelenecektir. +lIg varlık ekinin hangi tür sözcüklere eklendiğini ve fonksiyonel olarak hangi anlam ve işlevleri barındırdığını açıklamak tezin birinci amacıdır. Tezin diğer bir amacı ise +lIg varlık ekinin Türkçedeki diğer ekler ile kıyaslanması ve ekin nasıl bir ek olduğuna açıklık getirmektir. Böylelikle ekin hangi tür sözcüklere eklendiği, birleşiklerinin neler olduğu, hangi türlerin teşkilinde rol oynadığı, anlamsal ve işlevsel fonksiyonlarının neler olduğu konularına açıklık getirilecektir.

Tezde Kullanılan Yol ve Yöntemler

Tezde bütünlük fişleme metodu ile sağlanmıştır. Fişleme usulüyle veri toplanmış ve daha sonra toplanan veriler yorumlanmıştır. Öncelikle tez kapsamındaki metinler teker teker incelenmiş, daha sonra bu metinlerdeki +lIg ekli örnekler tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise, +lIg varlık eki hakkında genişçe bir literatür taraması yapılmıştır. Literatürdeki çalışmalar okunup tarandıktan sonra tezin asıl aşamasına geçilmiştir. Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. I. bölümde Türkçedeki eklerden bahsedilmiş, Türkiye Türkçesindeki yapım ve çekim eklerinin neler oldukları açıklanmış ve +lIg varlık ekinin bu ekler gibi bir ek olup olmadığı tartışılmıştır. I. bölümün içerisinde yer alan "Türk dilinde varlık kavramı ve işaretleyicileri" başlığı adı altında varlık kavramından ve +lIg varlık eki hakkındaki literatürden bahsedilmiştir. Araştırmacıların +lIg varlık eki hakkındaki söylediklerine ek olarak örnekler verilmiş ve bu örnekler yorumlanmıştır. II. bölümde ise +lIg varlık ekinin birleşikleriyle meydana getirdiği biçimler, ekin hangi türlere eklendiği ve cümle içerisinde hangi türleri meydana getirdiği konusu üzerinde durulmuş, incelenen metinlerdeki +lIg ekli örnekler yorumlanmıştır. Bu bölümde +lIg'lı yapılar üzerinde durulmuş ve +lIg varlık ekinin cümle içerisinde isim mi, sıfat mı, zarf mı, yoksa edat mı teşkil ettiği tespit edilmiştir. Yine bu bölümde +lIg ekinin birleşiklerine yer verilmiş ve her bir tür, örneklerle açıklanmıştır. Tezde taranan metinler dahilindeki örnekler, özenle seçilmiş ve örneklerin yalnızca birkaç tanesi tezin içeriğinde yer almıştır. Tezdeki asıl amaç örneklerin yorumlanması olmadığından, +lIg varlık ekinin anlamsal ve işlevsel fonksiyonunun tespit edildiği örnekler ayıklanmış ve yalnızca birkaç tanesi örnekler arasında yer almıştır.

KORPUS

AY IV, Tokyürek Hacer (2018). **Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç Karşılaştırmalı Metin Yayını**, TDK, Ankara.

AY VI, Ayazlı Özlem (2012). **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını**, TDK, İstanbul.

ETŞ, Arat Reşit Rahmeti (2018). **Eski Türk Şiiri**, TTK, Ankara.

HU, Özbay Betül (2015). **Huastuanift**, TDK, Ankara.

M I, Le Coq, Albert von (1912). **Türkische Manichaica aus Chotscho I**, Berlin.

M II, Le Coq, Albert von (1919). **Türkische Manichaica aus Chotscho II**, Berlin.

M III, Le Coq, Albert von (1922). **Türkische Manichaica aus Chotscho III**, Berlin.

TT VI, Willi, Annemarie von Gabain und G. R. Rahmati (1934). **Türkische Turfan-Texte VI. Das, buddhistische sūtra Säkiz yükmäk**, Berlin.

ÜçİtigSizler, Barutçu-Özönder, F. Sema (1998). **Üç İtigsizler**, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks- XXX Levha, TDK, Ankara.

1. BÖLÜM

TÜRKÇEDE EKLER

Eklerin bir kısmı türetim esaslıdır. Bir kısmı ise cümle içerisinde çekimi ya da sözcükler arası ilişkiyi sağlamak için kullanılır. Dolayısıyla ekler iki ana sınıfa ayrılır: Bunlardan bir tanesi yapım ekleri, diğeri ise çekim ekleri olarak tanımlanır. Kimi dilbilimciler[1] bu eklere ara ekleri de ekler ve ekleri üç ana grubu ayırır. Ara ekler hem yapım eklerini hem de çekim eklerini bünyesinde barındırır. Diğer bir deyişle hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi hareket eden ekler, ara ekler kategorisinde değerlendirilir. Ara ekler tabiri herkesçe kabul görmüş bir tabir olmamakla birlikte hem yapım eki hem de çekim eki gibi davranan her ekin ara ekler içerisinde değerlendirilemeyeceğini savunan araştırmacılar da vardır. Örneğin; Delice (2016) "Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?" adlı makalesinde ara ekler tanımını doğru bulmaz.

Ergin, ekin kelime bünyesinde görüldüğünü, tek başına bir anlamı olmadığını ve kullanılmadığını, sadece köklerle birleştiği zaman kullanıldığını söyler ve eki şöyle açıklar: "Ekler, mânâ ile ilgili bir vazife gören şekillere denir. Kısacası ekler kelime bünyesindeki gramer vazifeli şekillerdir" (Ergin 2012: 114). Eklerin iki çeşit vazifesi vardır. Bunlardan biri köklerden daha geniş kökler yani gövdeler yapmak, diğeri kök ve gövdelerin gramatikal kategorilerini meydana getirmektir" (Ergin 2012: 121). Korkmaz ise eki şöyle tanımlar:

> Ekler, kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, kökler ile birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir. Ekler, kelimeler arasında yönlendirici birtakım anlam, ilişki ve bağlantıları kurmak, onların söz içinde anlaşılırlığını sağlamak için de yeni eklere başvurmuştur. Böylece ekler, ancak köklerle birleşerek birer anlam kazanabilmişlerdir. (Korkmaz 2017: 106)

---

[1] Gülsevin (2004), Başdaş, (2006), Turan (2007), Ganiyev (2011), Ahmedova (2012)

Ergin ve Korkmaz'ın söylediklerinden hareketle eklerin tek başına kullanılmadığını ve tek başına bir anlam ifade etmediğini söyleyebiliriz. O hâlde eklerin anlam kazanabilmesi için kökler ile birleşmesi gerekmektedir.

Ahmedova, ara eklerin sadece günümüz Türkçesinde değil, en eski yazılı kaynaklarımızdan olan Orhon yazıtlarının dilinde de görüldüğünü ve bunların çok işlevli (çok fonksiyonlu) ekler olarak da nitelendirildiğini (Ganiyev 2011: 641) ancak çok fonksiyonlu eklerin kullanıldığı yere göre yapım yahut çekim eki olabileceğini belirtir ve ara eklere, isim soylu sözcüklerde +ki, +lığ, +sız ve +ça ekleri, fillerdeyse çatı eklerini dahil eder. (Ahmedova, 2012: 26) Kısacası Ahmedova, ara eklerin en eski yazılı kaynaklarımızda da kullanıldığını belirtmiştir.

Ekleri yapım ve çekim ekleri olmak üzere iki ana gruba ayıran dil bilimciler olduğu gibi yapım ve çekim eklerinin dışındaki ek gruplarını kabul eden dil bilimciler de vardır. "Örneğin, Zikri Turan yapım ve çekim ekleri dışında yedi ek grubunun daha olduğunu belirtir. Gürer Gülsevin +ki (ilgi eki), +sız (yokluk eki), +lı (varlık eki) eklerini tür değiştiren eklerine dâhil eder." (Ahmedova, 2012:27) Başdaş (2011) ise sıfat fiil eklerini, zarf fiil eklerini, mastar eklerini, olumsuzluk ekini, küçültme eklerini, ilgi ekini, yokluk ekini, topluluk ekini, çokluk ekini, eski yön gösterme ekini ve eşitlik ekini ara eklere dâhil eder.

O hâlde Türkçede ekler üç ana gruba ayrılır. Türetim esaslı olan yapım ekleri, cümle içerisinde çekimi ve sözcükler arası ilişkiyi sağlayan çekim ekleri ve hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket eden ara ekler. Ara ekler tanımlaması da araştırmacılara göre çeşitlilik göstermektedir. Stilistik ekler (Ganiyev: 2011), şekil yapan ekler, yapı ekleri, ara ekler (Başdaş, 2011) gibi tanımlamalar da ara ekleri anlatmak için kullanılır. Ara ekler hem yapım hem de çekim kategorisinde olduğu için tezde, "hem yapım hem de çekim kategorisinde olan ekler" şeklinde adlandırılmıştır. +lIg varlık ekinin kimi zaman bir yapım eki gibi, kimi zamansa çekim eki gibi hareket ediyor oluşu onu ara ekler içerisine dahil eder. +Ilg varlık eki ara eklerin karakteristik özelliklerini barındırır. Bu durum onu ne yapım eki ne de çekim eki yapar. Bu sebeple +lIg varlık eki ne yapım eki ne de çekim eki olarak değerlendirilmelidir. Onu, ara ekler içerisine dahil etmek daha doğru olacaktır.

1.1. YAPIM EKLERİ

Korkmaz, yapım eklerini "ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan ekler" olarak tanımlar. (Korkmaz 2017: 110) Ergin ise, yapım eklerini "kısaca köklerden gövde yapma ekleri" olarak tanımlar ve bu ekleri isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri olarak sıralar (Ergin 2012: 154).

Yapım ekleri isme yahut fiile eklenen ve yeni birer isim yahut fiil meydana getiren eklerdir. Bu ekler isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil türetebilirler. Yapım ekleri yeni isimler meydana getirirken sözcüğün anlamında değişime yol açarlar. "Göz + lük + çü", örneğinde görüldüğü gibi göz sözcüğü tek başına bir organı ifâde ederken, +lük isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle bir nesne ismine dönüşmüş ve +çü isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle ise gözlüğü satan kişi yahut gözlüğün satıldığı yer anlamlarına erişmiştir. O hâlde yapım ekleri için isme ve fiile eklenerek yeni isim ve fiil meydana getiren eklerdir diyebiliriz.

1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

Ergin, isimden isim yapma ekleri hakkında "isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan yapım ekleridir" tanımında bulunmuştur (Ergin,2012: 154) ve isimden isim yapım eklerini şu şekilde sıralamıştır:

> -lık / -lik / -luk / -lük, -cı / -ci / -cu / -cü / -çı / -çi / -çu / -çü, -lı / -li / -lu / -lü, - sız / -siz / -suz / -süz, -ki, -cık /-cik / -cuk / -cük, -cak / -cek, -cığaz / -ciğez / -cuğaz / -cüğez, -cağız / -ceğiz, -ca / -ce / -ça / -çe, -daş / -taş, -ncı /-nci / -ncu / -ncü, -ar / -er / -şar / -şer, -z, -sı / -si / -su / -sü, -msı / -msi /-msu / -msü, -mtıraḳ, -raḳ / -rek, -lı (-li, -lu, -lü).... -lı (-li, -lu, -lü), -layın / -leyin, -cılayın / -cileyin, -an / -en, -kek, -kan, -ç, - ḳa / -ge, -cıl / -cil / -cul / -cül / -çıl / -çil / -çul / -çül, -dırıḳ / -dirik / -duruḳ / -dürük, -man / -men, -aç / -eç, -şın / -şin, -aḳ / -ek, -ḳ /-k, -z, -t, -tı / -ti / -tu / -tü, -az / -ez, -ay / -ey, -i, -sul / -sül / -sıl / -sil, -sal, -ġıl, / -gil / -ġul / -gül / -ḳıl / -kil / ḳul / kül, -la / le. (Ergin,2012: 155-178)

Ergin'in, isimden isim yapım eklerine örnek gösterdiği bazı sözcükler ise şunlardır:

> Başlık, gecelik, eskici, sütçü, ölümlü, kilitli, duygusuz, görgüsüz, deminki, alttaki, yumuşacık, biricik, yavrucak, çabucak, kızcağız, Türkçe, yoldaş, üçüncü, dörder, dördüz, çocuksu, yeşilimsi, sarımtırak, mavimtırak, küçürek, begli budunlu, geceleyin, bencileyin, oğlan, erkek,

başkan, anaç, başka, ölümcül, boyunduruk, kocaman, kıraç, sarışın, benek, bebek, topuz, yaşıt, cıvıltı, ayaz, güney, yeşil, yoksul, kumsal, dörtgül, yayla vb (Ergin 2012: 155-179).

1.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

Ergin, isimden fiil yapma eklerini "İsim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir." şeklinde tanımlamıştır (Ergin 2012: 179) ve isimden fiil yapım eklerini şu şekilde sıralamıştır: "-la- / -le-, -al- / -el-, -l-, -a- / -e-, -ı- / -i- / -u- / -ü-, -ar- / -er-, -da- / -de- / -ta- / -te-, -ḳır- / -kir- / -ḳur- / -kür-, -ḳ- / -k-, -r-, -sa- / -se-, -msa- / -mse-." (Ergin 2012: 179-184)

Ergin'in isimden fiil yapma eklerine gösterdiği örneklerden bazıları ise şunlardır: "Sula-, azal-, doğrul-, dile-, ağrı-, morar-, fısılda-, tükür-, birik-, öksür-, susa-, küçümse- gibi." (Ergin 2012: 179-184)

1.1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Ergin, fiilden isim yapma eklerini ise "Fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir." şeklinde tanımlamıştır. (Ergin 2012: 184) Ergin fiilden isim yapım eklerini şu şekilde sıralamıştır:

-maḳ /-mek, -ma / -me, -ış / -iş / -uş / -üş, -m, -ḳ / -k, -aḳ / -ek, -n, -ġı / -ġi / -ġu / -gü / -ḳı / -ki / -ḳu / -kü, -ġa / -ġe, -ġın / -gin / -ġun / -gün, -ḳın / -kin / -ḳun / -kün, -ġan / -gen / - ḳan / -ken, ġıç / -ġiç / -ġuç / -güç, -ġaç / -geç / -ḳaç / -keç, -ağan / -eğen, -ıcı / -ici / -ucu / -ücü, -ç, -ı / -i / -u / -ü, -a / -e, -tı / -ti / -tu / -tü, -t, -l, -sı / -si / -su / -sü, -anaḳ / -enek, -amaḳ / -emek, -mıḳ / -mik / -muk / -mük, -aç / -eç, -am / -em, -alaḳ / -elek, -arı / eri, -amaç / -emeç, -maç / -meç, -baç / -beç, -sal / -sel, -man / -men, -saḳ / -sek, -paḳ / -pek, -van / -ven, -mur / -mür, -caḳ / -cek, -ca / -ce, -cama / -ceme, -maca / -mece, -an / -en, -ar / -er, -r, -mış / -miş / -muş / -müş, -di / -dı / -du / -dü / -tı / -ti / -tu / -tü, -dıḳ / -dik / -duḳ / -dük / -tıḳ / -tik / -tuḳ / -tük, -acaḳ / -ecek, -ası / -esi, -maz / -mez (Ergin, 2012:184-200).

Ergin'in fiilden isim yapma eklerine örnek gösterdiği bazı sözcükler ise şunlardır:

Gelmek, yazma, söyleyiş, giyim, açık, tapınak, uzun, sorgu, bölge, bilgin, sıkılgan, bilgiç, süzgeç, olağan, kalıcı, inanç, tartı, öte, girinti, öğüt, ışıl, tütsüg, görenek, kaçamak, kıymık, güleç, tutam, yatalak, uçarı, dönemeç, bulamaç, dolanbaç, uysal, öğretmen, tutsak, kaypak, yayvan, yağmur, erincek, düşünce, sürünceme, gülen, koşar, yürür, okumuş, şıpsevdi, duyulmadık, açılacak, kırılası, tükenmez vb. (Ergin 2012: 184-200).

1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Ergin, fiilden fiil yapma eklerini "Fiil kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir." (Ergin 2012:200) şeklinde tanımladıktan sonra fiilden isim yapım eklerini şu şekilde sıralamıştır:

"-ma-, -me-, -n-, -l-, -ş-, -r-, -t-, -dır-, -dir-, -dur-, -dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür-, -dar-, -der-, -ar-, -er-, -ġur-, -gür-, -z-, -a-, -e-, -ı-, -i-, -u-, -ü-, -ķ-, -k-, -p-, -y-, -sa-, -se-, -msa-, -mse-, -ası-, -esi-, -ala-, -ele." (Ergin 2012: 200-216)

Ergin'in fiilden fiil yapma eklerine örnek gösterdiği bazı sözcükler ise şunlardır: "Bilme, öğren-, durul-, sözleş-, saldır-, kızart-, yedir-, köndger-, kopar-, irgür-, emiz-, tıka-, kazı, doruk-, serp-, koy-, görset-, gülümse-, ovala- vb." (Ergin 2012: 200-216)

1.2. ÇEKİM EKLERİ

Çekim ekleri yapım eklerine benzemezler. Aralarındaki farkı Korkmaz şu şekilde özetlemiştir:

> İşletme ekleri adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran eklerdir. Yapım ekleri kök ile gövdenin kendi sınırları içinde kaldığı hâlde, işletme ekleri, kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbiriyle ilişkiye geçiren, onlarla kelime grupları ve cümlenin öteki öğeleri arasında geçici anlam örgüsü kuran eklerdir. Kelime gruplarından ve cümleden işletme ekleri çıkarıldığında, kelimeler arasındaki anlam bağları kopar ve cümlenin yapısı bozulur. Bu nedenle işletme ekleri hem kök ve gövdelere işleklik kazandıran eklerdir hem de yapım eklerinden daha kapsamlıdır. Çekim eklerinin kullanılış alanları yapım eklerinden de öteki işletme eklerinden de daha kapsamlıdır. Ad kök ve gövdelerine de fiil kök ve gövdelerine de gelebilirler. Kullanılış bakımından gösterdikleri ayrılık dolayısıyla çekim ekleri de kendi içinde ad çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki ana gruba ayrılır. (Korkmaz 2017: 111)

Korkmaz'ın dediği gibi yapım ekleri kök ve gövde ile ilgilidir ve bu sınırlılığından ayrılamaz. Çekim ekleri ise kök ve gövdelere anlam yükler, onların ilişki kurmasını sağlar ve öyle ki çekim ekleri cümleden çıkartılırsa anlamsal karışıklığına yol açar. (Korkmaz 2017: 111) Yani yapım ekleri yeni isimler meydana getirirken sözcüğün anlamında değişime yol açarken, çekim ekleri cümleden çıkartılırsa tüm cümlede anlam karışıklığına sebep olacaktır.

1.2.1. Ad Çekimi Ekleri

"İsim işletme ekleri geniş mânâsı ile isim adı altında toplanan bütün kelime çeşitlerine dilde işleklik veren eklerdir. Bu ekler çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve soru ekidir." (Ergin 2012: 220) +lIg varlık eki kimi zaman bu ekler gibi hareket ederken kimi zaman yukarıda bahsedilen yapım ekleri gibi hareket eder.

1.2.1.1. Çokluk Eki

Ergin, "çokluk ekinin isimlerin çokluk şekillerini yapan işletme eki olduğunu, bir ismin hiçbir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşıladığını ve bu normal şekle teklik şekli adı verildiğini" söyler. (Ergin 2012: 220) Demek ki bir isim hiçbir ek almıyorsa tek bir nesneyi karşılar. O hâlde bir nesnenin birden çok olduğunu belirtmek için bir eke ihtiyaç vardır. Bu ek eskiden beri +lar, +ler ekidir. Yani "ağaç" ismi tek başına tek bir nesneyi karşılarken, ağaçlar ismi birden fazla ağaç olduğuna vurgu yapmaktadır. O hâlde herhangi bir şeyin birden fazla olduğunu anlatmak için +lAr çokluk eki kullanılmaktadır.

1.2.1.2. İyelik Ekleri

Ergin, iyelik eklerini "ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye âit olduğunu ifade eden işletme ekleridir" şeklinde tanımladıktan sonra bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifâde edilmek istendiğinde, o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik ekinin getirilmesi gerektiğini söyler. (Ergin 2012: 221-222) Ergin, iyelik ekine örnek olarak ise şu sözcükleri göstermiştir: "baş-ı-m, baş-ı-n, baş-ı, baş-ı-mız, baş-ı-nız, baş-ları; baba-m, baba-n, baba-sı, baba-mız, baba-nız, baba-ları." (Ergin 2012: 222)

"Babam dün sabah geldi" cümlesinde baba sözcüğü isim kökken -m eki, I. teklik kişi iyelik ekidir. I. teklik kişi iyelik ekinin bu cümledeki görevi ismin karşıladığı nesnenin kime yahut neye ait olduğunu göstermektir.

1.2.1.3. Yalın Durum (Nominatif Hâli)

Korkmaz yalın durumu "Adın hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur." şeklinde tanımlar (Korkmaz 2017: 112). Ergin ise, "Bu hal ismin, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan ismin dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen hâlidir." şeklinde tanımlar (Ergin 2012: 227). Ergin, Türk Dil Bilgisi adlı kitabında isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik

şekilleri yalın halledilir demiştir ve taş, ev teklik yalın hâli; taşlar, evler çokluk yalın hâli; taşlarım, evlerimiz iyelik yalın hâli örneklerini vermiştir (Ergin 2012: 227-228).

Ergin'in verdiği örneklerden hareketle şunları söyleyebiliriz: Yalın durum yalnızca ek almamış kelimelere verilen bir tanımlama değildir. Yalın hâldeki bir sözcüğün üzerine çekim eki gelebilir. Taş sözcüğü kendi başına yalın hâlken, taşlarım sözcüğü de yalın hâldir.

1.2.1.4. İlgi Durumu (Genitif Hâli)

Korkmaz (2011) ilgi durumunu "Eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad durumudur" şeklinde tanımlar. Bu durumun ya da adın yan yana getirilmesiyle eksiz olarak ya da ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra +In / +Un, ünlüyle bitenlerden sonra +nIn / +nUn ekinin getirilmesiyle karşılandığını belirtir. (Korkmaz 2017: 112) Ergin ise "ilgi hâlinin, başka bir isimle ilişkili olduğunu ifade eden hâl olduğunu, ilgi hâlinin ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterdiğini ve ilgi hâli ekinin ismi esas itibariyle isme bazen de fiile bağladığını söyler." (Ergin 2012: 228) "Yolun sonu, yük gemisi, ata yurdu, işin başı" ilgi durumu eki almış sözcüklere örnektir (Korkmaz 2017: 112).

1.2.1.5. Yükleme Durumu (Akkuzatif Hâli)

Korkmaz yükleme durumunu "Cümlede, geçişli fiillin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Bu durum ya eksiz yahut da +(y)I / +(y)U ekiyle karşılanır." (Korkmaz 2017: 112) şeklinde tanımlarken Ergin, "Akkuzatif ekleri ismi fiile bağlayan hâl eklerindendir." şeklinde tanımlar (Ergin 2012: 231). "Ateşi, beyi, tarlayı, tepeyi, yolu" sözcükleri yükleme hâli ekine örnektir (Korkmaz 2017: 112).

1.2.1.6. Yönelme Durumu (Datif Hâli)

Korkmaz, yönelme durumunu "Kelime gruplarında ve cümlede adı fiile yönelme ve yaklaşma işlevi ile bağlayan durumdur. +y(A) ekiyle karşılanır." şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz 2017: 112). Ergin ise, "Bu hal ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği haldir. Datif eki ismi fiile bağlayan bir ektir." şeklinde tanımlamıştır (Ergin 2012: 228). Ergin ağaca, suya, güneşe, tepeye, üstümüze vb. sözcükleri yönelme durumuna örnek göstermiştir (Ergin 2012: 233).

1.2.1.7. Bulunma Durumu (Lokatif Hâli)

Korkmaz, bulunma durumunu "Fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren durumdur. İlgili ada +DA eki getirilerek karşılanır. Bu ek çeşitli kullanılış biçimleri dolayısıyla adı fiile zamanda bildirme, zarf tümleci oluşturma, içinde bulunma, aracı olma; yaş, miktar, derece bildirme vb. görev ve ifadelerle bağlar." cümleleriyle anlatmıştır (Korkmaz 2017: 112). Ergin ise "Bu hal ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren hâlidir. Lokatif eki ismi fiile bağlayan bir hal ekidir." cümleleriyle anlatmıştır (Ergin 2012: 228). Akılda, suda, yolda gibi sözcükler bulunma durumu ekine örnek gösterilebilir (Korkmaz 2017: 112).

1.2.1.8. Çıkma Durumu (Ablatif Hâli)

Korkmaz çıkma durumu eki hakkında şunları söylemiştir:

> Eklendiği adda, fiilin gösterdiği işin kendinden uzaklaştığını gösterme durumudur. Bu durumda, fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğru yönelmiştir. +DAn ekiyle karşılanır. Bu durum çeşitli kullanılış biçim ve özellikleri dolayısıyla, eklendiği adı fiile sebep, sonuç, zaman bildirme, adın yapıldığı maddeyi gösterme, bir bütünü veya bütünün parçasını oluşturma, yer ve yön gösterme, edat grupları oluşturma, karşılaştırma, eş veya zıt anlamlı ilişkiler kurma gibi çeşitli işlevler ile de kullanılır. (Korkmaz 2017: 112-113)

Korkmaz çıkma durumu ekini tanımladıktan sonra dağdan, ağaçtan, uzaktan gibi sözcükleri çıkma durumuna örnek göstermiştir. (Korkmaz 2017: 112) Ergin ise çıkma hâlinin ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren hâl olduğunu söylemiştir. (Ergin 2012: 228) "Korkmaz çıkma durumu için dağdan, ağaçtan, uzaktan gibi sözcükleri çıkma durumuna örnek göstermiştir." (Korkmaz 2017: 112)

1.2.1.9. Vasıta Durumu (İnstrumental Hâli)

Korkmaz'ın vasıta durumu hakkındaki görüşleri ise şunlardır:

> Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki harekette "aracı" olarak kullanıldığını yahut "birliktelik" bildirdiğini gösteren durumudur. Bu durum için Eski Türkçeden beri, dilin doğu ve batıdaki kollarında kullanılmış olan +(I)n / +(U)n eki, bugün Türkiye Türkçesinde artık yerini yaz-ın, kış-ın, güz-ün, ilk-in gibi kalıplaşmış bazı zarflara bırakan ölü bir ek durumundadır. Bu ekin yerini bugün ile edatından ekleşmiş olan +(y)lA eki almıştır (Korkmaz 2017: 113).

Ergin ise "Bu hal ismin fiile bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği haldir. İnstrumental eki ismi fiile bağlayan bir hal ekidir." cümleleriyle vasıta durumu ve vasıta durumu eki hakkındaki görüşlerini açıkça belirtir (Ergin 2012: 228).

1.2.1.10. Eşitlik Durumu (Ekvatif Hâli)

Korkmaz eşitlik durumu için "Bu durum, eklendiği ad ile fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur. Eki +CA'dır. Bu ek zamanla bir yapım ekine dönüştüğü için, ad çekiminde kullanılışı hayli sınırlanmıştır." demiştir. (Korkmaz 2017: 113) Ergin ise, "Bu hal ismin eşitlik, benzerlik, gibilik ifade eden hâlidir. Eşitlik eki ismi fiile bağlar." (Ergin 2012: 228) şeklinde eşitlik hâlini tanımladıktan sona yüzlerce, insanca, açıkça, bence, böylece, yavaşça gibi sözcükleri eşitlik hâline örnek göstermiştir (Ergin 2012: 239).

Eski Türkçede varlığını tanıksadığımız +lIg varlık ekine yukarıda bahsettiğimiz çekim ekleri eklenebilmektedir. Aşağıdaki örneklerde, taranan metinler kapsamında +lIg varlık ekine eklenen çekim ekleri örnekleri mevcuttur:

1. *[eş]siz ıduḳ tilingiz öze. / edgü tityük nomluġ [retnig]. / [es]irkençsizin üleyü yarlıḳatıngız. emgeklig [tolġaḳlıġ tın**lıġlarḳa**.* "Eziyet çeken ve zahmet içinde bulunan **mahlûklar**a eşsiz mübârek diliniz ile iyilik denilen kanun cevherini esirgemeden dağıtmak lutfunda bulundunuz". (ETŞ, 50)

ETŞ'de rastladığımız bu örnekte "tın" can, ruh ismi üzerine +lIg varlık ekini kabul etmiş ve *tınlıg* canlı, ruhlu anlamını kazanmıştır. *Tınlıg* ismine ise +lAr çokluk eki eklenmiştir. Türkçede isimlere eklenen ve çokluk anlamı katan +lAr çokluk eki burada +lIg varlık ekinin üzerine eklenmiş ve "canlı" sözcüğünü "canlılar" anlamına eriştirmiştir. Tın + lIg ismine +lAr çokluk eki eklendiği gibi onun da üzerine +kA yönelme hâli eki eklenmiştir. O hâlde +lIg varlık eki üzerine birden fazla çekim ekini kabul edebilmektedir.

2. *çarıtıġ ḳoşayın tip tapı bolsar. / çan-ta içerig ḳodġu ol. / çarıḍsız sav-**lıġ-lar** çapıp kelser. / çarḳ oḳ yüüz-inge sudġu ol. / çaramabaviki bolayın tiser. / çama ton öz-e yodġu ol. / çamsız bodısatav tip çavıḳur aḍı. / çambudivip-te bodġu ol.* "Carita nazmedeyim diye heveslenince, çanta içerig bırakmak gerek; carita'sız **sözler** koşup gelirse, çark diye yüzüme tükürmek gerek, jarama-bhāvika olayım derse, cama elbise ile dünyadan geçmek gerek, böylece sessiz badhisattva diye adı meşhur olur, jambudvīpa'dan göçmek gerek." (ETŞ, 112)

Sav ismine eklenen +lIg varlık eki üzerine +lAr çokluk ekini almıştır. Zaten söz anlamına gelen sav ismi üzerine +lIg varlık ekini aldıktan sonra da söz anlamına erişmiştir. O halde +lIg varlık eki üzerine çokluk ekini kabul edebilmektedir. Savlıg sözcüğünde sav zaten "söz" anlamına geldiği için +lIg varlık ekinin eklenmesi anlamını değiştirmemiştir ve sav + lIg şekli de yine "söz" anlamına gelmektedir. Biçimsel olarak bir değişim olsa da anlamsal olarak bir değişim söz konusu değildir. Bu cümlede dikkati çeken diğer bir unsur +lIg ekinin tıpkı bir çekim eki gibi hareket ediyor oluşudur.

3. *v(a)zirad[a] ötvi bilig**ligim** / tüzünüm y(a)ruqum v(ạ)źird[a] ötvi biligligim tüzünüm y(a)ruqum / v(ạ)źird[a] ötvi biligligim bilgäm / yangam kün t(ä)ngri y(a)ruqīntäk / köküz**lügüm** bilgäm kün t(ä)ngri / y(a)ruqīntäk köküzlügüm bilgäm / körtlä tüzün t(ä)ngrim kü**lügüm** / közünćüm körtlä tüzün t(ä)ngrim / burgan(ī)m bulunćsuzum.* "Elmastan daha keskin benim bilgilim, asîlim, ışığım, elmastan daha keskin benim **bilgilim,** bilgem, filim. Benim güneş tanrı ışığı gibi, **göğüslüm**, bilgem, benim, güneş tanrı ışığı gibi, göğüslüm, bilgem; güzel, asil tanrım, **şöhretlim**, koruyucum, güzel, asîl tanrım, burkanım, bulunmazım." (MII,8)

Bilig, köküz, kü isim tabanlarına +lIg varlık eki ve +lIg varlık ekinin üzerine de iyelik eki eklenmiştir. *Biliglig* "bilgili" *köküzlüg* "kalbe yakın ve kıymetli olan", *külüg* "ünlü, saygın" anlamına erişmiştir. *Biligligim, köküzlügüm, külügüm* sözcüklerinde +lIg varlık eki I. teklik kişi iyelik ekini kabul etmiştir. O halde +lIg varlık eki üzerine iyelik ekini kabul ederek çekim eki gibi davranmıştır.

4. *ḳayu-l(a)r ol üç tiptiser kök ḳalıḳ iki tör**lüg** ölçmek-l(e)r tiṭir*. "Hangileridir üç (şartsız durumlar)?" diye dense, gök (ve) iki **tür** sönmelerdir." (ÜçİtigTr, 29)

Bu cümle ise yalın duruma örnektir. Törlüg sözcüğü üzerine hiçbir ek almamıştır. Tör ismine +lIg varlık eki eklenmiş "törlüg" sözcüğü oluşmuş ve +lIg varlık eki üzerine ise herhangi bir ek gelmemiştir. Burada yalın durumdan kasıt, ekin diğer çekim eklerini almadan da kullanılıyor oluşunu göstermektir. +lIg eki üzerine birden çok çekim ekini alarak isimler meydana getirebildiği gibi üzerine hiçbir ek almadan da isimler meydana getirebilir.

5. *inçip bodis(a)t(a)vlar / bo munṭag yaŋın alku sakınç**lıg** ketärip / yalaŋuz çınzu tegmä ärtüktäg / kertü töztä köŋüllärin turgurmak ornatmakları / üzä ötrü kut kolunmak p(a)ramitıg / uz bütürürlär bo ärür alku sakınçlartın ärtip kılmaksız / yorımaksız aḍınsıgsız täpränçsiz / çınzu tegmä ärtüktäg kertü / töztä köŋüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramitıg bütürmäk*. "Şöyle (ki) Boddhisattvalar böyle bu şekil bütün **düşünceleri** giderip sadece chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımlarını yerleştirmeleri üzerine sonra saadet isteme, yemin pāramitāsını maharetle elde ederler. Bütün düşüncelerden geçip eylemsiz, yürümeyen, farksız sabit chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek budur." (AY IV, 463)

6. *nägök ömäzlär tep tesär / k(a)ltı barıg yokug ömäzlär / tüp**lügüg** tüpsüzüg ömäzlär ürlüklügüg ürlüksüzüg / ömäzlär bodili bodi ärmäzüg ömäzlär sarsarlı / ayıglıg ömäzlär*. "Neleri düşünmezler? diye sorsa: varlığı ve yokluğu düşünmezler. Kökü ve köksüzü düşünmezler. Sürekliliği ve süreksizliği düşünmezler. Bodhi ve bodhi olmamayı düşünmezler. Samsāra ve kötülüğü düşünmezler." (AY IV, 469)

Her iki örnekte de açıkça görülüyor ki +lIg varlık eki üzerine yükleme hâli ekini kabul etmiş ve bir çekim eki gibi hareket etmiştir. İlk örnekte *sakınçlıgıg*, ikinci örnekte ise *tüplügüg* ve *ürlüklügüg* sözcüklerinde görülüyor ki +lIg varlık eki üzerine yükleme hâli ekini kabul edebilmektedir.

7. *beşinç beş türlüg tın**l(ı)gka** / bir ymä äki adakl(ı)g kişikä / äkinti tört butlug tınl(ı)gka / üçünç uçugma tınl(ı)gka / törtünç suv içräki tınl(ı)gka beşinç yerdäki bag(ı)rın yorıgma tınl(ı)gka / södä bärü t(ä)ŋrim bo beş / türlüg tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ulugka / kiçigkä t(ä)gi, näçä korkıt<t>(ı)m(ı)z / ürkit<t>(i)m(i)z ärsär näçä urt(u)muz / yünt<t>ümüz ärsär, näçä açıt<t>ım(ı)z / agrıt<t>ım(ı)z ärsär näçä ölürdüm(ü)z / ärsär, monça tınl(ı)gka tural(ı)g / ka öz ötägçi boltumuz / amtı t(ä)ŋrim yazokda boşunu / ötünür biz m(a)nastar hirza*. "Beşinci olarak da beş türlü canlıya; birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı **canlıya**, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere, ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysek; ne kadar vurup aşağıladıysak; ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysek; bütün bu varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım günahtan arınmayı dileriz." (HU, 81)

Tınlıg sözcüğü bu kez üzerine doğrudan +kA yönelme hâli ekini kabul etmiştir. Ek yönelme hâli ekini üzerine kabul ederek yine çekim eki gibi hareket etmiştir.

8. *Bütürürler tınlıgarıg örlätgülük buşugulug / tıltagarıg kılmamak y(ä)mä kayu ärür / tep ṭesär tınlıgarıg örlätgülük / buşurguluk tıltagarıg kılmamak ärsär k(a)ltı / adınlarıg sögmämäk tokımamak sıkmamak / taŋmamak ürkitmämäk korkıtmamak solamamak / bäklämämäk açurmamak suvsatmamak kuyaşta tum**lıgta** ämgätmämäktä ulatı/ tıltagarıg kılmamak ärür*. "İkincisi canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamaya dayanarak śiksapāda pāramitāsını nasıl elde ederler? Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak yine nasıldır? diye sorsa: Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve **soğukta** ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır." (AY IV, 357)

Tumlıgta sözcüğünde +lIg varlık eki üzerine bulunma hali eki gelmiştir. O hâlde +lIg varlık eki üzerine bulunma hâli ekini kabul edebilmektedir.

9. *Yalaŋuz tıltag***lıgın** *y(a)rlıkamış / bir bölök vinay agılıkta tutulur / yora sözlämäk atl(ı)g bir bölök / abiḍarim agılıkta tutulur bo / tetir yeti törlüg ugurın burhanlar nomın* kalısız bilmäk ukmak. "Sadece **sebebini** açıklamış (olan) bir bölüm, vinaya hazinesinde (Skr. vinayapiṭaka) tutulur. Yorumlayıp söylemek adlı bir bölüm abhidharmā hazinesinde (Skr. abhidharmāpiṭaka) tutulur. Yedi türlü sebep ile Buddhalara öğretisini eksiksiz bilmek anlamak budur." (AY IV, 450)

Ek üzerine vasıta hâl ekini alarak genişlemiştir. O halde +IIg varlık eki üzerine vasıta hâl ekini alarak genişleyebilmektedir.

10. *birök kayu eliglär hanlar munçulayu / yaŋın m(ä)n y(a)rlıkamış y(a)r****lıgça*** */ kılsarlar, ötrü ol eliglär / hanlar ulug kutlug ülüglüg / ulug buyan ädgü kılınçlıg ulug / ilinmäklig ärksinmäklig ulug çog / lug yalınlıg bolgaylar, kop törlüg / ädgü b(ä)lgülär ol elig hanlarnıŋ / elintä uluşınta közüngäy b(ä)lgür / gäylär, yavlak sakınçlıg yagılarıg / alkunı barça aḍak asra kılıp / köni nom üzä köntürgäy basgay / uṭgay yegäḍgäy tep y(a)rlıkadı*. "Eğer herhangi bir han, hükümdar bu şekilde benim buyurduğum **buyruk** doğrultusunda davranırlarsa, işte o zaman o hükümdarlar yüce erdemlere, yüce hâkimiyete, güce ulaşacaklar. Her türlü iyi işaret o hükümdarların ülkesinde ortaya çıkacak. Kötü niyetli düşmanların hepsini ayak altına alıp doğru öğreti ile üstün gelip, yenecek diye buyurdu." (AY, 94)

Altun Yarukta rastladığımız bu örnekte ise +lIg eki üzerine +çA eşitlik hâli ekini almıştır. Ekin yine çekim eki gibi davrandığını söyleyebiliriz. +lIgçA örneğine incelenen metinlerde çok az rastlanılmıştır. +lIg ekine eklenen eşitlik hâli eki, +lIg ekine eklenen diğer çekim ekleri kadar yaygın değildir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle +lIg varlık ekinin çoğunlukla bir çekim eki gibi hareket ettiğini ve üzerine çekim eklerini kabul ettiğini söyleyebiliriz. Tüm bu örneklerde görülüyor ki +lIg ekinin aslında bir isimden isim yapım eki olduğu düşünülmesine rağmen ek, çekim eki gibi de hareket edebilmektedir. Bu durum onu hem yapım hem de çekim kategorisindeki eklere dâhil etmektedir.

1.3. HEM YAPIM HEM ÇEKİM KATEGORİSİNDE OLAN EKLER

Türkçede ekler yapım eki ve çekim eki olmak üzere iki ana gruba ayrılır fakat öyle ekler vardır ki, bu ekler ne yapım eki ne de çekim eki kategorisine girer. Bu ekler hem yapım eki hem de çekim eki gibi davranır. Bu türden ekleri yapım eki yahut çekim eki şeklinde kategorize etmek yanlış olacaktır çünkü bu ekler yapım ve çekim eklerinin kesiştiği noktada bulunmaktadır. Yani bu ekler aslında ne sadece yapım eki ne de sadece çekim ekidir. Bu sebeple bu eklere ara ekler adı verilmektedir.

Cahit Başdaş Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler adlı makalesinde ara ekler olarak adlandırdığı üçüncü grup ekleri bilinen iki grubun (yapım eki ve çekim eki) dışında yer almayıp, esas itibariyle yapım ve çekim eklerinin bir bölümünü kapsadığını, ara eklerin işlev ve kullanılışları bakımından yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasında bulunduğunu söyler (Başdaş, 2011) ve ara ekleri şöyle sıralar:

A grubunda yer alanlar (yapım ekleri grubu)

Sıfat-fiil ekleri

Zarf-fiil ekleri

Mastar ekleri (-mAk, -mA, -Iş)

Olumsuzluk eki (-mA)

Küçültme ekleri (+CIk, +CAğIZ)

İlgi eki (+ki)

Yokluk eki (+sIz)

Topluluk/beraberlik eki (+gil)

B grubunda yer alanlar (çekim ekleri grubu)

Çokluk eki (+lAr)

Eski yön gösterme eki (-GArU)

Eski vasıta eki (+In)

Eşitlik eki (+ÇA)

Başdaş ara ekleri bu şekilde sıraladıktan sonra bu eklere, benzer fonksiyonları tespit edilen başka eklerin de ilave edilebileceğini söyler. (Başdaş, 2011)

İbrahim Delice ise "Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?" adlı makalesinde Başdaş'ın ara ekler tanımını doğru bulmaz. Yapım eki ve çekim eki olmayan her ekin *ara ek* olarak düşünülmesini yanlış bulduğunu açıkça belirtir. (Delice, 2016)

Başdaş'a (2011) göre sıfat fiil ekleri, zarf-fiil ekleri, mastar ekleri, olumsuzluk eki, küçültme ekleri, ilgi eki, yokluk eki, topluluk/beraberlik eki, çokluk eki, eski yön gösterme eki, eski vasıta eki ve eşitlik eki ara ekler kategorisindedir. O hâlde ara eklerin içerisinde hem yapım hem de çekim eklerini barındığını ve yokluk eki gibi varlık ekinin de ara ekler kategorisinde yer aldığını söyleyebiliriz. Bir ekin hareketini izlediğimizde ekin hem yapım eki hem de çekim eki gibi davrandığını gözlemliyebiliyorsak o eki yalnızca yapım eki yahut çekim eki olarak değerlendirmek yerine "ara ek" olarak nitelendirmek daha doğrudur. Bilindiği gibi Türkçede yapım ve çekim eklerinin dışında bazı ekler hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi davranır. Bu eklerin başında da varlık eki olarak bilinen +lIg ekiyle yokluk eki olarak bilinen +sIz, eki gelir. Eski Türkçe +lIg varlık ekini günümüz Türkçesindeki ekler ile kıyasladığımızda şunları açıkça gözlemleyebiliriz.

1. +lIg eki yapım eki gibi bir ek değildir.

2. +lIg eki çekim eki gibi bir ek değildir.

O halde +lIg varlık eki nasıl bir ektir? Ek bazen yapım eki gibi bazen ise çekim eki gibi davranır. Kimi ekler vardır ki o eklere yalnızca yapım eki yahut çekim eki demek yanlış olur. +lIg eki o eklerden biridir. +lIg ekinin hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi hareket etmesi onun ara ekler kategorisi içerisinde değerlendirilebileceğini gösterir.

+lIg varlık eki varlık bildirdiği için varlık ifâde eden bir hâl kategorisi içerisinde değerlendirilmelidir.

Türkçede -çı, -çi eki isimlere gelerek meslek adları yapar. Dolayısıyla ismin hem anlamını değiştirir hem türünü değiştirir ve bir yapım eki olarak değerlendirilir fakat açıkça görülüyor ki +lIg varlık eki +çı/+çi gibi bir ek değildir yahut bu ek için isimden isim yapım ekidir demek yeterli bir tanım değildir. Ek fonksiyonel açıdan değerlendirildiğinde ekin, +çı/+çi ekinden daha fazla fonksiyona sahip olduğu görülüyor. +çı/+çi eki bir yapım eki iken +lIg eki kimi zaman yapım eki kimi zaman da çekim eki gibi davranır. Üstelik yapım ekleri ismin anlamını ve türünü değiştirirken +lIg varlık eki ismin anlamında pek de değişime sebep olmaz. Dolayısıyla +lIg ekini hem yapım hem de çekim kategorisinde olan eklere dahil edebiliriz. Taranan metinlerden elde edilen örneklerden hareketle, +lIg ekinin hem çekim eki gibi hem de yapım eki gibi kullanılabildiği, diğer isimden isim yapım ekleri gibi olmadığı ve varlık ifade eden bir hâl kategorisi içerisinde değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

1.4. TÜRK DİLİNDE +LIG EKİ VE VARLIK İFADESİ

Varlık temelde mevcudiyet anlamına gelse de geniş ve sonsuz bir kavramdır. Varlık kavramını açıklamak sınırlayıcı ve zordur fakat onu şekilde anlamlandırmak mümkündür:

> Çin'deki Taoist okulların temel metni olan Tao Te Ching'de, M.Ö. 600'lerden Lao Tse'ye atfedilen bir şiiir vardır. Şiirde şöyle demektedir: Tao Tao ola[rak biline]bilir- Şayet bilinmedik Tao ise/ Ad ad ola[rak adlandırıla]bilir- Şayet adlandırılmamış ad ise/ Yokluk adıdır göğün ve yerin başlangıcının- Varlık adıdır on bin şeyin anasının/(…) Bu ikisi özdeş görünüşe çıkar fakat farklı adlarla-Özdeşliklerinden söz etmek ise götürür karanlığa/ Karanlık karanlığa götürür ve daha ötesi Tüm muhteşem sırların kapısı. Şiir, varlıktan başlayıp "varlık nedir?" sorusunu "yokluk" olarak yanıtlamaktadır. Şiire göre varlık yokluktur. "Varlık" kavramı, altındaki bütün kavramları belirler; fakat hiçbir kavram onu tanımlayamaz. Bu nedenle varlık kavramı, ontolojik içeriğin en problematik, tanımlanamayan, indirgenemeyen en son, temel ve belirleyici kavramıdır. *(Bilgiç, 2012, 23: 166- 167)*

Tao Te Ching'deki şiir varlık kavramını özetlemektedir. Varlık, yokluktur. Yani varlık ancak yokluk ile mümkündür. Varlık kavramı dünyanın her yerinde, her bilim dalında, her dilde yokluğuyla mümkündür. Diğer bir deyişle varlık ve yokluk kavramları temelde iki zıt kavramlar olarak gözükseler de birbiri ile bağlantılı ve iç içe geçmiş kavramlardır. Birinin mevcudiyeti ötekini de mevcut kılar. O hâlde Eski Türkçe +lIg varlık ekinin ancak +sIz yokluk ekinin mevcudiyeti ile açıklanabileceğini söyleyebiliriz. Bunu +sIz yokluk eki için de söyleyebiliriz. +sIz eki de ancak +lIg ekinin mevcudiyeti ile açıklanabilir. Ağca, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

> Dünya üzerinde var olan her bir nesne ya da varlık, ancak tezadıyla anlam kazanır ve tanımlanır. Bu anlamda herhangi bir varlığın ya da nesnenin tanımlanabilmesi ya da değer kazanabilmesi, ancak mevcut olmasıyla ilgilidir. Herhangi bir nesne ya da kavramın yokluk ifadesinde ve olumsuzluk şeklinde olabilmesi için mutlaka varlık ve olumluluk karşılığının olması gerekir. Felsefi alanda Aristo'dan beri üzerinde durulan olumluluk-olumsuzluk kavramı, dil bilimi araştırmalarının da en fazla meşgul olduğu konuların başında gelmektedir. Genel anlamıyla olumluluk ya da olumsuzluk kavramları, aslında Aristo'dan itibaren felsefe ve mantık alanlarının konusu olmakla birlikte, 20. yüzyılın başlarından itibaren dil bilimi çalışmalarının en fazla üzerinde durulan konularından biri olmuştur. (Ağca, 2010:1-2)

> Türk dili, isimlerdeki yokluk ifadesini karşılayan özel ekin yanı sıra yine isimlerde varlık ifadesini karşılayan özel bir eke de sahip olmak vasıtasıyla dünyadaki diller arasında bu konuda simetrik olan dillerdendir. Bu bağlamda Türk dili isimlerdeki yokluk ifadesi için +sXz eki, varlık ifadesi için de +lXg ekine sahip olmak vasfıyla, temel fonksiyonu sadece yokluk ve varlık ifade etmek olan özel eklere sahiptir. Tarihi Türk dili alanında +sXz "yokluk" ekinin simetriği ya +lXg ekidir ya + 0'dır. (Ağca, 2010:131-133)

Ağca'nın söylediklerinden hareketle varlık ve yokluk eklerinin birlikte açıklanabileceğini, karakter olarak benzediklerini ve birlikte var olduklarını söyleyebiliriz. Dil varlığı ve yokluğu ifade etmek için çeşitli eklere ihtiyaç duymaktadır. Eski Türkçede ise varlığı ifade etmek için +lIg, yokluğu ifade etmek içinse +sIz eki kullanılmıştır.

Türk dilinde sözcüksel olarak varlığı yerine getiren biçimbirim +lXg ekidir. Ek bu görevi yerine getirirken var olmayı ve sahipliği ifade eder. Bunun yanında ek isimlere eklenir ve var olmayı, sahipliği ifade eden sıfatlar yapar fakat eki bu bir cümlelik tanımla ifade etmek güçtür çünkü ek sıfat yapmakla yetinmez ve sadece isimlere eklenmez. Sıfatlara, zarflara, zamirlere, hatta fiil kökenli isimleşmiş kelimelere eklenir. Ekin eklendikten sonra nasıl bir türe dönüştüğü de çeşitlilik gösterir. Sadece sıfat değil, aynı zamanda zarf ve edat da yapar. Türk dilinin yapısı düşünüldüğünde bu ekin aslında üzerine tekrar bir ek almaması beklenir fakat hiç de öyle değildir. +lIg eki üzerine başka morfemleri de alır. +lIgIn, +lİgİn, +lIglIg, +mAklIg, +mAklIgçA, +mAklIglIn gibi analitik formlar ortaya çıkar.

Eski Türkçe +lIg ekine dair en eski bilgiye Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk[2] adlı eserinde rastlamaktayız. "Kaşgarlı Mahmut, ekin sahiplik bildirdiğini ve mef'ûl anlam ifade ettiğini söylemiş ve *bedük karanlık er* " karınlı, koca karnı olan adam", *samanlıg er* "saman sahibi adam", *sarıglıg er* "sarılık olmuş adam, *kuruglug yā* "kurulmuş yay" örneklerini vermiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2018: 219).

+lIg ekinin 11. yüzyılda yazılmış bir eserde tanıksanıyor olması +llg ekinin kullanımının aslında ne kadar eski olduğunu gözler önüne sermektedir.

Gabain, +lIg ekini isimden sıfat yapan ek, isimden isim yapan ek olarak değerlendirmiştir. +mAklIg'ı ise fiilden sıfat yapan ek olarak değerlendirmiştir ve lIg eki ile ilgili "bir şeyle teçhiz edilmiş olmayı bildirir; ekseriya sıfat yapar" ifadelerini kullanmış ve Moğolca +lik (bir şeyle teçhiz edilmiş olan şey) eki ile bağlantı kurarak iki ekin benzerliğine dikkât çekmiştir (Gabain 2003: 47).

Ağca, Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri adlı kitabında varlık ekine genişçe yer vermesinin yanında ekin hangi morfemlerle genişlediği konusuna da değinmiştir. Ekin genişlemiş şekillerini teker teker incelemiş ve örneklerlerle desteklemiştir.

---

[2] Divanü Lugati't-Türk, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür (Ercilasun-Akkoyunlu 2018).

Ağca, -mAklIg ekinin en önemli fonksiyonunun bir ismi ya da isim soylu sözcüğü nitelemek olduğunu ve ekin Budist Türk çevresinde -mAksIz ekinin aksine, bazen tek başına bazen de vasıta hâl ekiyle birlikte zaman zaman zarf olarak kullanılabildiğini -mAklIg ekinin ise eklendiği sözcüklerde zarf işleviyle kullanılmadığını, bu bakımdan Budist Türk çevresinde ekin eklendiği sözcükleri genellikle sıfat yaptığını söylemiştir. Bunun yanında Budist Türk çevresinde -mAklIg ekinin, tek bir sözcüğe eklendiği gibi birleşik fiil yapısındaki bir söz öbeğine de eklenerek kendisinden sonra gelen ismi niteleyebileceğini, diğer taraftan ekin kendisinden önceki +sIz ekli isimlerle bir araya gelmiş olan bir yardımcı
fiille birlikte kullanılmak suretiyle bir ismi niteleyebileceğini söylemiştir. (Ağca 2010:137)

"T. Tekin, ekin "sahip olan anlamında sıfatlar" türettiğinden söz ederek yazıtlardaki *atlıg "unvanlı", beŋlig "benli, benekli", kullug "köleli, köle sahibi", küŋlüg, "cariye sahibi", yollug "talihli, mutlu",* vb. örnekleri paylaşmıştır." (Tekin 2016: 84).

Tekin'in verdiği örnekleri göz önüne alırsak +lIg ekinin yazıtlarda kullanıldığını söyleyebiliriz.

Eraslan, Eski Uygur Türkçesi Grameri kitabında ekten şöyle söz etmiştir:

> Sıfat mahiyetinde aitlik ve mensubiyet ifadeli isimler ile bir şeyle donanmış olma, bir şeye ait olma ifadeli gövdeler türeten isimden isim yapma ekidir. A. Von Gabain, ekin ekseri sıfat teşkil ettiğini ve +lik şeklinde Moğolcada "bir şeyle techiz edilmiş olan şey" ifadesi verdiğini belirtir: içgerülüg (<iç-gerü+lüg) "içeriye, saraya mensup", illig (< *il "devlet, halk" +lig) "hükümdar", kemlig (<kem "hastalık" +lig) "hasta", körklüg (< körk "güzellik" +lüg) "güzel", ḳullıġ (ḳul "kul, köle"+lıġ) "kullu, köleli", li baġlıġ (<li baġ + lıġ) "Li hanedanına mensup", mengülüg (<mengü "mutluluk, ebediyyet" +lüg) "ebedî", nızvanılıġ (< nızvanı "ihtiras+ lıġ "ihtiraslı" otluġ (< ot "ateş" +luġ) "ateşli", ögrünçülüg (< ögrünçü "sevinç" +lüg) "sevinçli", siziklig (<sizik "şüphe" +lig) "şüpheli", tınlıġ (<tın "nefes, hayat" +lıġ) "canlı, mahluk", yazuḳluġ (<yazuḳ "günah" +luġ) "günahkâr, suçlu (Eraslan 2012: 99).

Erdal, ek hakkında şunları söylemiştir:

> +lXg nispeten geç Uygur kaynaklarında sözdizimsel bir parçacık olarak düşünülür ve isimden ziyade sıfat oluşturur. +lXg sözdizimi ile çok güçlü bir şekilde etkileşime girer. Orhun yazıtlarında biçimlendirici bir işaret olan +lXg ekinin kaganlıg 'bir kagana sahip olmak' gibi kullanımları mevcuttur. Çift ünsüzler genellikle sadeleştirilir. tükällig < tükäl + lig özellikle yaygındır. +lXg'ın çoğul son ek ile sıfatlara eklenmesi nispeten geç metinlerde (Uig II) çok daha yaygındır. Romstedt ve Poppe gibi bilim insanları Moğalca +lgA'yı +lXg ekine bağlarlar. Ancak bu ekler ortak bir köke sahip olsa bile anlamları farklıdır. Bu göz ardı edilemez. (OTWF, 2004)

Ekin diğer fonksiyonlarının izâhı açısından Çetin'in şu cümleleri önem arz etmektedir:

> +lIg, +lUg eki Türkçenin en eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılan bir ektir. Bilindiği gibi, bu ekin en temel işlevi bir varlığa, kavrama, nesneye ait bulunma bildirmesidir. Bu yönüyle ek, isimler üzerine gelerek çoğunlukla sıfat görevinde kullanılan sözler üretir ancak, ekin yapılan çalışmalarda üzerinde çok durulmayan farklı bir işlevi de gözlenmektedir. Bu kullanım özelliğini Kutadgu Bilig'de de kısmen görmekteyiz. Eski Uygurcanın Budhist ve Manihaist çevreye ait metinlerinde, Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi, *ayıg "kötü, fena"; edgü "iyi"; meŋü "sonsuz, ebedi" vb*. sıfatlar, genel olarak eksiz biçimleriyle kullanılmaktayken kimi zaman bu sıfatların *ayıglıg "kötü, fena"; edgülüg "iyi"; meŋülüg "sonsuz, ebedi" örneklerindeki gibi, +lIg, +lUg* ekli kullanımlarına da rastlanmaktadır: *bilge biliglig bolu tüketmiş erip birle yana yorısar on* ***ayıglıg*** *kılınçıg alku nomlarıg ukmakı ugrınta alku uzanmak edremlig atası arıg ermeki ugrınta tuggalı bolmış erip (Sho. 9)*; *ol kamag burkanlar barça tınlıgların* ***edgülüg*** *meŋilig kılgalır üçün bo daranı nomug yarlıkadılar (AY 356/2);* ***meŋü meŋü*** *ornagın bolup özüm* ***meŋülüg*** *:: ertükteg nom tatıgın üzüksüzin ol meŋig üküş tınlıgka üledim (AY 368/7)*... (Çetin, 2016: 49)

> Ekin kullanımına dair yapısal bir özellik olarak dikkati çeken bir diğer nokta *burkan kutılıg* (USp 106, 87-88), *yėlvi barıgılıg* (ETŞ 13, 179) *vb*. iyelik ekinden sonra *+lIg, +lUg* ekinin kullanıldığı örneklerdir. Bunun yanında ekin, çokluk ekinden sonra kullanıldığı az sayıda örnek de tespit edilmiştir: *tengri kızlarılıg* (U II, 30, 29) (1991:150, 151). Ayrıca ekin iki kez art arda kullanıldığı *erkliglig* (amitIst 6, 7, 8) vb. kullanımlar da dikkat çekicidir (1991: 152). Bu örnekler bir kısaltma grubu izlenimi doğurmaktadır. Erdal, OTWF'de ekin varlık ekinin sıfatlar üzerine geldiğini *edgülüg, b(e)klig, miŋlig* vb. çok sayıda yapıyı göstermiş, ancak konuyla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır (1991: 147). Klaus Röhrborn, *Konversion von "Adjektiven" im Alttürkischen* adlı makalesinde +lIk, +lUk ile +lIg, +lUg eklerinin zaman zaman birbirlerine dönüşebildiğinden söz etmiştir (1995: 136, 137). (Akt: Çetin, 2016: 51)

Çetin, aslında ek hakkında söylemek istediğimiz şeyi açıkça dile getirmiştir. Çetin' in ekin farklı işlevlerinin de olduğunu dile getirmesi +lIg varlık ekinin izâhı açısından önem arz etmektedir.

*amtı-ḳı kişi-ler öltükde. / adırtlıġ utġuraḳ siz-iksiz. / abıta burḳan üksinte. / altun-**luġ** lınḫu-a-ta toġar-lar*. "Şimdiki insanlar ölünce, kat'î ve şüphesiz olarak, Abita burkanın huzûrunda, **altın** lotüs içinde doğarlar." (ETŞ, 200)

Erdal'ın edgülüg örneği gibi (1991: 147) Eski Türk Şiirinden alınan bu örnekte de açıkça görülüyor ki sıfat üzerine varlık eki gelmiştir. "Altun" sözcüğü zaten renk ve cins belirten bir sıfat iken üzerine +lIg ekini alarak yeniden sıfatlaşmıştır. O hâlde +lIg varlık eki sıfatın üzerine gelebilmektedir.

*kiginç abipiray-ın söz-lelim ol ḳoşdaçı vasṭu yme ok ülgü-si iyin bolguluḳ baġ-tın öngi üdrülmek-lig vastu yme ok bolur anṭaġ oḳ tip. ayaġ-ḳa tegimlig gunamati baḫşı munı söz-l(e)r edgü**lüg** ögrünç tip ol. Cevabın mânasını söyleyelim:* "Hem o bağlayan maddenin ölçüsüne göre olma, hem de bağdan ayrılma maddesi(nin ölçüsüne göre olma) kesinlikle aynıdır." a shê li saygı değer Gunamati Hoca, -Buna "**üstün vasıflı** sevinç" derler." (ÜçİtiG, 45)

Üç İtigsizlerde karşılaştığımız bu örnekte de Erdal'ın vermiş olduğu "edgülüg" örneği gibi (1991: 147) sıfat üzerine gelen bir varlık ekine rastlamaktayız. "Edgü" iyi mânasına gelen bir sıfat iken yeniden +lIg ekini alarak "edgülüg" üstün mânasında sıfatlaşmıştır.

*kongül töz-**i-lig** akaş yüüz-inte. / körmek bilmeklig bulıt öriḍip. / küsüş-lüg kün çoġ-ın köliḍü tuḍup. / küsençig nomluġ yaġmur yaġıdıp. / köp vayniki-ler kuşalamul-ın. / köpirḍü yaşarḍu ökliḍü udaçı. / kür luu-lar erk**lig**i ilig ḳan atlıġ. / kükürt ün**-lüg**-ke yükünürmen*. "Gönül **kök**ünün semâsında görmek, bilmek bulutunu yükseltip, arzu güneşinin parıltısını gölgelendirip, iştiyakla beklenen töre yağmurunu yağdırıp, birçok vaineyika'ların kusala-mūla'sını kabartıp, yeşerterek çoğaltabilen, kuvvetli ejderler **hâkim**i hükümdar adlı, gür **sesli** önünde hurmetle eğilirim." (ETŞ, 86)

Bu örnekte de "*töz-i-lig*" sözcüğünde iyelik ekinden sonra varlık ekine rastlamaktayız. "erkligi" sözcüğünde ise +lIg ekinden sonra akuzatif ekine rastlamaktayız. O hâlde +lIg varlık eki çekim ekinden sonra gelebilmekte ve hatta "*ün-**lüg**-ke*" sözcüğünde görüldüğü gibi üzerine çekim eki de alabilmektedir.

*raga az başlap ayıġ nom**lar-lıġ.** / rakşaz oġuş-luġ ada ḳıldaçı. / raḫu öz-e abıḍılmaḳ-sız. /raça ilig ḳan erkinge tegmiş. / rasayan tatıġ-lıġ nomluġ suv aḳıḍip. / ram-a ögrünçüg öklitdeçi. / ratna-çanṭıra erdini ay tengri / raşmı yaruḳ-luġ-ḳa yükünürman*. "Rāga ve hırs başta olmak üzere, kötü **törele**re âit, şeytan gürûhunun tehlikelerini yaratan, rāhu tarafından örtülmeden rāja hukümdarın kudretine ermiş, âb-ı hayât gibi, tatlı kanun suyunu akıtıp, rāma sevincini arttıran, ratna-candra cevheri ay tanrı Rasmiprabhāsa önünde hurmetle ağilirim." (ETŞ, 87)

Bu örnekte ise çokluk ekinden sonra varlık ekinin geldiğini görmekteyiz. O halde çekim ekleri +lIg varlık ekinden önce gelebilmektedir.

Ağca, "Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri" adlı makalesinde bar ve yok sözcükleriyle +lIg ve +sIz ekinin benzerliklerine şu şekilde dikkat çeker:

> Bazı Uygur metinlerinde ba:r ve yo:k sözcükleri iyelik eki almış ya da yalın hâldeki isim veya isim öbeklerinden sonra gelip, bu öbekleri varlık ve yokluk anlamları ile sıfatlaştırdıktan sonra, ardından gelen başka bir ismi veya isim öbeğini nitelemiştir. ba:r ve yo:k sözcükleri söz dizgesi içerisinde bu sıralanışları bakımından, bugün kimi çağdaş Türk yazı dillerinde de gördüğümüz +lXg ve +sXz eklerinin anlam ve işlevlerini yüklenmiş gibidir. (Ağca, 2015: 90)

Ağca (2015: 90) ayrıca bu düşünceyi şu şekilde örneklendirir "(15) *ança ol k(a)ltı tıŋrak üseki toprakça yana **kirtgünç köŋüli yo:k tınl(ı) glar** ...* "Öyle ki tırnak üzerindeki toprak kadar dahi imanı olmayan canlılar ... (OdaSekiz B 101-103)"

Dolayısıyla bu ve benzeri örneklerdeki *ba:r* sözcüğünün +lXg ekinin anlam ve işlevlerini yüklendiğini söyler. Ağca, "Kutadgu Bilig'de Geçen Benzetme Edatları ve sanı "Gibi" Edatı" adlı makalesinde ise, Türk dilinde +lXg ekinin çok sayıda edatın teşkilinde rol oynadığından, meñizlig sözcüğünün "gibi" anlamına gelen bir edat olduğundan, yaŋlıg sözcüğünün ise "tür, çeşit; yol, yöntem; gibi" anlamlarına gelen bir edat olduğundan ve Türkçe +lXg ekiyle meydana geldiğinden ve sözcüğün Budist Uygur çevresinde edatlaştığından söz eder. (Ağca,2019:102)

Mustafa Öner de "Türkçede -lIg > -lI Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması" adlı makalesinde +lIg ekinin edat yaptığı birçok örnek vermiştir. "Göktürkçe metinlerde -lIg ekinin kalıplaştığı edatlara rastlanmaz. (Kononov 1980: 366-385 §; Tekin, T. 2000: 347-366 §; Tekin, Ş. 1992: 44 §) Hatta bütün Eski Türkçe eserlerde de bu tür edatlar görülmemektedir (Gabain 1988a: 272-326 ss)." ifadelerini kullanmış Orta Türkçe metinlerin +lIg ekli sözlerin ilk edatlaştığı dönem (aş. bkz. *mengizlig*, *misillig*, *yanglıġ*) olduğunu ve giderek alıntı sözlerden kökenlenen -lIG ekli edatların dilde çoğaldığını açıkça belirtmiş ve varlık ekinin ilk kez Orta Türkçe metinlerinde edatlaştığını vurgulamıştır. (Akt: Öner, 2004:2239-2251)

*inçip munı üz-e kök ḳalıḳ munda ürlüksüz bolġu kergek aşnu yoḳ erip amtı bolmış üçün tip bulṭuḳmaz munṭaġ osuġ-**luġ** mün ḳadaḳ ḳaltı aşnu tam turġurmış üdte bar üçün kök ḳalıḳ sığurdaçı tam timin bolur turġalı*. "O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz bu **şekilde** hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök-sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir." (ÜçİtigTig, 37)

Üç İtigsizlerde rastladığımız bu örnekte ise +lIg eki sözcüğü osug isminden benzetme edatına dönüştürmüştür. Muntaġ böyle, osuġluġ ise gibi anlamına gelen bir benzetme edatıdır. O hâlde +lIg eki edat yapabilmektedir.

*munça täŋlig ök kalp üḍ / lärtä altun tilgänlig çakira / vart elig han bolguluk ulug buyan /ädgü kılınçıg kılmış kaẓganmış bolur, / yänä maŋ maŋ sayu aḍakların / irklämişçä bo közünür azuntakı / kutı kıvı asılur, elänmäki ärksinmäki / üstälür, çogı yalını kaşınçı g/ kamagka bir yaŋ**lıg** ayaguluk 'äŋitgü / lük bolur, takı ymä azun / azunta yüz miŋ tümän kolti / kalp üḍlärkä ṭägi t(ä)ŋri yerintä / yalaŋuk yertinçüsintä kayuta / tugsar sını süŋüki uz yüüzi / mäŋizi körklä özi yaşı uẓun / ögrünçlüg mäŋ<î>*

lig açok adırtlıg / y(a)rlıkamış y(a)rlıgı tıdıgsız t(ä)ŋrikä / yalaŋukka taplaguluk, ärdinilig / oronta tugdaçı tugmış oron sayu el han boltaçı. "İşte bu kadar Kalpa süresinde altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için gereken büyük erdemi kazanmış olur ve her bir adımda ayaklarını yere basmış **gibi** içinde bulunduğu dünyada mutluluğu çoğalır. Hakimiyeti gücü son derece artar. Her tümen (1 miyar) koti kalpa süresince Tanrı yerinde insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü, güzel ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrıya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak." (AY, 90)

"Yaŋlıg" kelimesi burada da "gibi" anlamında edat yapmıştır. +lIg ekinin edat yaptığı örneklerin aslında yaygın olduğunu yukarıdaki örneklerden tespit edebiliriz.

Atay, +lIg ekinin kalıplaşarak; benzerlik, miktar, sebep başta olmak üzere kelimeler arasında çeşitli anlam ilişkileri kuracak şekilde edat fonksiyonu kazanan kelimelerin yapısında bulunduğunu söyler ve meñizlig(gibi), yañlıġ(gibi) örneklerini verir. *(*Atay, 2007: 21) Atay ekin edat teşkil etmesi hakkında şunları söyler:

> "+lıġ" ekini taşıyan edatlaşmış isimler Eski Türkçe devresinden itibaren görülmektedir. Orhun Abideleri'nde örneklerine rastlanmamakla birlikte Uygur metinlerinde "**osuġluġ**: gibi" (osuġ, osoh+(br.) : tarz, yol) (Gabain, 1988:289); "**yanglıġ**: gibi" (yang<çin.yang.tarz, suret, usul, metot) (Barutçu Özönder, 1998:200); "**tenglig**: kadar" (teng <çin.teng. bir türlü, ölçü) (Gabain, 1988:298) şekillerinde bugünkü gibi daha çok yabancı kelimelerden türemiş olarak görülüyor. "Osuġluġ" kelimesi, bir Uygurca metinde şöyle geçer:*"turqaru tälim öküş yula kö[yä]r osuġluġ yalınlayu turur" "Bir düziye pekçok meş'aleler yanarmış gibi yalınlanıp durur."* (Arat, 1987:421) "teng- lig" kelimesi Üç İtigsizlerde şu örnekte kullanılmış:*"...birök ança tenglig baġ boldaçı edining tarıkmışı iyin bululmasar ança tenglig bilip öçmek..."*. *"Eğer o kadar bağ olan maddesinin uzaklaşmışına uygun olarak o kadar bilip sönme..."* (Barutçu Özönder, 1998: 111a/13, 14);Altun Yaruk'ta "yanglıġ" kelimesi şöyle geçer: *"men olarnı bir yanglıg yıga tire teginip küç küsün birü teginip..."* (Kaya, 1994; 670/3) *"Ben onları böyle toplamaya çalışıp güç kuvvet vermeğe çalışıp..."* Karahanlı Türkçesinde bu örneklere nadir rastlanır. Kutadgu Bilig'de **yanglıġ** örneği şöyledir:*"Bu yanglıġ tapuġḳa itindi ajun"* (Arat, 1979: I/27) *"Dünya kulluk için bunun gibi (böyle) hazırlandı. "* Harezm Türkçesinde

"**mengizlig**", "**yanglıġ**" gibi eski örnekler devam et- mektedir: *"Fulan şiǴringe anıng mengizlig/yoksuz boldı er"*(Yüce, 1988:48-5) *"Falan şiirinde onun gibi (öyle) fakir oldu kişi."; "çiçek yanglıġ ḳızarıp"* (Hacıeminoğlu, 1968:381); *"Ol taştın yıldırım mengizlig ot çıktı"* (Eckmann, 1955:30-5*) "O taştan yıldırım gibi ateş çıktı."* Bu türden örneklerin Çağatay Türkçesinde epeyce çeşitlenmiş olduğu gö- rülüyor. Bilhassa miktar ve tarz bildiren Arapça, Farsça kelimelerden yeni örnekler yapılmıştır. Bu döneme ait şu örnekler tespit edilmiştir:

çaġlıġ "kadar" (<çaġ+lıġ*), "zerre çaġlıġ birmemiş raḥm îzîd ol* ħūn-ħ^{v}*āreġa"* (Karaağaç, 1997: 1710) *"Allah o kan dökücüye zerre kadar merhamet vermemiş."*

miŝillig "gibi" (<Ar.miŝl+lig) *" ... yana bir birdin ayrılmas misillig ornaşıp"* (Kaya, 1996:62/7) *"... yine birbirinden ayrılmaz gibi yerleşmiş."*

türlüg "gibi" (<tür+lüg), *"Bu türlüg ḥüsn ile Lutfî ḳulungġa/Ǵināyet ḳılmasang sindin ni ḥāṣıl"* (Karaağaç, 1997: 1097) *"Böyle güzellikle Lutfî kuluna inayet etmesen senden ne fayda."*

yanglıġ "gibi" (<yang+lıġ), *"Yüzüng hecride tofraġ oldum ol yanglıġ ki yil ḳopḳaç/Ḳuyaş çıḳsa pedîdār olmaġay cismim ġubārında"* "(Kaya, 1996:26/3*)" Yüzünün ayrılığında toprak oldum; öyle ki yel kopsa, güneş çıksa bile vücudum toz içinden görünmez."*

mingizlig "gibi" (<mengiz+lig) *"ǴÖmrüngüz bolsun felek devri mingizlig bi-ḥisāb"* (Karaağaç, 1997:105) *"Ömrünüz feleğin devri gibi hesapsız olsun."*

yosunluġ "gibi" (<yosun+luġ, Moğ.yosun: âdet, tarz" (Eckmann, 1988:92,93) *"taǴrif ḳılġan yosunluḳ" "tarif edildiği gibi"* (Eckmann, 1996:126)

meŝellig "gibi" <(Ar.meŝel+lig*), "sāye mesellig" "gölge gibi"* (Eckmann, 1996:125)

sıfatlıġ "gibi" (<Ar. śıfat+lıġ), *"Bizni ol Leylā ṣıfatlıġ misl-i mecnūn eyledi."* (Karaağaç, 1997:2106) *"Bizi o Leyla gibi olan sevgili Mecnun'a döndürdü." (*Atay, 2007: 21-33)

"Çakmak, ek hakkında "isimden sıfat yapan /+lI/ ekinin Eski Türkçedeki şekli olan /+lIG/"ın edgü "iyi" sıfatı üzerine eklendiği söyler ve şu örneği verir: "edgülüg çştani ilig gerü yakın barup" (Müller 1945: 34)" (Akt: Çakmak, 2013: 463-471)

Topçu ise Eski Türkçeden Günümüz Standart Türkiye Türkçesine -(A/I)G+lIG> -(A/I)GlI(G) eki adlı makalesinde, yapılan inceleme sonucunda ekin Köktürkçenin aksine, Uygur Türkçesinde daha geniş bir kullanıma sahip olduğu ve sıfat fiil fonksiyonunda kullanıldığını (Topçu, 2012:25) bugün Türkiye Türkçesinde

acıklı, becerikli gibi teşkillerde kullanılan - (A/I)KlI ekinin, Eski Türkçedeki -(A/I)GlI(G) ekinin ses değişmesi yaşamış hâli olduğunu söyleyerek (Topçu, 2012:23) Erdal'ın ek hakkında söylediklerini aktarmıştır.

> Erdal (1991: 345), bu eki "-(X)glXg" fiilden türeyen isimler arasında gösterir ve bunların pasif sıfat fiiller olduğunu söyler. Kaydettiği, çoğu Uygur Türkçesine ait, örneklerden bazıları şunlardır: "közi yümüglüg olorur ärti. (Ht VI 2)" (Erdal, 1991: 345) 'gözü yumulu otururdu.' Yazar, fonksiyon esaslı bir değerlendirme yaparak burada yüm- fiilinden türetilmiş bir yümüg isminin söz konusu olmadığını, -üglüg'ün gözlerin kapalı olduğunu anlatan bir sıfat fiil eki olması gerektiğini ifade eder. Yazarın, aynı bağlamda değerlendirdiği diğer ekleşme
>
> örneklerinden bazıları şunlardır: "käntirin örmiş panşukul yamaglıg ton (Maitr 170 r 16) 'kenevirden yapılmış panşukul yamalı elbise' …, yügrük atların koşuglug kaŋlı (Suv, 636, 21) 'hızlı koşan atlarla koşulmuş kağnı'…, ädgü unaglıg işlär (BT 713) 'iyi ve kabul edilebilir işler'…, köl üzä suvaglıg yer 'göl üzerinde sulanan yer'…, ürtüglüg kizläglig iz oruklar (Ht….) 'gizlenmiş yollar'…tınlıglarka amrak säviglig 'canlılara hoş sevilen'(TuoLuoNi 96) (Erdal, 1991: 345-347). (Akt: Topçu, 2012:25)

Ahmedova, +lığ/+lig/+luğ/+lüg ekinin Orhon yazıtlarında sıkça kullanıldığını söyler ve şu örnekleri verir: *"kağanlığ 'hakanlı', yaraklığ 'silahlı', atlığ 'atlı', külig 'şöhretli', ärklig 'güçlü', täblig 'hilebaz, yalancı', kürlig 'hilebaz, yalancı', küŋlig 'cariyeli', kullığ 'köleli'*. (Ahmadova, 2017: 29) Ekin kökte belirtilmiş nesneye sahip olma anlamı oluşturduğunu ve bu nedenle de "sahiplik eki" diye tanımlandığını (Ganiyev 2011: 646; Baskakov 1952: 193) aktarır. Ekin, genelde sıfat yapım eki olarak kabul görmesine rağmen çekim eklerine benzer özellikler de taşıdığından söz eder. Ahmadova +lIg ekine dair açıklamalarından sonra +lIg ekinin Orhon yazıtlarındaki işlevini şu şekilde sıralar: "a) Gramer anlamı oluşturur: sahip olma, b) Anlam kısıtlamasına girmeden bütün isimlere eklenir, c) Sözcük öbekleriyle kullanılır, örneğin burhan kutınlığ 'Buda azametli' (kut 'azamet, devlet') (Gabain 1988: 47) (Akt: Ahmadova, 2017: 29-31)

Ahmedova'nın aktardıklarına göre +Ilg ekinin Orhon yazıtlarında da görüldüğünü söyleyebiliriz. +lIg varlık eki hakkında söylenenleri göz önüne alırsak ek hakkında genel olarak bir isimden isim yapım eki olduğu, isimlere eklendiği ve sıfat yaptığı kanısı yaygındır. Bu kanının aksine Eski Türkçe metinler incelendiğinde ekin işlevinin aslında bu kadarla sınırlı olmadığı, sadece isimlere eklenmediği, sıfatların, zarfların, edatların da üzerine eklenebildiği, çeşitli morfemler aracılığıyla genişleyip

analitik formlar meydana getirdiği, zarf ve edat yapımında ise önemli rol teşkil ettiği örnekler aşağıda mevcuttur:

1. *bo sudur- ḳa* ***tayaḳ-lıġ-ın*** *anın bilmiş kergek bar kök ḳalıḳ tip vaybaşiki -lıġ baḫşı-l(a)r munṭaġ tip söz-l(e)r*. "Bu sūtra'ya **istinâden**! Bu yüzden gök var diye bilmelidir. Vaibhāṣika (okuluna) mensup hocalar şöyle söylerler." (ÜçİTig, 38)

Ek üzerine vasıta hâl ekini alarak genişlemiştir ve bu cümlede zarf meydana getirmiştir. O hâlde +lIg varlık eki genişleyebilmekte ve üzerine çekim eki alarak zarf meydana getirebilmektedir.

2. *inçip munı üz-e kök ḳalıḳ munda ürlüksüz bolġu kergek aṣnu yoḳ erip amtı bolmış üçün tip bulṭuḳmaz munṭaġ osuġ-**luġ** mün ḳadaḳ ḳaltı aṣnu tam turġurmış üdte bar üçün kök ḳalıḳ sığurdaçı tam timin bolur turġalı*. "O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz bu **şekilde** hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir." (ÜçİTig, 37)

Bu örnekte ise +lIg eki sözcüğü osug isminden benzetme edatına dönüştürmüştür. *Muntaġ* böyle, *osuġluġ* ise gibi anlamına gelen bir benzetme edatıdır. O hâlde +lIg varlık ekinin edat meydana getirdiği açıktır.

3. *munça täŋlig ök kalp üḍ / lärtä altun tilgänlig çakira / vart elig han bolguluk ulug buyan / ädgü kılınçıg kılmış kaẓganmış bolur, / yänä maŋ maŋ sayu aḍakların / irklämişçä bo közünür azuntakı / kutı kıvı asılur, elänmäki ärksinmäki / üstälür, çogı yalını kaşınçıg kamagka bir yaŋlıg ayaguluk 'äŋitgü / lük bolur, takı ymä azun / azunta yüz miŋ tümän kolti / kalp üḍlärkä ṭägi t(ä)ŋri yerintä / yalaŋuk yertinçüsintä kayuta / tugsar sını süŋüki uz yüüzi / mäŋizi körklä özi yaşı uẓun / ögrünçlüg mäŋ<î> lig açok adırtlıg // y(a)rlıkamış y(a)rlıgı tıdıgsız t(ä)ŋrikä / yalaŋukka taplaguluk, ärdinilig / oronta tugdaçı tugmış oron sayu el han boltaçı*. "İşte bu kadar Kalpa süresinde altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için gereken büyük erdemi kazanmış olur ve her bir adımda ayaklarını yere basmış gibi içinde bulunduğu dünyada mutluluğu çoğalır.

Hakimiyeti gücü son derece artar. Her tümen (1 miyar) koti kalpa süresince Tanrı yerinde insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü, güzel ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrıya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak." (AY,90)

Altun Yarukta rastlanılan bu örnekte ise "yaŋlıg" sözcüğü, "gibi" anlamında edat meydana getirmiştir.

4. *içintä olorup tört yıŋaktınkı / kapıglarıntın kirmiş sogık äsin / lär üzä nätäg sogınur mäŋiläyür ilinçü / läyür ärsär ançulayu y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar / bo köŋül küçi üzä dyannıŋ sukançıg / tatıglıg täriŋ tözin tuyunup ol tuyunmak / ları küçintä çökmäkig kurgurmakıg b(ä)lgü / kä azlanmakıg öŋi ketärip örügin / amılın ärmäk atl(ı)g dyanıg alku küü /kälig ädṛämlärig b(ä)lgürtdäçi küü kälig ädräm / in tartdaçı atl(ı)g dyanıg adınagunıŋaç kız ig kägäntä ulatı adalarıg / ämgäklärig tarkardaçı enç mäŋilig kılmak / atl(ı)g dyanıg bo üç törlüg aḍrokka / tükällig dyanıg uẓun turkaru ärmäksiz / in ärinüksüzin bışrunurlar ögräṭinürlär*. "Beşinci sakinleşmiş durulmuş dhyāna kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar? diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer ki bir kişi cevher ile süslü dört tarafta kapısı bulunan farklı mücevherlerle (süslü) saray içinde oturup dört taraftaki kapılardan girmiş serin rüzgârlar nasıl serinletir, huzur verir, eğlendirirse Bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde dhyānanın, tatlı derin esasını anlayıp o anlamları sayesinde aşağılanma alametlerine hırslanmayı giderip sakinliğe ermek adlı dhyānayı, bütün doğaüstü erdemleri belirtecek, doğaüstü erdemleri taşıyacak adlı dhyānayı , başkasının açlığı ve hastalığından başka tehlikeleri ve ızdırapları giderecek huzurlu kılmak adlı dhyānayı, bu üç türlü ayrı muhteşem dhyānayı daima yüksünmeksizin öğretirler." (AY IV, 337)

Bu örnekte ise varlık ekinin bir yardımcı fiil ile birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Mäŋilig sözcüğü üzerine "kıl-" yardımcı fiilini alarak mäŋilig kılmak "huzur vermek" anlamında kullanılmıştır. O hâlde +lIg varlık eki yardımcı fiillerle birlikte kullanılabilmektedir.

5. *vajırda ötvi bilig**lig**im tüzünüm yaruḳum / vajırda ötvi biligligim belgem yañgam*. "Elmas için bilenmeden keskin derler, elmas için bilenmeden keskin derler; elmastan daha keskin benim **bilgili**m, asîlim, ışığım, elmasdan daha keskin benim bilgilim, bilgem, filim." (ETŞ, 16)

Burada ise +lIg eki üzerine iyelik ekini almıştır. Ek burada isimden isim yapım eki konumundadır fakat üzerine bir çekim eki almıştır ve isimleşmiştir. O halde +lIg varlık eki üzerine çekim eklerini alarak çekim eki gibi hareket edebilmektedir.

6. *öng-te ulatı ög**mek-lig** şımnu. / örḍüg baġ başlap nışvanı-lıġ şımnu. / örletmek iş-lig tengri-lig şımnu. / ölüm-lüg şımnu üşlünçü tüp-lüg. / ülgüsüz öküş yad yad yaġı-ların. örlet(t)ürmedin utmış yavaldurmış. / öz-i süngüş-te yigedmiş atlıġ. / öşeliksiz er-ke yükünürmen*. "Renk ve başta **övme** şeytanları, başta örtü ve bağ olmak üzere iptilâ şeytanları, tâciz eden kötü rûh şeytanları, kökü kesen ölüm şeytanları, sayısız çok yabancı ve düşmanlarını, tâciz etmelerine imkân vermeden yenmiş, sindirmiş, savaşta üstün gelmiş diye bilinen en üstün er önünde hurmetle eğilirim." (ETŞ, 98)

Eski Türk şiirinde görülen bu örnekte +lIg eki fiil kökenli bir ek ile birleşerek +mAklIg, +mEklIg biçiminde sıfat fiil eki doğurmuştur. Öv- bir eylem iken varlık ekini üzerine alması sûretiyle bir sıfata dönüşmüştür.

Yukarıdaki örneklerden hareketle, +lIg varlık ekinin karakter olarak çekim eki gibi hareket edebildiği görülmektedir. Ekin aynı zamanda isimden isim yapım eki olduğu düşünülürse ek Türk dilinin sistemine pek de uygun davranmaz. Örneklerdeki +lIg ekli yapıların çokluğundan ekin aslında işlek bir ek olduğunu söyleyebiliriz. +lIg + çekim eki, +lIg + yapım eki, +lIg + yardımcı fiil, isim + lIg, sıfat + lIg, edat + lIg, zarf + lIg gibi yapıların mevcudiyetinden bahsedebiliriz. Ekin üzerine morfem alarak genişleyip başka türlerin teşkilinde rol oynayabildiğini söyleyebiliriz. O hâlde +lIg varlık eki için, isimden isim yapım ekidir, mevcudiyet bildiren sıfatlar yapar" gibi ifadeler yetersiz kalacaktır. Ekin hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi kullanılıyor oluşu, onun bir ara ek olarak düşünülmesine yol açar. Nitekim de öyledir. Ekin hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket etmesi, yalnızca yapım eki yahut yalnızca çekim eki olarak değerlendirilemeyeceğini gösterir.

Elde edilen verilerden hareketle ek hakkında şu tanımı yapabiliriz: "+lIg varlık eki hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket edebilen, isimlere, sıfatlara, zarflara, zamirlere, edatlara eklenebilen, isim, sıfat, zarf ve edatların teşkilinde rol oynayan, çeşitli morfemler aracılığıyla genişleyip analitik formlar ortaya çıkaran, yardımcı fiiller ile kullanılabilen bir ara ektir".

2. BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ BAKIMINDAN +LIG EKLİ ÖRNEKLER

2.1. İsim + "+lIg"

Başka bir ekle birleşmemiş, yalın hâldeki +lIg eki isimleri bazen isme, bazen sıfata, bazen zarfa, bazen edata ve bazen de yardımcı fiillere bağlar. +lIg eki kimi zaman söz dizimsel yapı içerisinde çekim eklerini üzerine alarak yahut yalın hâlde isimler yapar.

2.1.1. Sözdizimsel Yapı İçerisinde İsim Yapanlar

+lIg varlık eki sözdizimsel yapı içerisinde üzerine hiçbir ek almayarak yahut üzerine çokluk ekini, iyelik eklerini, hâl eklerini alarak isim meydana getirebilir.

1. *ḳayu-l(a)r ol üç tiptiser kök ḳalıḳ iki tör**lüg** ölçmek-l(e)r tiṭir*. "Hangileridir üç (şartsız durumlar)?" diye dense, gök (ve) iki **tür** sönmelerdir." (Üç**İ**tig 29)

Bu cümlede +lIg eki yalın hâldeki bir sözcüğün üzerine gelerek isim yapmıştır. Ek üzerine herhangi bir ek almamış, yalın hâlde isim yapmıştır. Ek isim yapma görevini yerine getirirken cümle içerisindeki anlamında bir değişme olmamıştır.

2. *bilegüsüz yiti vajı[r tiyür]/ vajırda ötvi bilig**ligim** tüzünüm yaruḳum / vajırda ötvi biligligim belgem yañgam*. "Elmas için bilenmeden keskin derler, elmas için bilenmeden keskin derler; elmastan daha keskin benim **bilgili**m, asîlim, ışığım, elmasdan daha keskin benim bilgilim, bilgem, filim." (ETŞ, 16)

"Biligligim" sözcüğünde "bilig" bilgi manâsına gelen bir isimdir. Sözcük, +lIg ekini ve +lIg eki de üzerine iyelik ekini kabul etmiştir. Bilig sözcüğüne +lIg ekinin eklenmesiyle "bilgili kimse" anlamına erişen biliglig sözcüğü meydana gelmiştir. Sözcüğün sonuna eklenen ek ise I. teklik kişi iyelik ekidir.

O halde +lIg eki üzerine iyelik eklerini alarak isimler meydana getirebilir. Cümle içerisinde biliglig ismini tek başına değerlendiremeyiz. Bağlı olduğu sözcük ve sözcük öbekleriyle değerlendirmemiz gerektiğinden "*ötvi biligligim tüzünüm yaruḳum*" ifadelerini ayıramayız. Semantik çıkarımları ancak sentantik düzlem içerisinden gerçekleştirebiliriz. Sonuç olarak "biligligim" sözcüğünün üzerine iyelik eki alarak isimleştiğini ve cümle içerisinde isim meydana getirdiğini, "biligligim, tüzünüm yaruḳum" isimlerinin ise cümle içerisinde özne konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

3. *biş ajuntaḳı tın**lıġlarıġ***. / *biligsiz b[iligdin] öngi ödürtüngüz*. / *bilge biligte yaratdıngız*. / *firnibrenke sanlıġ ḳıltıngız*. "Beş âlemdeki bu **mahlûkları** bilgisizlik içinden çekip çıkardınız; onlara hikmet ihsan ettiniz, parinirvāna mensûplarından yaptınız." (ETŞ, 40)

"Tın" sözcüğü can, ruh ismi üzerine +lIg ekini alarak "ruhlu, canlı" anlamına erişmiştir. +lIg eki ise üzerine hem çokluk ekini hem de yükleme hâli ekini kabul etmiştir. O hâlde +lIg eki üzerine çekim eklerini alabilmekte ve isimler meydana getirebilmektedir. Biş ajuntaḳı tınlıġlarıġ ifadesi cümle içerisinde belirtili nesne konumundadır.

4. *beşinç beş türlüg tın**l(ı)gka** / bir ymä äki adakl(ı)g kişikä / äkinti tört butlug tınl(ı)gka / üçünç uçugma tınl(ı)gka / törtünç suv içräki tın**l(ı)gka** / beşinç yerdäki bag(ı)rın yorıgma tınl(ı)gka / södä bärü t(ä)ŋrim bo beş / türlüg tın**l(ı)g(ı)g** tural(ı)g(ı)g ulugka / kiçigkä t(ä)gi, näçä korkıt<t>(ı)m(ı)z / ürkit<t>(i)m(i)z ärsär näçä urt(u)muz / yünt<t>ümüz ärsär, näçä açıt<t>ım(ı)z / agrıt<t>ım(ı)z ärsär näçä ölürdüm(ü)z / ärsär, monça tınl(ı)gka tural(ı)g / ka öz ötägçi boltumuz / amtı t(ä)ŋrim yazokda boşunu / ötünür biz m(a)nastar hirza*. "*Beşinci olarak da beş türlü **canlıya**; birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı **canlıya**, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere, ezelden beri tanrım bu beş türlü **canlıyı** büyüğünden küçüğüne ne kadar korkutup ürküttüysek; ne kadar vurup aşağıladıysak; ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysek; bütün bu varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım günahtan arınmayı dileriz.*" (HU, 81)

Yukarıda belirtilenler gibi "tın" ismi ruh, can anlamına gelirken, +lIg eki ile birlikte "tınlıg" canlı, ruhlu manâsına erişmiş ve ek üzerine yönelme hâli ekini almıştır. Yine aynı sözcük "tınlıg" üzerine yükleme hâli ekini almıştır. +lIg varlık ekinin üzerine rahatlıkla çekim eklerini kabul ettiğini ve ikileme oluşturduğunu söyleyebiliriz. "*Tınlıg turalıg*" bir ikilemedir.

Uygur dönemi ikileme oluşum sebeplerinden biri din ve kültür değişimidir. Değişen din ve kültürle birlikte bu dine ve kültüre ait yabancı kavram ve kelimelerin açıklanması amacıyla yabancı kelimeye eş ya da yakın anlamlı Türkçe kelimeyle birlikte ikilemeler oluşturulmaktadır. (Can, 2010:101-102)

Tınlıg turalıg 'canlı, mahluk', *egsüklüg yazuklug* 'kusurlu, günahlı' *küçlüg ulug* 'güçlü, büyük', *ediglig tümeklig* 'doğrultma, düzeltme', kılıg eriglig 'karakter, yaratılış', *kutlug ülüglüg* 'bahtlı, talihli', *ulug küçlüg* 'büyük, güçlü', *ulug küçlüg kutlug* 'büyük, kutsal', *önglüg mengizlig* 'görünüş, beniz', *önglüg belgülüg* 'renkli, belirli', *akıgsız ürlüklüg* 'akmayan, sabit', *bekiz belgülüg* 'açık seçik' (Can, 2010:101-103) gibi ikilemeler +lIg varlık ekleriyle meydana gelmiş ikilemelerdir. "Akıgsız ürlüklüg" ikilemesi ise hem +sIz yokluk ekini hem de +lIg varlık ekini kabul etmiştir. O halde +lIg varlık eki ikilemelerin oluşumunda da rol oynamakta ve sözcüklere eklenerek ikileme meydana getirebilmektedir.

5. *munṭa yämä bodis(a)t(a)vlar / äŋilki üç törlüg kılınçlarıg / arıtmakka tayanıp ç(a)hşap(u)t p(a)ramitıg / näṭägin bütürürlär üç törlüg kılınçlarıg / arıtmak y(ä)mä kayu ärür tep tesär / üç törlüg kılınçlarıg arıtmak ärsär / k(a)ltı ätözin öz**lüglärig** ölürmämäk adın(a)gunuŋ / tavarın küçäp almamak ogurlamamak adınlarnıŋ / yutuzıŋa yapşınmamak tilin äzüglämämäk / çaşut çaşurmamak irig sarsıg sav sözlämämäk / askançulamamak köŋülin adın / kişiniŋ ädgüsiŋä azlanmamak övkälämämäk / t(ä)rs körüm öritmämäk ärür*. "Burada yine Bodhisattvala, birincisi (olan) üç türlü eylemi temizlemeye dayanarak śiksapāda pāramitāsını nasıl elde ederler? Üç türlü eylemi temizlemek yine nasıldır? diye sorsa: Üç türlü eylemi temizlemek, bedeni ile **canlıları** öldürmemek, başkasının malını zorla almamak, çalmamak, başkasının eşine bağlanmamak (zina etmemek), dili ile yalan söylememek, iftira atmamak, kaba (ve) üzücü söz söylememek, alay etmemek, gönlü ile başka kişinin iyiliğini kıskanmamak, öfkeli gönüllü olmamak, öfkelenmemek, aykırı fikirde olmamaktır." (AY IV, 355)

"Öz" ismi +lıg ekinin eklenmesi ile birlikte "canlı" mânasına erişmiş ve +lIg eki üzerine sırasıyla çokluk ekini ve yükleme hâli ekini almıştır.

6. *ekinti tınl(ı)glarıg örlätgülük / buşurguluk tıltaglarıg kılmamakka / tayanıp ç(a)hşaput p(a)ramitıg näṭägin / bütürürler tınlıglarıg örlätgülük buşugulug / tıltaglarıg kılmamak y(ä)mä kayu ärür / tep ṭesär tınlıglarıg örlätgülük / buşurguluk tıltaglarıg kılmamak ärsär k(a)ltı / adınlarıg sögmämäk tokımamak sıkmamak / taŋmamak ürkitmämäk korkıtmamak solamamak / bäklämämäk açurmamak / suvsatmamak kuyaşta / tum**lıgta** ämgätmämäktä ulatı / tıltaglarıg kılmamak ärür*. "İkincisi canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamaya dayanarak śiksapāda pāramitāsını nasıl elde ederler? Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak yine nasıldır? diye sorsa: Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve **soğukta** ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır." (AY IV, 357)

Tumlıgta örneğinde açıkça görülüyor ki +lIg eki üzerine bulunma hâli ekini almıştır.

İncelemiş olduğumuz Eski Türkçe metinler dahilinde görülüyor ki +lIg varlık eki isimlere eklenebiliyor, yalın hâldeki sözcüklere eklendiği gibi çekim ekleri ile ilişki kurarak isimler ve hatta ikilemeler meydana getirebiliyor. O hâlde +lIg varlık eki üzerine iyelik eklerini ve çekim eklerini kabul edebilmekte, isimlere eklenebilmekte ve ikileme meydana getirebilmektedir.

2.1.2. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Sıfat Yapanlar

"Gabain +lIg ekini isimden sıfat yapan ek, isimden isim yapan ek olarak değerlendirmiştir." (Gabain 2003: 47) "Tekin ise ekin "sahip olan anlamında sıfatlar" türettiğinden söz etmiştir." (Tekin 2016: 84) "Ağca, tarihî ve modern Türk dili alanında +sXz ve +lXg eklerinin, isim türünden sözcükleri genellikle sıfat yaptığı için birçok araştırmacı tarafından sıfat yapım ekleri arasında ele alındığını, bu çerçevede Budist Türk çevresi metinlerinde de isim türünden sözcüklere eklenen +lXg ekinin varlık bildiren sıfatlar, +sXz ekinin ise yokluk bildiren sıfatlar türettiğini söylemiştir." (Ağca, 2010:173)

Ağca, kamag / kamug sözcüğüne dikkat çekmiş ve sözcüğün genellikle belirsizlik sıfatı ya da zamiri olarak görev yaptığını, Budist Türkçe metinlerde hem +lXg varlık eki hem de +sXz yokluk ekiyle de genişleyerek, sonraki sözcük ya da söz öbeklerini yokluk ifadesiyle niteleyen sıfat görevinde kullanıldığını söylemiş (Ağca 2010:160) ve şu örnekleri vermiştir:

> *ikinti tüş et'özleri erser süüdin berü ulagı sapagı üzülmez kesilmez üçün alku burkanlarnıng* ***kamaglıgsız*** *edgüleri barça anta tutulmaz üçün tınl(ı)g uguşı neteg alkınmaz erser ol et'öznüng işi ködügi yme anı teg ök alkınmaz üçün anın ürlüklüg mengü titir* "İkinci mükâfat vücutları ise, başlangıcından beri silsilesi kesilmez korunamadığı için canlıların soyu nasıl tükenmez ise o vücudun işi de tam onun gibi tükenmez olduğu için, bu yüzden ebedî, sonsuz denilir." (AY 61, 16-22; 62, 1-2*); alku törlüg mün kadaglar arıy[u] tarıkıp adınlar birle* ***kamaglıgsız*** *adru[k] köngül erser* "Her türlü kusuru temizleyerek yok edip başkaları ile birlikte olmayan seçkin gönüle gelince..." (BT XII 37, 1-4) vb. gibi. (Ağca 2010:160)

Sıfat yapan sözcüklerin +lIg varlık ekini alarak yeniden bir sıfat meydana getirmeleri pek de alışık olduğumuz bir yapı değildir. Çetin, sıfatın üzerine gelen +lIg varlık ekini şöyle izâh etmiştir:

> Bizce sıfat işlevli sözcüklerde sıfatla aynı anlamı ifade etmek üzere *+lIg, +lUg* ekinin kullanılmasının iki temel nedeni vardır:
>
> 1. Metinlerde aynı anlamı karşılamak üzere sıfatın *+lIg, +lUg* ekli kullanımın asıl nedeni anlamı kuvvetlendirme olmalıdır. Bilindiği gibi kuvvetlendirme daha çok anlamca büyüklük, güçlülük, temizlik, çokluk vb. ile bunların karşıtı olan küçüklük zayıflık, kirlilik, azlık vb. ifade eden, iki uçta yer alan sözler için başvurulan, bu anlamları daha da güçlendirmeyi amaçlayan bir yoldur. Metinlerde görülen, konumuzla ilgili örnekler de *agırlıg, arıglıg, berklig /berklig, edgülüg, meŋülüg*, vb. olumlu anlam ifade eden, insanlık tarihinde ve dinlerde önemsenen kavramlardır. Bu sözlerin karşısında yer alan olumsuz biçimleri de olumsuzluklarının derecesi artırılmak üzere kuvvetlendirilmiş sözlerdir. Uygur metinlerinde rastlanan *miŋlig tümenlig* "çok sayıda, binlerce" anlamındaki *miŋlig* sözü de çokluğu kuvvetlendirmek üzere kullanılmış bir yapı olmalıdır. Böylece *èçim taluyka barıp erdini kelürser takı* ***agırlıg*** *bolgay* (KP XXIX.-2) "Ağabeyim okyanusa gidip mücevheri getirirse daha değerli olacak"; *t(e)ŋrim küçk(e)yesi yètmişçe* ***edgülüg*** *taluyuŋuznu[ŋ] tamızımça ülüşin öge tegintim* (AY 660/11) "Tanrım, gücüm yettiğince, okyanus kadar iyi oluşunuzun bir damla miktarınca (sizi) övmeye çalıştım"; *muŋlug dintarka buşı bèreŋ açın(ı)ŋ agrın(ı)ŋ yme tolturuŋ ol* ***m(e)ŋülüg*** *bar(ı)mlık agılıkıŋ(ı)zka yme bir köŋülün ınçe ınan(a)ŋ* (Manihaist Metinler T II D 173b2-406) "dertli din adamlarına sadaka verin. Onlara acıyın ve merhamet edin ve (böylece) (saf) bir gönülle sonsuz hazinenizi yine

doldurun (işte) öyle inanın" cümlelerinde geçen *agırlıg, edgülüg, meŋülüg* sıfatları temelde aynı anlamı taşıyan *agır, edgü* ve *meŋü* sözcüklerinden anlamca bir derece daha kuvvetlidir. Yukarıdaki örneklerle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Uygurca çok bilinen İyi ve Kötü Prens (Skr. Kalyanamkara papamkara) metnindeki iyi prensin han olan baba tarafından ne kadar sevildiği ve değerli görüldüğü aşikârdır. Bunu küçük kardeş de çok iyi bilmektedir. İşte cümlesinde "ağabeyim daha değerli olacak" derken değeri daha da artacak demek istemektedir. İkinci örnekte inanan her Budhist tarafından kabul edilen okyanus kadar derin ve geniş iyi oluşun "iyi"liği; üçüncü örnekte de her Manihaistin sahip olduğuna inanılan sonsuz gönül hazinesinin "sonsuz"luğu daha da kuvvetlendirilmiştir. Burada yer alan veya bu sözlerin taşıdığı anlamı içeren sözlerin tarihi ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde ikileme yoluyla da kuvvetlendirilmesi bu konudaki görüşümüzün doğruluğunu kanıtlamaktadır. Türk dil ve lehçelerinde olduğu gibi diğer dillerde de kuvvetlendirme anlamca olumlu ve olumsuz karşıtlıklar üzerine kurulmuştur.

2. Sıfat işlevli sözcüklerde temelde aynı anlamı karşılamak üzere *+lIg, +lUg* ekinin kullanılmasında bir diğer etken de ses uyumu olmalıdır. Metinlerden alınan örnek cümlelerde de görüleceği gibi, *+lIg, +lUg* ekli bu yapılar Uygurca metinlerde birçok kez ikileme içinde yer almıştır. İkileme içinde, ekin normal biçimde kullanıldığı söz, burada söz konusu ettiğimiz sıfatları da etkilemiş böylece hece tekrarı oluşmuştur: "***edgülüg*** edremlig bolmaḳ" ifadesinde *+lig* ekini alması anlamca zorunlu olan *edremlig* "erdemli, faziletli"; *agırlıg ayaglıg* ifadesinde de *ayaglıg* "saygı duyulan" sözünün etkisiyle *edgü* "iyi" ve *agır* "değerli" sıfatları aynı anlamda *edgülüg* ve *agırlıg* biçimlerinde kullanılmıştır. Buna *edgülüg meŋilig* örneğini de ekleyebiliriz. (Çetin, 2016:56-57)

Çetin, söylediklerini örneklerle desteklemiş ve +lIg ekinin sıfat yapması ile ilgili önemli bir tespitte bulunmuştur. Çetin'in bu görüşüne katılmakta olduğumu söylemeliyim çünkü +lIg ekinin üzerine eklendiği sözcük zaten bir sıfat iken yeniden sıfat teşkil etmesi anlamı kuvvetlendirmek için kullanılıyor düşüncesini akıllara getirmektedir. +lIg ekinin, "sıfat + lIg" biçiminin ikilime doğurması ve "edgülüg edremlig" gibi ikilemelerin mevcudiyeti ise bizi doğrudan ses uyumu konusuna götürecektir.

bodi tegmä tuyunmak köŋültä / oom törtünç säkiz altmış / burhanlarnıŋ on küç tört tör / lüg korkınçsız bilgä biligtä ulatı / kamaglıgsız nomlarıg kalısız bütürmäk p(a)ramit temäk savnıŋ yörügi ärür. "Bodhi denilen kavramış, uyanmış gönülde Buddhaların on güç, dört türlü korkusuz bilgiden başka umumi olmayan, özel öğretileri eksiksiz elde elde etmek (tamamlamak) pāramitā denilen sözün açıklamasıdır." (AY IV 505)

Bu örnekte kamaglıgsız sözcüğü sıfat görevinde kullanılmıştır. Kamag sözcüğüne +lIg eki eklenebildiği gibi +IIg varlık eki ve +sIz yokluk eki üst üste kullanılabilmektedir.

Ağca sayı sıfatı hakkında şu yorumlarda bulunmuştur: "Türk dilinin tarihsel ve modern yazı dillerinde genellikle yapım ekleriyle genişlemeyen, çekim eklerini ise biçim-söz dizimsel ilgiden dolayı kabul eden sayı sıfatları, Budist Türk çevresi metinlerinde "teklik / birlik" anlamını karşılamak üzere +lXg ve +sXz eklerini kabul etmiştir." (Ağca 2010:160)

*tört ilig teñgri-lerde tanıġmalar. / teñgri nomın todaġ-malar. / tünerig yeklerke tapunuġ-malar. / tümen**lig** irinçü ḳılıġmalar*. "Dört hâkim tanrıyı inkâr edenler, tanrı sözüne değer vermeyenler, karanlık şeytanlara tapınanlar, **on binlerce** günah işleyenler!" (ETŞ, 24)

+lIg eki sayı sözcüğüne eklenmiş ve sayı sözcüğü +lIg eki ile genişlemiştir. Ağca bu durumu sıfatların bu ekle genişlemesi ile ilişkilendirmiştir. (Ağca 2010:137) Tümenlig ismi irinçü ismini nitelemektedir. Dolayısıyla tümenlig burada sıfat görevini üstlenmektedir.

1. *neṭegin niz-vani-l(a)r pirapṭi-sı-nıng tegşüt-ince erür tip bilip öçmek-ning tegmeki kkir-**lig** nom-l(a)r-nıng tegmemeki birle birgerü bir üdte turur üçün munı aṭamış ol*. "Neden klesa'ların prāpti'sinin mübâdelesine göredir? ta: Bilip sönmenin değmesi **kirli** dharma'ların değmemesi ile birlikte ve bir anda durduğu için bunu" mübâdelesince" diye adlandırmıştır." (ÜçİtiG, 42)

kkir-lig sözcüğü bu örnekte sıfat yapmaktadır. Dharmanın niteliğini belirtmektedir. O halde bir ismin bir ismi nitelemesi söz konusu ise burada kkir-lig ismi, Dharma ismini niteleyerek sıfat yapmıştır.

2. *[eş]siz ıduḳ tilingiz öze. / edgü tityük nomluġ [retnig]. / [es]irkençsizin üleyü yarlıḳatıngız. / emgek**lig** [tolġaḳ**lıġ** tınlıġlarḳa*. "**Eziyet çeken ve zahmet içinde bulunan** mahlûklara eşsiz mübârek diliniz ile iyilik denilen kanun cevherini esirgemeden, dağıtmak lutfunda bulundunuz." (ETŞ, 50)

"*Emgeklig tolgaklıg tınlıglar*" cümle bağlamında sıfat tamlaması oluşturmaktadır. Emgeklig ve tolġaḳlıġ sözcükleri eş anlamlı ikileme oluşturmuştur. İki sözcük birlikte tınlıġ sözcüğünü nitelemekte ve cümlede sıfat görevini üstlenmektedir.

3. *bökünki bo kut**lug** küntä tamu pret yılkı / bo üç yavlak yoltakı tarka ämgäklärtin ozar m(ä)n kutrulur m(ä)n*. "Bugünkü bu **kutlu** günde cehennem, açlık ruhu ve hayvan (gibi) bu üç kötü yoldaki acı eziyetlerden kurtuluyorum." (AY, 93)

Burada da "*kutlug kün*" sıfat tamlaması oluşturmuştur ve kutlug sözcüğü kün sözcüğünü nitelemektedir.

4. *anıgag kop t(ä)ŋri y(a)ratmış ol / tedim(i)z ärsär, mäŋigü t(ä)ŋrilärig / [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z ärsär, hormuzta / [t(ä)ŋrili ş](i)mnulı inili eçili ol[tedi]m(i)z ärsär, t(ä)ŋrim södä bärü / [b]ilmätin t(ä)ŋrikä ig(i)däyü montag u**lug** çulvu sav sözlädim(i)z ärsär / mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z ärsär, t(ä)ŋrim amtı m(ä)n raym(a)st / f(ä)rzind ökü[nür m(ä)n ya]zokda boşunu ötünür m(ä)n m(a)n[astar] hirza, kutlug bars*. "O zamandan beri tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hale geldiğimiz için bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Erzua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak; ışık ve karanlık, tanrı ve şeytanın esası birdir dediysek; diriltirse tanrı dirildir, öldürürse tanrı öldürür dediysek, iyiyi de kötüyü de tanrı yaratmıştır dediysek; ölümsüz tanrıları yaratan o dediysek; Hormuzta tanrı ve Şimnu kardeştir dediysek; tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine **büyük** küfürlerde bulunduysak (ya da) böylesine affedilmez günahlar işlediysek; tanrım şimdi günahtan arınmayı diliyorum. Kutlug Bars." (HU, 79)

Ulug "büyük" ismi, çulvu "küfür" ismini nitelediğinden yine sıfat tamlaması oluşturmuştur. Dolayısıyla cümle içerisinde sıfat yapmıştır.

5. *säkizinç kertü t(ä)ŋrig / arıg nomug biltükümüzdä / b(ä)rü, äki yıltızıg üç / üdki nomug biltim(i)z, / y(a)ruk yıltızın t(ä)ŋri yerin / tünärig yıltızın tamu yerin biltim(i)z, ymä yer t(ä)ŋri yok / ärkän öŋrä nä bar ärmiş / tepän biltim(i)z, t(ä)ŋrili yäkli / nädä ötrü süŋüşmiş, / y(a)ruklı k(a)ralı kaltı / katılmış yerig t(ä)ŋrig kim yaratmış tepän biltim(i)z / ymä arkun yer t(ä)ŋri nädä / ötrü yok bolgay, y(a)ruklı*

*k(a)ralı k(a)ltı adr(ı)lgay / antada kesrä nä bolgay tepän / biltim(i)z äzrua t(ä)ŋrikä kün / ay t(ä)ŋrikä küç**lüg** t(ä)ŋrikä / burhanlarka ınanrım(ı)z / tayantım(ı)z n(i)goşak boltumuz / tört y(a)ruk tamga köŋlümüz / dä tamgalad(ı)m(ı)z bir amranmak äzrua t(ä)ŋri tamgası äkinti / kertkünmäk kün ay t(ä)ŋri / tamg(a)sı üçünç korkmak beş t(ä)ŋri tamgası törtünç / bilgä bilig burhanlar tamgası*. "Sekizinci olarak gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi tanıdığımızdan bu yana iki özü, üç devirli öğretiyi öğrendik. Aydınlık özünü-tanrı ülkesini, karanlık özünü- cehennem ülkesini tanıdık. Dahası yer ve gök (henüz) yokken önceden neyin var olduğunu öğrendik. Tanrı ve şeytanın neden dolayı savaştıklarını, ışık ve karanlığın nasıl karıştığını, yeri ve göğü kimin yarattığını öğrendik. Ayrıca yerin ve göğün neden dolayı yok olacağını, ışık ve karanlığın (birbirinden) nasıl ayrılacağını, ondan sonra da ne olacağını öğrendik. Ezrua tanrıya, Güneş ve Ay tanrılara, **güçlü** tanrıya, peygambere inandık; (onlardan) destek aldık, dinleyicisi (mümin) olduk. Dört aydınlık nişanı gönlümüze işaretledik. Birincisi sevgi, Ezrua tanrının nişanı, ikincisi inanç, Güneş ve Ay tanrılar nişanı; üçüncüsü korku, beş tanrının nişanı; dördüncüsü erdem, peygamberlerin nişanı(dır)." (HU, 85)

Yukarıdaki örnek gibi buradada "küçlüg täŋri" ibaresi sıfat tamlaması meydana getirmiş, küçlüg ismi täŋri ismini nitelemiş ve +lIg eki sıfat yapmıştır.

6. bo muntag yaŋlıg aḍrok adrok / yörüg**lüg** bodi *tegmä tuyunmak köŋülüg yänä bodis(a)t(a)vlar on törlüg tıltag / lar üzä bulurlar tükäl bütürürlär*. "Böyle ayrı ayrı **anlamlı** bodhi denilen aydınlanma gönlünü yine Bodhisattvalar on türlü sebep ile bulular ve (bu sebeplere) tamamıyla inanırlar." (AY IV, 331)

"Yörüglüg bodi", anlamlı bodhi manâsına gelmekte ve sıfat yapmaktadır.

7. *säkiẓinç köni / oŋaru kut kolunmak üzä bodi tegmä / tuyunmak köŋülüg nätägin bulurlar näṭägin / bütürürlär ärki tep tesär inçä k(a)ltı / bulıtsız tüntäki tolu tägirmi arıg süz / ök ay t(ä)ŋri k(ä)ntü arıgıŋa süzökiŋä, / näṭäg tükällig ärsär ançulayu y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar bo köŋül küçi üzä / igiḍ yaŋluk sakınç**lıg** bulıtıg ketärip bo ök köŋülnüŋ tolu tükäl çın kertü arıg / süẓök tözlügin tuyunup ol tuyunmakları küçinṭä ötrü burhan kutın küsämäk atl(ı)g / kut kolunmakın aḍınlarıg tusulug mäŋilig kılgalı küsämäk atl(ı)g kut kolunmakın / oom törtünç yeti / bo eki törlüg kut kolunmakıg turkaru / üẓüksüz köni oŋaru kut kolunurlar*. "Sekizinci doğru

saadet isteme kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar ki? diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir):

Eğer bulutsuz gecedeki yuvarlak, temiz, pürüzsüz ay kendi temizliğine, pürüzsüzlüğüne nasıl sahipse Bodhisattvalar da bu gönül sayesinde yalan **düşünceli** bulutu giderip bu gönlün tam gerçek temiz esasını anlayıp o anlamaları sayesinde (de) Buddha saadetini istemek adlı saadet istemek, başkalarını faydalı, huzurlu yapmak için istemek adlı saadet isteme, bu iki türlü saadet isteme ile sürekli doğru saadet isterler." (AY IV, 343)

"*Yaŋluk sakınçlıg bulıtıg*" sıfat tamlaması oluşturmuştur ve +lIg eki sıfat yapmıştır. Sakınç ismine eklenen +IIg eki sıfat meydana getirmiştir.

Sözdizimsel yapı içerisinde isim yapanlar kategorisinde +lIg varlık ekinin isimlere eklenip yine isim meydana getirdiğini görmüştük. Sözdizimsel yapı içerisinde sıfat yapanlar kategorisinde ise +lIg varlık ekinin isimlere eklenip sıfat meydana getirdiğini görmekteyiz. O halde +lIg eki isimlere eklenerek sıfat yapabilmektedir.

2.1.2.1 Ayagka Tegimlig

Ayagka Tegimlig, Eski Uygur Türkçesi metinleri için saygı bildiren çok özel bir tabirdir. "Saygıdeğer, hürmete lâyık, saygıya değer" anlamlarına gelmektedir. İfade sıfat yapmaktadır fakat bir kalıp sözdür.

Erdal, isimlerin yönelme durumu ile birleştiğini, (2004: 335) *täg-* fiilinden, fiilden isim yapma eki *-(X)ml(X)g* eki ile türemiş olan sözcüğün ismin yönelme durumu (*ayagka tägimlig* "saygıdeğer", *alkışka tägimlig* "övgüye değer", *eki didimka tägimlig* "iki taca değer", *mıŋ ögmäkkä tägimlig* "bin övgüye değer") ile birleşerek bu biçimi ile Uygurcada bir edat olarak kullanıldığını savunur. (Akt: Ayazlı, 2019: 60) Ayazlı, *sizlärkä tägimlig* "sizlere değer, sizlere yakışan" (AYS VI_22), *tüşkä utlıka täggäli tägimlig* "iyi ödüle ulaşmaya layık" (AYS V_ 1996-1197), *ädgükä tägimlig* "iyiliğe layık" (AYS VIII_361), *ayagka çiltägkä täggäli tägimlig bolup* "saygı gösterilmeye layık duruma gelerek" (AYS VII_92-93) şeklinde kullanımlarının da bulunduğunu söyler. (Ayazlı, 2019: 60)

Polat "Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri" adlı makalesinde ifadeden şöyle söz etmiştir:

> Eski Uygur Türkçesi döneminde Türkçenin tarihî devirlerinde asıl fiil olarak kullanılan pek çok tasvirî fiil ile karşılaşılmaktadır. Bu birleşik fiillerin bazıları Türkiye Türkçesi gramer

kitaplarında yer alan tasvir fiilleri olarak genellikle yeterlik, tezlik, sürerlik ve yaklaşma fiilleri olarak karşımıza çıkar: bėr-, u-, tur-. Bu yardımcı fiillerin dışında Eski Uygur Türkçesi döneminde hem asıl fiil hem de yarı tasvirî fiil, bazı araştırmacıların adlandırmasıyla doğrudan tasvirî fiil olarak kullanılan yukarıda listelenen al-, alk-, anun-, bar-, bėr-, bil-, bol-, bultuk-, ıd-, kal-, kel-, kılın-, kod-, küse-, ugra-, ötün-, sakın-, tegin-, titin-, tut-, tüket-, una-, yarlıka (<yarlıġ̣ka-), yat-, yorı-, yükün-, (köngül) örit-, (küsüş) örit-, (tegimlig) bol- gibi fiiller sık kullanılmıştır. Bu tasvirî fiiller içerisinde de ötün-, tegin-, yarlıka- ve yükün- fiilleri asıl fiilde belirtilen hareketin hürmet ile yapıldığını belirten saygı bildiren yarı tasvir fiilleri olarak karşımıza çıkar. Saygı bildiren bu yardımcı fiiller arasında yarlıka- fiili diğer üç fiilden farklı olarak öznenin daha üst statüde olduğu durumlarda kullanılır. Saygı bildiren fiiller yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığında Fiil + Zarf-Fiil + Fiil kuruluşundadır. Bu kuruluşun dışında bu dört fiilin asıl fiil olarak kullanımı da Eski Uygur Türkçesi eserlerinde yaygındır. (POLAT, 2017: 2012-2026)

Ayagka tegimlig ifadesi kendisinden sonra gelen isimleri niteleдiğinden edat değil sıfat olarak değerlendirilmelidir. İfâde sıfat meydana getirmektedir. Aşağıda ayagka tegimlig ifadesinin metinlerden elde ettiğimiz örnekleri mevcuttur:

1. *ayaġ-ḳa tegim**lig** sanggabadri baḫşı söz-l(e)r tıdıġ-sız-ı yme negü ol tiptiser. ḳayu barınça muhabuṭ-l(a)r ulatı bolmış önglüg ḳuvraġ alḳu barça umaz üçün tüzü ürṭgeli tıdġalı azu-ça yme tıdġuluḳ ermez yme Ok tıḍḍaçı ermez üçün anı üçün söz-lemiş ol ince tip tıdıġ-sız **öz-lüg** tip, ayaġ- ḳa tegim**lig** ar-y-a daz-i baḫşı-ḳa söz-l(e)r.* "Saygı **değer** Sanghabhadra Hoca söyler: "Engelsizi de nedir?" diye dersen, mahābhūta'lar ve (mahābhūta'lardan) olmuş renk topluluğundan her ne varsa, hiçbiri (göğü) bütünüyle örtemez-engelleyemez olduğu için, veyahut da (gök) hem engelleyecek bir şey; hem de engelleyen olmadığı için, bundan dolayı "engelsiz köklü" diye söylemiştir." **Saygı değer** Āryadāsa Hoca, -Buna "asiller kölesi" derler." (Üç İtig, 38)

"Ayag" sözcüğü kendi başına "saygı, şeref, itibar, hürmet" anlamlarına gelir. Sözcük üzerine +lIg ekini alır ve "ayaklıg" şeklinde "sanlı, hürmetli, itibarlı" anlamlarına erişir. Sözcük "ka" datifini üzerine aldığında ve "Tegimlig" sözcüğüyle birlikte kullanıldığında "itibarlı, sanlı, hürmetli" anlamlarında kullanılır. "Tegimlig"

sözcüğü ise "lâyık olmak" anlamına gelir. Bu örnekte sözcük Sanghabhadra Hoca ve Āryadāsa Hoca isimlerini niteliğini belirtmekte ve dolayısıyla sıfat yapmaktadır.

2. *aṭı kötrülmiş ayagka tägimlig / t(ä)ŋrim bo altun öŋlüg y(a)ruk y(a)ltrıklıg / kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g / nom ärdini ärtiŋü taŋlaguluk muŋaḍ / guluk alp täŋlägülük alp ülgülägülük / başdınkı orṭonkı antag takı / äḍgüläriŋä tükällig üziki yörügi / üẓlünçülüg burhanlar äḍgüsiŋä tolu tükäl kılgalı udaçı teṭir*. "Adı yüceltilmiş **saygıdeğer** tanrım, bu altın renkli parlak ışıklı en yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti cevherini çok şaşırtacak çok denkleştirecek, çok ölçülecek birinci yerdeki öyle iyiliklerine tam hece yorumunu nihayet Buddhalar iyiliğine tam (olarak) yapabileceklerdir." (AY IV 545)

Burada ise sözcük "Tanrı" sözcüğünün niteleyicisidir ve cümle içerisindeki konumu sıfattır. İfadenin aslı *aṭı kötrülmiş ayagka tägimlig* bir tamlamadır. Dolayısıyla bu isimler tägimlig sözcüğünün niteleyicileridir.

3. *aḍ-tın belgü-tin adırılmış töz-lüg. /adruḳ tangsuḳ artuḳ inçge iş-lig. anasırav-a ṭatu tigme. / aḳıġ-sız oġuş nomluġ et'üz-lüg. / alḳu nom tayaḳ-ı aḍa ḳang tiḍmiş. / arıġ braḫmı çın az-rua birmiş. / aḍı kötrülmiş braḫmaṭaḍı atlıġ. / ayaġ-ḳa tegim**lig**-ke yükünürmen*. "Sor ve işâretten ayrılmış köklü, seçkin, nâdir, çok ince işli, anāsrava dhātu denilen değişmez töre zümresi vücûduna sâhip, bütün törelerin desteği ata-baba denilen, temiz brāhmī, gerçek Azrua'nın verdiği, adı yükselmiş Brahmadatta adlı **saygı değer**in önünde hurmetle eğilirim." (ETŞ, 90)

Ayag ve tegimlig isimleri üzerlerine datif ekini almışlardır. Bu örnekte +lIg ekinin üzerine çekim ekini aldığını, ayagka tegimlig ifadesinin adlaşmış sıfat yaptığını görmekteyiz. "Adlı saygıdeğerin önünde hurmetle eğilirim" cümlesinde saygıdeğerin derken Brahmadatta kast ediliyor. O halde *ayagka tegimlig* ifadesi adlaşmış sıfat yapabilmektedir.

4. *aṭı kötrülmiş ayagka / tägim**lig** t(ä)ŋrim kaç törlüg tıltaglar / üzä bodi tegmä tuyunmak köŋülüg bulur*. "Adı yüceltilmiş, **saygıdeğer** tanrım, kaç tür sebep (ten dolayı) bodhi denilen uyanma gönlü bulunur?" (AY IV, 324)

Tägimlig täŋrim bu cümlede de sıfat yapmıştır. O halde +lIg varlık eki eklendiği bir sözüğün anlamsal alanını değiştirebilmektetir.

Sözcük varlık eki ile birleşerek yeni bir anlam alanı doğurmuş ve saygı ifâde eden bir sözcüğe dönüşmüştür. Sonuç olarak *ayagka tegimlig* ifadesinin saygı bildiren sıfatlar meydana getiren kalıplaşmış söz olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.3. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Zarf Yapanlar

Ağca, Tarihi Türk dili alanında +sXz yokluk ekinin, genellikle sıfat türünden sözcükler türetmiş olmakla birlikte zarf türünden sözcükler de yarattığını, söz diziminde herhangi bir fiili niteleyen zarflar arasında +sXz yokluk ekiyle teşkil olunmuş zarfların ayrı bir yeri olduğunu, bilhassa Türk runik harfli metinler ile Maniheist Türk çevresi metinlerinde ekin vasıta hâl ekiyle genişlemiş şekli olan +sXzXn eki ile ifade edilmiş olan zarfların , Budist Türk çevresi metinlerinde genellikle sadece +sXz ekiyle karşılandığından söz etmiştir." (Ağca 2010:181)

+lXg varlık eki +sXz yokluk ekinin simetriği olduğundan Ağca'nın söyledikleri +lXg varlık eki için de geçerlidir. +lIg ekinin vasıta hal ekiyle genişlemiş şekli olan +lIgIn incelemiş olduğumuz metinlerde çeşitli zarflar yapmıştır.

Ağca, Budist Türk çevresi metinlerinde +sXz ekiyle türemiş yokluk ifade eden zarfların varlık ifade eden simetriğinin +lXg ekli zarflar olduğunu belirtmiş ve *ikinti ülgüsüz sansız yörüdek başlaglıg nomlarıg* ***adırtlıg ukmakka tayanıp*** "ikincisi sayısız ilaç olacak öğretileri iyice anlamaya dayanıp..." (AY 258, 7-9) örneğini verdikten sonra +lIg ekli "farklı bir şekilde" anlamındaki adırtlıg sözcüğünden bahsetmiş ve sözcüğün zarf görevi yüklendiğini söylemiştir." (Ağca 2010:181)

2.1.3.1. Sadece +lIg İle Yapılan Zarflar

+lIg eki kendi başına bir sözcüğe eklenerek zarf yapabildiği gibi +lIgIn şeklinde vasıta hâl ekiyle genişleyerek de zarfların teşkilinde rol oynayabilir.

1. *takı yänä y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar beş / törlüg nomlarka tayanıp yetinç / al al(tag p(a)ramit)ıg ṭükäl bütürür / lär ka(yu)lar ol beş tep ṭesär / inçä k(a)ltı äŋilki alku tınl(ı)g / larnıŋ taplaglarınıŋ nizvani /larınıŋ köŋüldäki yorıkları/ nıŋ aḍırtların ötgürü bilmäk / kä ukmakka tayanıp ekinti ülgüṣüz / sansız yörüdäk başlaglıg nomlarıg / adırt**lıg** ukmakka tayanıp üçünç / ulug ädgü ögli köŋültä ulug /y(a)rlıkançuçı köŋültä ulug dyanta / kirmäk önmäktä ärksinmäkläriŋä / tayanıp törtünç kamag p(a)ramitlarıg / toṣgurmakka tükätmäklig küsüṣkä / tayanıp beşinç*

burhanlar / nomın kalısız bilmäk ukmaklıg / küsüşkä tayanıp bo ärür beş. "Ve yine Bodhisattvalar beş türlü öğretilere dayanıp yedincisi yöntem pāramitāsını tamamıyla elde ederler. O beş (türlü öğreti) hangileridir? diye sorsa: Birincisi bütün canlıların mutluluk ve ihtiraslarının gönüldeki eylemlerinin farklarını nüfuz ederek bilmeye (ve) anlamaya dayanmak, ikincisi sayısız tedavi edici, düzeltici, iyileştirici bütün öğretileri **farklı** (olarak zihinle) anlamaya dayanmak, üçüncüsü büyük iyi düşünen gönülde, büyük merhametli gönülde büyük dhyānada girme (ve) çıkma egemenliğine (özgürlüğüne) dayanmak, beşincisi Buddhaların öğretisini eksiksiz bilme (ve) anlama isteğine dayanmak (olan) beş (türlü öğreti) budur." (AY IV 417)

Ağca'nın vermiş olduğu örnek gibi yine Altun Yaruk'ta adırtlıg sözcüğünün zarf görevi üstlendiğini görüyoruz. Sözcük bu kez "farklı olarak" anlamında kullanılmıştır.

2. *ertingü sansız asanki paramıt-larıġ. / engrek soḳımı yirinte ertürmiş bolur. / ertmiş kelmedük köz-ünür arıġ uluş-lar / engeyü öz-te aṭırḍ**lıġ** köz-ünür.* "Sayısız, hesapsız pāramitā'ları bir parmak ucu kadar yerden geçirmiş olur, geçmiş, gelecek ve bugünkü temiz memleketler engeyü özte **açıkça** görünür." (ETŞ, 122)

Sözcük bu kez "açıkça" anlamında zarf yapmıştır.

3. *Birök tükel-**lig** erser bolar tört egü-ke öṭrü aṭı bolur uluġ şasṭ(i)r tip*. "Eğer bu dördüne sâhip ise, o zaman gereğince **tam olarak** anlatmak gerek." (ÜçİtigTig, 34)

"Tükellig" sözcüğü bu cümlede "tam olarak" anlamında zarf yapmıştır.

4. *başlaġ-**lıġ** aşnu-ḳı sav sav-larıġ. / ança bitilim bitigde. /adaḳ-ın başın aşlaşturu kelürgil. / ançulayu bulġanma tiḍig-te. / anı teg sav-lar-nıng açuḳ-ın bilser. / adruḳ ermez-mü bilig-te. / amrılıp olurup aḍḳaġ-sız bolsar. /ançata tatıġay yilig-te.* "**Önce** a ile başlayan söz ve tâbirleri bu yazıda bir az yazalım; ayağını, başını iyice bağlayıp getir, öylece çamura bulanma. İnsan öyle sözlerin seçkinini bilirse, bilgide daha üstün olmaz mı? istiğraka dalıp, her türlü bağlardan sıyırılırsa, o nisbette iliğin lezzetini tatmış olur." (ETŞ, 106)

Bu örnekte ise *başlaglıg* sözcüğü zarf görevindedir. Tüm bu örneklerden hareketle +lIg varlık ekinin zarf meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Ek yalnızca +lIg biçiminde zarf meydana getirebilirken vasıta hâl ekiyle genişleyerek +lIgIn biçiminde de zarf meydana getirebilir.

2.1.3.2. Sadece +lIgIn/ +lİgİn, +lUgUn / lÜgÜn İle Yapılan Zarflar

1. *yana ḳaltı braman ayıtduKta aṭı köṭrülmiş-ke inçe tip gavṭam-a yir ḳayu-ḳa* ***tayaḳ-lıġ-ın*** *inçip turur tip aṭı köṭrülmiş kiginç birü söz-lemiş*. "Yine, nasıl ki brāhmana, Adı Yükselmiş'e "Ey Gautama, yer neye **istinâden** bu şekilde durur?" diyerek sorduğunda, Adı Yükselmiş (Bhagavāan) (şöyle) cevap vererek söylemiştir." (ÜçİtigA, 37)

"Tayaḳlıgın" sözcüğü "istanaden" anlamında, zarf yapmıştır. +lIg ekinin vasıta hâl ekiyle genişlediği ve farklı anlamlarda zarflar meydana getirdiği görülmektedir.

2. *bo muntag bultukmaksız üçün ötrü / ol tözünlär kutluglar alku amrılmış / turulmış nomlar içintä örügin amılın / ornanıp bo örügin amılın ornanmakta tayak***lıgın** */ ötrü tolp kamag äḍgü äḍrämlärig äḍgü / yıltızlarıg barçanı tüzü tükäti / öritgäli tugurgalı uyurlar*. "Böyle bulunmadığı için sonra o asiller, kutlular sakinleşme yöntemleri içinde sakinlik ve sessizlikle yerleşip bu sakinlikle yerleşmeye **dayanarak** sonra bütün iyi erdemlerin ve iyi köklerin hepsini yüceltebilmeli ve ortaya çıkartabilmeli." (AY IV, 330)

"Tayaḳ" ismi üzerine +lIg varlık ekini kabul etmiş ve +lIg varlık eki de vasıta hâl ekiyle genişleyerek +lIgIn biçimini almış ve ortaya "tayaklıgın" sözcüğü çıkmıştır. Sözcük bu kez "dayanarak" anlamında zarf yapmıştır.

3. *neṭegin tiptiser basuçı-sı eksük üçün. anın birdemleti toġmaz basuçı-sı tükel ermez üçün basuçı-sı eksük üçün yme tir. bululur bilmetin öçmek tiptimiş-i erser köngül köngül-teki nom-l(a)r oṭguraḳ tört basuṭçı-**lıġ-ın** toġar* "Neden?" diye dersen, yardımcı-sebebi eksik olduğu için. Bu yüzden yardımcı-sebebi tam olmadığı için, -yu yardımcı-sebebi eksik olduğu için de denebilir. -asla doğmaz. "Bilmeden sönme bulunur." diye dediği ise, gönül ve gönüldeki dharma'lar kesin olarak dört **yardımcı-sebep** vasıtası ile doğar." (ÜçİtigA, 56)

Basutçı sözcüğü üzerine +lIg ekini, +lIg eki de vasıta hâl ekini kabul etmiş ve "Basuṭçılıġın" zarfı meydana gelmiştir. +lIg varlık eki +In vasıta hâl ekiyle genişleyerek de zarf meydana getirebilmektedir.

O hâlde +lIg varlık eki yalnızca sıfat yapmıyor ve yalnızca isimlere eklenmiyor. Ekin cümle içerisinde zarf yaptığı örnekleri yukarıda gözlemleyebiliyoruz. Ekin zarf yapımındaki etkisi dikkâte değerdir. Genelde isim ve sıfat yaptığı bilinse de aslında zarf da yapabilmektedir ve zarf yapıyor oluşu pek de bilinmemektedir.

2.1.4. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Edat Yapanlar

"Ağca, Türk dilinde +lXg ekinin çok sayıda edatın teşkilinde rol oynadığından, meñizlig sözcüğünün "gibi" anlamına gelen bir edat olduğundan, yaŋlıg sözcüğünün ise "tür, çeşit; yol, yöntem; gibi" anlamlarına gelen bir edat olduğundan ve Türkçe +lXg ekiyle meydana geldiğinden ve sözcüğün Budist Uygur çevresinde edatlaştığından söz eder." (Ağca, 2019:102)

Mustafa Öner ise +lIg ekinin edat yaptığı birçok örnek vermiştir: *meñiz* "görünüş, kılık, çehre" AY. *körklüg mengizlig bolġalı* "güzel yüzlü olduğundan"; DLT. *ḳızıl meñizlig* "kırmızı benizli" > Tefsir. *yek mengizlig ançada aydı adamıḳa* "şeytan gibi bir adama dediğinde"; Çağ. *dür mengizlig tişlering* "senin inci gibi dişlerin". Bu örnekleri verdikten sonra ise Göktürkçe metinlerde -lIg ekinin kalıplaştığı edatlara rastlanmadığını, hatta bütün Eski Türkçe eserlerde de bu tür edatların görülmediğini, aktarmış ve Orta Türkçe metinlerin –lIg ekli sözlerin ilk edatlaştığı dönem olduğunu ve giderek alıntı sözlerden kökenlenen -lIG ekli edatların dilde çoğaldığını söylemiştir. (Öner, 2004: 2239-2251)

Atay ise "+lIg ekinin kalıplaşarak; benzerlik, miktar, sebep başta olmak üzere kelimeler arasında çeşitli anlam ilişkileri kuracak şekilde edat fonksiyonu kazanan kelimelerin yapısında bulunduğunu söyler ve *meñizlig* (gibi), *yañlıġ* (gibi) örneklerini verdikten sonra "+lıġ" ekini taşıyan edatlaşmış isimlerin Eski Türkçe döneminden itibaren görülmekte olduğunu vurgular". (Atay, 2007 *21-22)*

1. *inçip munı üz-e kök ḳalıḳ munda ürlüksüz bolġu kergek aşnu yoḳ erip amtı bolmış üçün tip bulṭuḳmaz munṭaġ osuġ-**luġ** mün ḳadaḳ ḳaltı aşnu tam turġurmış üdte bar üçün kök ḳalıḳ sığurdaçı tam timin bolur turġalı*. "O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz bu **şekilde** hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök-sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir." (ÜçİtigI, 37)

"Ayazlı, *osuglug* edatının genelde zamirlerin *täg* "gibi"edatı almış biçimleri (antag, muntag) ile birleştiğini yahut sıfat-fiil ekleri ile birleştiğini söyler." (Ayazlı, 2019:52)

Bu örnekte *osuglug* sözcüğü edat konumundadır ve Ayazlı'nın dediği gibi *muntag* ile birlikte kullanılmıştır. +lUg eki sözcüğü osug isminden benzetme edatına dönüştürmüştür. *Muntaġ* "böyle", *osuġluġ* ise "gibi" anlamına gelen bir benzetme edatıdır.

2. *m-a uṣik-ni manı-**lıġ** tir-ler. / manı tapmaṭım anta. / maran-mışana-nı manggal tir-ler. / ma-su tuḍmaz men santa / maḫamat pıġambar ar-a kirmiş. / manı-sız oġrı yan-ta. / manu levkün-ni mantılmış tir-ler / manısdan-ta mu ol naman ḳanda.* "harfi için **mani gibi** derler, ben onda mani bulmadım; maranāmsika'ya saâdet derler, ma-su'yı ben itibarda tutmam; Mahāmadi peygamber araya girmiş mani'sız gizli yanda; mana levkun'u mantılmış derler mānistān'da mı, o namlı nerede?" (ETŞ, 114)

Manılıg sözcüğü "mani gibi" anlamına erişmiş ve dolayısıyla edat yapmıştır.

3. *munça täŋlig ök kalp üḍ / lärtä altun tilgänlig çakira / vart elig han bolguluk ulug buyan / ädgü kılınçıg kılmış kaẓganmış bolur, / yänä maŋ maŋ sayu aḍakların irklämişçä bo közünür azuntakı / kutı kıvı asılur, elänmäki ärksinmäki / üstälür, çogı yalını kaşınçıg / kamagka bir yaŋ**lıg** ayaguluk 'äŋitgü / lük bolur, takı ymä azun / azunta yüz miŋ tümän kolti / kalp üḍlärkä ṭägi t(ä)ŋri yerintä / yalaŋuk yertinçüsintä kayuta / tugsar sını süŋüki uz yüüzi / mäŋizi körklä özi yaşı uẓun / ögrünçlüg mäŋ<î> lig açok adırtlıg / y(a)rlıkamış y(a)rlıgı tıdıgsız t(ä)ŋrikä / yalaŋukka taplaguluk, / ärdinilig oronta tugdaçı tugmış oron / sayu el han boltaçı.* "İşte bu kadar Kalpa süresinde altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için gereken büyük erdemi kazanmış olur ve her bir adımda ayaklarını yere basmış **gibi** içinde bulunduğu dünyada mutluluğu çoğalır. Hakimiyeti gücü son derece artar. Her tümen (1 miyar) koti kalpa süresince Tanrı yerinde insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü, güzel ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrıya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak." (AY, 90)

"Ayazlı, *yanlıg* edatının bir çekim edatı olduğunu ve birlikte kullanıldığı sözcüğe benzetme ifadesi kattığını söyler." (Ayazlı, 2019:66) Dolayısıyla *yanlıg* bir benzetme edatıdır. *Yanlıg* sözcüğü +lIg eki ile birlikte kalıplaşarak edat fonksiyonu kazanmıştır. *Yanlıg* Orta Türkçe döneminde edat fonksiyonu kazanan birkaç kelimeden biridir.

4. *inçip bodis(a)t(a)vlar / bo muntag yaŋ**lıg** ilinçsiz tutunçsuz / küsüşsüz köŋülläri üzä alkı äḍ tavar / ların alkuka bir täg äsirkänçsizin / tetirlär ıdalayurlar buşi berürlär*. "Şöyle (ki) Bodhisattvalar bunun **gibi** bağsız arzusuz gönülleri ile bütün mal (ve) mülklerini herkese bir gibi (eşit bir şekilde) esirgemeksizin dağıtırlar, gönderirler, sadaka verirler." (AY IV, 351)

"Ayazlı, *yanlıg* edatını zamirlerin *täg* edatı almış biçimleri ile birleşen edatlar kategorisinde değerlendirmiştir." (Ayazlı, 2019:68) Çoğunlukla Altun Yaruk'ta rastladığımız *yanlıg* sözcüğü edat meydana getirmektedir.

O halde incelediğimiz metinler dahilinde, +lIg ekinin kalıplaşarak edat yapma fonksiyonunu gözlemlemekteyiz. Hakkında sıfat yaptığı kanısı yaygın olan ek, sıfat yapmasının dışında zarf ve yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi edat yapmaktadır.

2.2. İsim + "lIg" + Yardımcı Eylem

Ağca, +lIg ekinin yardımcı fiiller ile birlikte kullanımı hakkında şunları söylemiştir:

> Tarihi Türk dili alanında isim öbekleriyle birleşerek isim cümlelerini yüklemleştiren bildiriciler, +sXz ve +lXg eklerini almış isimleri ya da isim öbeklerini de yüklemleştirmişlerdir. Bu bağlamda +sXz yokluk eki ve +lXg varlık ekli sözcükler, en fazla er-, bol-, kıl-, tur- ve ti(t)- yardımcı fiilleri ile yüklemleştirilmiştir. (Ağca 2010:166)

+lIg + bol-

"Tarihi Türk dili alanında +sXz yokluk ekli ve simetrik karşılığı olan +lXg varlık ekli sözcüklerin yüklemleştiği ya da bitimi olmayan söz öbeklerini meydana getirdiği yardımcı fiillerden biri de bol- fiilidir." (Ağca 2010:168) İncelemiş olduğumuz metinlerde isim + lIg + bol- yapısına aşağıdaki örneklerde rastlanılmıştır.

1. *birök kayu eliglär hanlar munçulayu / yaŋın m(ä)n y(a)rlıkamış y(a)rlıgça / kılsarlar, ötrü ol eliglär / hanlar ulug kutlug ülüglüg / ulug buyan ädgü kılınçlıg ulug ilinmäklig ärksinmäklig ulug çog / **lug** yalın**lıg** bolgaylar, kop törlüg / ädgü b(ä)lgülär ol elig hanlarnıŋ / elintä uluşınta közüngäy b(ä)lgür / gäylär, yavlak sakınçlıg yagılarıg / alkunı barça aḍak asra kılıp / köni nom üzä köntürgäy basgay / uṭgay yegäḍgäy tep y(a)rlıkadı*. "Eğer herhangi bir han, hükümdar bu şekilde benim buyurduğum buyruk doğrultusunda davranırlarsa, işte o zaman o hükümdarlar yüce erdemlere, yüce **hâkimiyete, güce ulaş**acaklar. Her türlü iyi işaret o hükümdarların ülkesinde ortaya çıkacak. Kötü niyetli düşmanların hepsini ayak altına alıp doğru öğreti ile üstün gelip, yenecek diye buyurdu." (AY, 94)

Çoglug yalınlıg yakın anlamlara gelen iki sözcüktür. *Çoglug* "ateşli, ziyalı, korlu, nurlu, haşmetli, görkemli" anlamlarına gelir. *Yalınlıg* ise "alevli, parlak" anlamlarına gelir. *Çoglug yalınlıg* birlikte kullanıldığında ise "ışıltılı, parlak" anlamına gelen bir ikileme oluşturur. Ölmez ve Aris bu ikileme ile ilgili yazmış oldukları" Eski Uygurca Ölüler Kitabındaki İkilemeler Üzerine" adlı makalelerinde şu örneği vermişlerdir: "*çoglug yalınlıg şiri çakira sanbaraka nom ärdini kuṭıŋa yükünü täginür män* "Işık saçan Śrī Cakrasaṃvara'ya dinî kurallar mücevherinin kutsallığına saygıyla eğilirim" 238; çoglug yalınlıg 247, 335, 995" (Ölmez-Aris, 2019:46)

İkilemeye eklenen bol- yardımcı fiili ile birlikte "hâkimiyete, güce ulaşmak" anlamında fiil meydana gelmiştir.

2. *birök ol töz ünlär oglı ät'öz kizlägülük törög / küsäyür ärsär, azu ärdini yinçü / b(ä)lgürtgäli küsäyür ärsär, azu kamag / kişikä amrak ayag**lıg** bolgalı küsä yür ärsär, azu äd tavar altun / kümüş küsäyür ärsär, azu uçmak / kalımak ädrämig küsäyür ärsär, azu / uzun öz yaş azu mäŋi ögrünçü / küsäyür ärsär, bo küsüşlärin barça / altınç beş otuznı köŋül ey(i)n kanturgay m(ä)n, ṭakı / ymä bolorta adın nä törlüg / küsüşi sakınçı ärsär, alkunı / barça büṭürgäy m(ä)n*. "Eğer o soylular oğlu bedenini gizleyecek yasayı, isterse yahut mücevheri ortaya çıkarmak isterse yahut da bütün insanlara karşı sevgi ve **saygı duymak** isterse ya da mal-mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç isterse bu isteklerin hepsini gönle göre gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği, varsa hepsini tamamlayacağım." (AY,144)

Ayaglıg sözcüğü sanlı, hürmetli, itibarlı anlamlarına gelirken bol- yardımcı fiili ile birlikte "saygı duymak" anlamına erişmiş ve birleşik fiil meydana getirmiştir.

3. *tınl(ı)glarıg özkä içkärmäk y(ä)mä kayu ärür tep tesär / tınl(ı)glarıg özkä içkärmäk ärsär k(a)ltı tavar bermäk / üzä säviglig sav sözlämäk üzä äḍgükä / mäŋikä yar(a)tmak üzä bir iş**lig / bol**mak üzä bo tört törlüg ugurın* ärür. "Canlıları kabul etmek nasıldır? diye sorsa, canlıları kabul etmek, mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir **iş (üzerinde) olmak** (tam zihinli olmak) bu dört türlü sebeptir." (AY IV, 351)

İsim + lıg + bol- yapısını görmekteyiz. İncelemiş olduğumuz metinler kapsamında +lIg varlık ekinin en çok bol- yardımcı fiili ile kullanıldığını söyleyebiliriz. Cümleye baktığımızda "*tınl(ı)glarıg özkä içkärmäk ärsär k(a)ltı tavar bermäk üzä säviglig sav sözlämäk üzä äḍgükä mäŋikä yar(a)tmak üzä bir işlig bolmak*" ifadesini birlikte değerlendirmek zorundayız. Cümle bir isim cümlesidir ve dört türlü sebep nedir? sorunu sorduğumuzda "canlıları kabul etmek, mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak)" yanıtını aldığımızdan ifadenin cümlede özne konumunda olduğunu söylebiliriz.

4. ol *kamag eliglär hanlar öz elläriŋä, k(ä)ntü k(ä)ntü mäŋi / läriŋä kanım**lıg bo**lup , adınnıŋ / eliŋä adınlar[lär] iriginä [oku: ärkiŋä] / suklanmasar, t(ä)rs yavlak ayıg sakınç / sakınmasar, süŋüş aṭış bamak bäk / lämäkta ulaṭı irig yavgan iş küdök / lärig kılmasarlar, ötrü imärigmä / kamag bodun kara enç mäŋilig örü / ulug kuḍı kiçig tüz baz k(ı)ltı*. "O hükümdarların her biri kendi ülkelerindeki **huzura doyup**, başkalarının ülkesine, hükümdarlığına açgözlülük etmeyip, kötü düşünceler beslemediklerinde çatışma ve pranga gibi başka kötü işleri yapmadıklarında bütün halkı huzurlu yukarıdaki büyüklerle, aşağıdaki küçükler uyumlu olur." (AY,76)

İsim + lIg + yardımcı fiil yapısını anlamak için bağlama bakmalıyız. Bu durumda "kanımlıg bolup" ifadesini kendi başına değerlendiremeyiz. Cümleye baktığımızda "*ol kamag eliglär hanlar öz elläriŋä, k(ä)ntü k(ä)ntü mäŋiläriŋä kanımlıg bolup*" ifadesini birlikte değerlendirmek zorundayız. *Mäŋiläriŋä* ifadesinde yönelme hâli ekinin varlığından dolayı bunun isim olduğunu söyleyebiliriz. Sözcük bol- yardımcı eylemi ile birlikte "huzura doyup" anlamına erişmiş ve birleşik fiil

meydana getirmiştir. “Bolup” ifadesinde -p zarf fiil ekini görmekte olduğumuzdan cümledeki konumunun zarf olduğunu söyleyebiliriz.

+lIg + kıl-

Ağca +lIg eki ile birlikte kullanılan kıl- yardımcı fiili hakkında şunları söylemiştir:

> Budist Türk çevresi metinlerinde +sXz yokluk ve +lXg varlık ekli sözcükler ile meydana gelen fiil öbeklerinden bir kısmı kıl- yardımcı fiili ile gerçekleşmiştir. Tarihi Türk dili alanının tasviri yardımcı fiillerinden olan kıl- fiili, kendisinden önceki isimler ya da isim öbekleriyle birleşmek suretiyle fiil birleşmelerinin bir unsurudur. Bu bağlamda +sXz / + lXg ekli sözcükler de kıl- fiiliyle birlikte bitimli ya da bitimli olmayan fiil öbeklerini meydana getirmişlerdir. (Ağca 2010:171)

1. *kimlär birök adınlar / [ka korkı]nçlıg ämgäk**lig kıl**maŋlar, / ät’özlärin köŋüllärin bir yintäm / enç kılıŋlar*. “Başkalarına **korku çektir**meyin. Bedenlerini, akıllarını sürekli huzurlu kılın.” (AY,127)

İncelediğimiz metinlerde +lIg + kıl- yapısına tek bir örnekte rastlamaktayız. *Korkunçlug* “korkunç”, *ämgäklig* “acılı, ızdıraplı, sefil, muzdarip” anlamlarına gelirken kıl- yardımcı fiili ile birlikte “korku çekmek” anlamına erişmiştir. İfade cümlede fiil konumundadır. *Korkunçlug* ve *ämgäklig* yakın anlamlı iki sözcük olduğundan ikileme şeklinde kullanılmış olabilir.

+lIg + er-

Ağca, Manihesit ve budist Türk çevresi metinlerinde er- fiilinin, isimlerle birlikte fiil birleşimlerinin de bir unsuru olarak işlev yüklendiğini, bu çerçevede er- fiilinin, yardımcı fiil olarak isimlerle birlikte birleşik fiilleri meydana getirdiğini söylemiş ve Budist Türk çevresi metinlerinde +lXg ermez yapısında örneklerin de mevcut olduğunu açıkça dile getirmiştir ve şunları söylemiştir:

> Tarihi Türk dili alanında eklendiği sözcüklerde varlık ifade eden +lXg ekinin, eklendiği sözcüğün ermez olumsuzluk işaretleyicisi ile kullanılmış olması, ilginç görünmektedir. Zira Budist Türk çevresi metinlerinde +lXg ermez yapısındaki ibarelerin aynı zamanda +sXz er- ile ifade edildiği fark edilmektedir. Budist Türk çevresi metinlerinde +lXg ermez şekline benzer başka bir şekil +lXg bolmaz biçimindedir. Tarihi ve modern Türk dili alanının en yaygın fiillerinden olan, söz dizimi bağlamında birçok işlev yüklenmiş olan ve kimi araştırmacılar

> tarafından diğer yardımcı fiillerden ayrı olarak değerlendirilmiş olan er- fiili, Manihesit-Budist Türk çevresi metinlerinde de birbirinden farklı görevler yüklenmiş yaygın fiillerin başında gelmektedir. Manihesit-Budist Türk çevresi metinlerinde hemen hemen her söz öbeği içinde farklı işlevler yüklenmiş olan er- fiilinin bilinen en yaygın işlevi, çeşitli kip ve zaman eklerini alarak isim cümlelerini yüklemleştirmektir. (Ağca 2010:166)

Ağca'nın da dediği gibi +lXg ermez yapısı oldukça ilginç ve örneklerine nadir rastladığımız bir yapıdır. İncelediğimiz metinlerde ise +lIg + er- yapısına tek bir örnekte rastladık.

1. *oḳşaṭı-sız tip. oḳşaṭı-sız tiptimiş-i erser. munda yoḳ iki öçmek bulmaḳ-lıġ yörüg. ikileyü iş-i negül tıdıp ol oḳşaṭı tılṭaġ-ıġ. oḳşaṭı tılṭaġ erser bir yindem iṭig**lig** erür* "Benzersiz" diye dediğinde, bunda iki sönme bulma mânası yoktur. O benzer sebebi ayırmanın tekrar işi nedir? "Benzer sebep" ise, sâdece **şartlı durum**dur." (ÜçİtigTig, 51)

Üç İtigsizlerde gördüğümüz bu yapı isim + +lIg + er- şeklindedir. Er- yardımcı fiili isim cümlesini fiil cümlesine dönüştürmüştür.

2.2.1. Sıfat + "lIg" + Yardımcı Eylem

+lIg + bol-

1. *ḳayu aj-unta ḳılılur erki. / [ḳangımız] suu-sınga kili. / ḳamaġ il-i-ning mengi**lig bol**maḳ-ı. / ḳaraçu budun-nung bili. / ḳaçan-ḳaḍegi ḳayġu-suz yırġaz-un. / ḳamaġ uluş-ı ili. / ḳara yir-ke kirginçe küç bireli tip. / ḳangımız suu-sınga tili.* "Hangi âlemde acabâ babamızın saâdetine hudut yapılır; bütün memleketinin **mes'ûd olma**sı Karaçu halkının bili; nice zamana kadar kedersiz râhat etsin bütün memleketi ve halkı, kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye babamızın saâdetine dili." (ETŞ, 114)

Sıfat olan *mengilig* "mesut" sözcüğüne bol- yardımcı fiili eklenmiş ve sözcük mesut olmak anlamı kazanmıştır.

2. bo yertinçü / *içindä, üç miŋ ulug miŋ uluşlar / ta, kayu näçä bar ärsär, kamag tınl(ı)goglanı, tamuluglar ulatı, yılkı / pret azunı, barça tarıkẓun / birgärü, bolarnıŋ alku ämgäki, kün / tin yıŋak oṭrugta, yer oron sayu / turdaçı, kayu näçä bar ärsär, / öŋi öŋi baglıg kişilär, uẓaṭı / ögrünç**lüg bol**zunlar, bo nom ärdini / küçindä, kamagun*

birgärü bolzunlar, / küzätçilig enç mänig, yänä ymä / bo kamag, imärigmä tınl(ı)glar oglanı, / ig agrıgtın kutrulup, yagısız yavlak / sız bolzunlar. "Bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık ruhu dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın. Güney dvīpada yaşayan ne kadar başka bağlı kişiler varsa daima **sevinçli ol**sunlar. Bu öğreti mücevheri sayesinde hepsi koruma huzur (içinde) olsunlar ve ayrıca bu bütün insanoğlu hastalıktan kurtulup düşmansız olsun." (AY,155)

Sevinç anlamına gelen *ögrünçlüg* sözcüğü, bol- yardımcı fiiliyle birlikte "sevinçli olmak" anlamına erişmiş ve birleşik fiil oluşturmuştur. *Ögrünçlüg bolzunlar* ifadesi cümlede fiil konumundadır.

3. *birök yalaŋuz bilgä biligig / ök bışrunup dyanıg bışrunmasar / ötrü köŋülläri amrılmaz turulmaz / ekiräçgü sezik**lig bol**ur ulug bilgä / biligtin y(ä)mä ırayur yaṭıkayur*. "Eğer sadece bilgiyi öğrenip dhyānayı öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri sakinleşmez, durulmaz. İkircikli **şüpheli ol**ur. Büyük bilgiden de uzaklaşır, uyku hâlinde olur." (AY IV, 467)

Seziklig sözcüğü sıfat türünden bir sözcük olmakla birlikte üzerine bol- yardımcı eylemini almıştır. Dolayısıyla sıfat +lIg + yardımcı fiil yapısının mümkün olabildiğini görmekteyiz. İfade fiil konumundadır.

O hâlde isimlerin üzerine eklenen +lIg varlık ekinin yardımcı fiiller ile birlikte kullanılabildiği gibi +lIg varlık ekinin sıfatların da üzerine eklenerek yardımcı filler ile birlikte kullanılabildiğini söyleyebiliriz.

+lIg + kıl-

1. *tägimlig t(ä)ŋrim / birök bo altun öŋlüg y(a)ruk yaltrık / lıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g / nom ärdinig ken käligmä üḍlär / tä kayu kayu ellärdä uluşlarta / käntlärtä suzaklarta taglarta / altınç bölök üç / arıglarta öŋlärtä kürṭüklärtä kayuta ärsär tägmiş yadılmış oron / larta birök ol yer orontakı elig / lär hanlar bo nom ärdinig süzök kertgünç / köŋülin äşidsär tıŋlasar ögsär küläsär, / tapınsar udunsar ayasar agırlasarlar, / yänä ymä bo nom ärdinig boşgunda / çı tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg / açınsar ayasar küyü küzätü berip, ada / ların ämgäklärin tarkarsar keṭärsärlär / bo tıltagtın ötgürü biz kamag tört / m(a)haraaçlar ötrü ol eliglärig hanlarıg / bodunı karası birlä busuşsuz kaḍgu / suz enç mäŋi**lig kıl**gay biz,* "Yüce Tanrım eğer bu altın renkli, parlak, parıltılı her (şey)den üstün öğreti hükümdarı

(Dharma-rāja) adlı öğreti mücevheri, gelecek zamanlarda birçok ülkede, şehirde, kasabada, dağda, ormanda, çölde her nerede yayılmış ise o yerdeki hükümdarlar, bu öğreti mücevherini gönülden dinlese, övse, hizmet etse saygı gösterse ve aynı zamanda bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört tür topluluğa saygı gösterse koruyup sıkıntılarını uzaklaştırsa bu nedenden ötürü biz bütün dört Mahārājalar o hükümdarları halkı ile kaygısız **huzurlu kıl**acağız." (AY, 68)

Mäŋilig sözcüğü kıl- yardımcı eylemi ile birlikte "huzurlu kılmak" anlamında birleşik fiil meydana getirmiştir. *Mäŋilig* sözcüğü "huzurlu" anlamına geldiğinden sıfat türünden bir sözcüktür.

2.3. Sıfat +lIglı Örnekler

"Tarihî ve modern Türk dili alanının genelinde olduğu gibi Budist Türk çevresinde de eklendiği sözcükleri genellikle sıfat yapan +sXz ekinin, zaman zaman gerçek sıfatlara ya da birtakım eklerle sıfatlaşmış olan sözcüklere de eklendiği görülmektedir." ifadelerini kullanan Ağca, *bo buyannıng tüjit adın tınlglarnıng **edgülüg işleri** amtı üsüksüz tutçı ükliyü ök turzun* "Bu sevabın düşüncesi, başka canlıların iyi işleri şimdi kesintisiz artsın" (BuyanKel 34-35) örneğinde edgü sıfatının tekrar +lXg ekini alarak sıfat göreviyle kullanıldığını söylemiştir. (Ağca 2010:173)

1. *kiginç abipiray-ın söz-lelim ol ḳoşdaçı vasṭu yme ok ülgü-si iyin bolguluḳ baġ-tın öngi üdrülmek-lig vastu yme ok bolur anṭaġ oḳ tip. ayaġ-ḳa tegimlig gunamati baḫşı munı söz-l(e)r edgü**lüg** ögrünç tip ol "Cevabın mânasını söyleyelim:* "Hem o bağlayan maddenin ölçüsüne göre olma, hem de bağdan ayrılma maddesi(nin ölçüsüne göre olma) kesinlikle aynıdır." a shê li saygı değer Gunamati Hoca, -Buna "**üstün vasıflı** sevinç" derler." (ÜçİtigI, 45)

Edgü sözcüğü "iyi, üstünlük" anlamlarında zaten bir sıfat iken üzerine +lIg varlık ekini alarak yeniden "iyi, üstün, iyilik" anlamlarında sıfat oluşturmuştur. +lIg ekini alarak sıfat göreviyle kullanılan sözcükler arasında, incelediğimiz metinlerde en çok rastladığımız sözcük edgülüg sözcüğüdür. Zaten sıfat olan bir sözcüğe eklenen +lIg ekinin yeniden bir sıfat meydana getirmesi alışılmış bir durum değildir.

2. *uşik arḳur-a yatıp / avrakit ḳıltı mini. / ara tıdmaḳ-nıng ayıġ tüş-i. / anuḳ ol sanga kini. / aryasang tüz-ün bursang ḳuraġ-(l)ar. / aṭırḍ**lıġ** umuġ-um tini. / ratnaşiki burḳan-tın alḳış alıp. / alġay umuġ-um tini. / ratnaşiki burḳan-tın alḳış alıp. / alġay men sansar-tın sini.*

"Harfi çapraz yatıp, beni avyākrta'da bıraktı; arayı açmanın fena neticesi sonunda senin için hazırdır; āryā-sanga, asîl cemâat topluluğu, **seçkin** ümidimin yularıdır, Ratnas'ikhin burkanın du'âsını alıp, seni samsāra'dan çekip alacağım." (ETŞ, 112)

"Adırt" sözcüğü bir sıfat iken +lIg varlık ekini alarak tekrar bir sıfat oluşturmuştur.

3. *amtı-ḳı kişi-ler öltükde. / adırtlıġ utġuraḳ siz-iksiz. / abıta burḳan üksinte. / altun-**luġ** lınḫu-a-ta toġar-lar.* "Şimdiki insanlar ölünce, kat'î ve şüphesiz olarak, Abita burkanın huzûrunda, **altın** lotüs içinde doğarlar." (ETŞ, 200)

Altun, renk ve tür bildiren bir sıfattır. Sözcük üzerine +lIg varlık ekini almış ve yine cümle içerisinde sıfat yapmıştır.

İncelemiş olduğumuz metinlerde, +lXg varlık ekli sözcüklerin er-, bol- ve kıl-, yardımcı fiilleri ile yüklemleştiği örneklere rastlarken tur- ve ti(t)- yardımcı fiillerinin +lXg varlık ekli sözcükleri yüklemleştirdiği örneklere rastlanılmamıştır.

2.4. Özne ya da Yüklem Olan +lIg Ekli Örnekler

+lIg varlık ekli sözcük cümle içerisinde özne yahut yüklem konumundan olabilmektedir.

2.4.1. Yüklem + lIg

1. *baġ-tın öngi üdrülmek baġ birle erür ḳarşı yörüg**lüg** tip ḳayu-nung aṭı bolur baġ çuġ tiptiser nizvani-l(a)r üklimiş asılmış üçün anı üçün aṭamış ol baġ çuġ tip ḳaltı abidarim-ta söz-lemiş ol ince tip. kayu tınl(ı)ġnıng iyin yatdaçı-l(a)r-ı ḳayu vaṣtu-ta ükliser asılsar. bo tınl(ı)ġ-nıng bo iyin yatdaçı-l(a)r-ı birle ol vastu-ta aṭamış ol ḳoşulmış balmış tip munı üz-e bilmiş kergek ḳayu niz-vani-l(a)r ükliser asılsar anıng aṭı bolur ḳosuġ baġ tip* "Bağdan ayrılmak, bağ ile karşıt **mânalı**dır: Neyin adı "bağ-köstek" olur? diye dersen, ta:klesa'lar çoğalmış-artmış olduğu için, bu sebeple "bağ-köstek" diye adlandırmıştır. Şöyle ki, Abhidharma'da şu şekilde diyerek söylemiştir: Hangi canlının temayülleri hangi maddede çoğalıp- artan(lar) "koşulmuş-bağlanmış"

diye adlandırılmıştır. Bu sūretle, hangi klesa'lar çoğalsa-artsa onun adı "ek-bağ" olur, diye bilmelidir." (ÜçİtigI, 40)

bag̀-tın öngi üdrülmek bag̀ birle erür ḳarşı yörüglüg tip "Bağdan ayrılmak, bağ ile karşıt mânalıdır" cümlesinden anlaşılacağı üzere +lIg varlık eki burada yüklem konumundadır.

2. *oḳşaṭı-sız tip. oḳşaṭı-sız tiptimiş-i erser. munda yoḳ iki öçmek bulmaḳ-lıġ yörüg. ikileyü iş-i negül tıdıp ol oḳşaṭı tılṭag̀-ıg̀. oḳşaṭı tılṭag̀ erser bir yindem iṭig**lig** erür*. "Benzersiz diye dediğinde, bunda iki sönme bulma mânası yoktur. O benzer sebebi ayırmanın tekrar işi nedir? "Benzer sebep" ise, sâdece **şartlı durum**dur." (ÜçİtigI, 51)

İtiglig erür "şartlı durumdur" ifadesi bu cümlede yüklem yapmaktadır.
O hâlde +lIg varlık ekinin yüklem konumunda kullanılabildiğini söyleyebiliriz.

2.5. Tür Meydana Getirmede +lIg Eki

+lXG eki üzerine başka morfemleri alarak yeni bir tür meydana getirir. +lIgIn, +ligin, +lIglIg, +lIgsIz -mAklIg, -mAklIgça, -mAklIglIn, +InçIIg, -IglIg gibi analitik formlar ortaya çıkar.

2.5.1. Biçimbirimsel Olarak +lIg Eki

2.5.1.1. -mAklIg

-mAklXg birleşimi çok ilginç olmakla birlikte ek hakkında pek fazla şey söylenmemiştir. "Gabain, +mAklIg'ı fiilden sıfat yapan ek olarak değerlendirmiştir." (Gabain 2003: 47) Fiil tabanlarına eklenen -mAk isim fiil eki ile +lIg varlık ekinin birleşiminden doğan bir ektir. Ağca ise -mAklXg eki hakkında şunları söylemiştir:

> Budist Türk çevresine ait metinlerde, fiil kökenli sözcüklerde +sXz ekinin en fazla kullanıldığı eklerden biri, -mAk fiilden isim yapım ekidir. Böylece bu çevrede -mAksIz birleşik eki, çok sayıdaki örnekte karşımıza çıkar. -mAk ekli fiil tabanlarına eklenen +sXz eki, tıpkı isim kökenli sözcüklerde olduğu gibi yokluk ifade eder. -mAklIg ekinin en önemli fonksiyonu bir ismi ya da isim soylu sözcüğü nitelemektir. Budist Türk çevresinde -mAklIg eki, tek bir sözcüğe eklendiği gibi birleşik fiil yapısındaki bir söz öbeğine de eklenerek kendisinden sonra gelen ismi niteleyebilmektedir. Diğer taraftan -mAklIg eki, kendisinden önceki +sXz ekli

isimlerle bir araya gelmiş olan bir yardımcı fiille birlikte kullanılmak suretiyle de bir ismi niteleyebilmektedir. Budist Türk çevresinde yokluk ekli -mAksIz ve olumlu karşılığı olan varlık ekli -mAklIg birleşikleri genellikle kendilerinden sonra gelen isimleri tanımlayan sıfatlar oluşturmakla birlikte, bir cümlede izah edatı olarak tanımlanabilecek sözcükleri de ortaya çıkarmıştır. (Ağca 2010: 137-142)

1. *iṭiglig nom-l(a)rıġ bolur üçün körkiṭgeli anda-ça ol munda-ça ol ti**meklig** adırt-l(a)r üz-e anın kergek-ince kingürü söz-lemiş erür*. "Şarta bağlı dharma'ları "Oradadır, buradadır." diye **söylenen** ayırt ediciler ile, böylece gereğince genişleterek söylemiştir." (ÜçİtiG, 34)

Ti- eylemine eklenen -mAklIg eki "timeklig" sözcüğünü ortaya çıkarmış ve adırt ismini nitelemiştir. Dolayısıyla -mAklIg eki burada sıfat yapmaktadır. Ağca'nın -mAklIg eki için genellikle kendilerinden sonra gelen isimleri tanımlayan sıfatlar oluşturlar ifadesinde olduğu gibi -mAklIg eki bu örnekte ismi niteleyerek sıfat yapmıştır.

2. *söz-leyü tüketser niz-vani-sız bolur tarḳarmaḳ öçmeksiz bolur tanuḳ-lamaḳ tip. ikileyü iş-i negül turġurup adın yöründek-ig körgeli alḳu kirtü-l(e)r-ning yörüg-in yoḳ üçün tarḳarmak tanuḳ-la**maḳ-lıġ** iş ködüg. birök siz-l(e)r-ning sav-ıngız-l(a)r-ḳu tayaḳ-lıġ-ın iişleşip bilgü üçün ol bilmedüküg turġurur adın yöründekig tiptiser siz-l(e)r. adın üç kirtü-l(e)r-te küsemiş üçün büṭürü bilgeli turġuz-un yıḳınca yaraġ-ınça yöründekin*. "Eğer, "Klesa'sız olur uzaklaştırma, sönmesiz olur tanıklama" diye söylerseniz, uzaklaştırma ve **tanıklama**nın işi olmadığı için, bütün gerçeklerin (satya) mânasını görmek üzere, tekrar başka devayı hâsıl etmenin işi nedir? Eğer sizlerin sözlerinize dayalı olarak "Çalışıp o bilmediğini bilmek için, başka devayı hâsıl eder." diye derseniz, diğer üç gerçekte (satya) bütünüyle bilmeyi arzulamış olduğu için, ch'i jen tui ch'ia karşılığınca davasını hâsıl etsin!" (ÜçİtiG, 48)

Tarḳarmak tanuḳlamaḳlıġ iş ifadesi tamlama meydana getirmiştir. Yine yukarıdaki örnekteki gibi bu örnekte de -mAklIg bir ismi nitelemektedir. Tanuḳlamaklıġ, iş ismini nitelemektedir. O halde bu örnekte de -mAklIg eki sıfat yapmıştır.

3. *bol**maḳ-lıġ** yörüg-inge yme ök adın-ḳa yme birme**mek-lig** yörüg inge tayaḳ-lıġın anın munṭaġ tip söz-lemiş ol. neng oḳşaṭı-sız ermez tip ulatı munda şasṭ(i)r-nıng abipiray-ı erser. 'engbaşlayu-ḳı iki padakl(a)r üz-e sizik ḳılur oṭġurak ol baḫşı-ḳa. basaḳı üç padakl(a)r üz-e uḳıṭur ol köni yOrügüg. basaḳı bir padak üz-e tüger öngdünki-sin. kinki padak üz-e ündürür oḳşaṭı bolmaḳ okşaş**maḳ-lıġ** yörügüg 'engbaşlayu iki padak-l(a)r üz-e sizik ḳılu ol baḫşı-ḳa söz-l(e)r siz-l(e)r ḳayu abipiray-lıġ yOrüg-ke tayaḳ-lıġ-ın uḳıṭu bo sudur-nung abipiray-ın söz-leyür siz-l(e)r. öçmekig oḳşaṭı-sız tip*. "Sönmeyi kendi zâtının benzer sebepsiz **olmas**ının mânasına ve de başkasına da **vermeme** mânasına istinâden, bu yüzden şöyle diyerek söylemiştir: "Asla benzersiz değildir." Ve burada 'Sāstra'nın izahı ise, en baştaki iki pādaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar. Ardındaki üç pādaka ile öndekini düğümler. Sondaki pādaka ile benzer olmak (ile) **benzeşme**nin mânasını çıkarır. En baştaki iki pādaka ile soru sorarak o hocaya söyler. Sizler hangi abhiprāya'nın mânasına istinâden bu sūtra'nın mânasını açıklayarak sönmeyi "benzersiz" diye söylersiniz?" (ÜçİtigTig, 50)

Bu örnekte birden fazla -mAklIg ekine rastlanılmaktadır. İlki bolmaḳ-lıġ yörüg-inge ifadesidir. İfade, sıfat meydana getirmiştir. İkincisi birmemek-lig yörüg ifadesidir ve bu ifade de sıfat meydana getirmiştir fakat bu örnekte -mAmAklIg yapısı görülmektedir. -mAklIg ekinden önce bir -mA olumsuzluk ekini görüyoruz. Bu yapının oldukça farklı bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Ağca bu durumla ilgili şunları söylemiştir:

> Temel görevi, eklendiği fiillerde varlık ifade etmek olan -mAklIg ekinin Budist Türk çevreye ait aşağıdaki eserde -mA- olumsuzluk işaretleyicisini taşıyan bir sözcüğe eklenmiş ve böylece yokluk ifade eden -mAksIz (= -mAmAklIg) ekinin yerine kullanılmış olması, Türk dilinde varlık / yokluk ya da olumluluk / olumsuzluk ifadelerinin aslında farklı yapılarla karşılanabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır: *yinçge uvşak kizleglig batutlug yörüglerig **ukgalı umamaklıg biligsiz bilig** bolar ikegü onunç orunka tegürgeli ıdmazlar :: alku bilgülük nomlarnıng yinçgede yinçge tözlerin bilü umadın tıdılmaklıg biligsiz bilig (AY 321, 10-16); bahşılarnıng çınkirtü nom yangın **bilmemeklig mün kadak** üze anıng tözin ukmazlar* (Tot. 68-70) vb. gibi (Ağca 2010: 141).

Son olarak okşaşmaḳ-lıġ yörügüg ifadesi de ismi nitelemiş ve sıfat yapmıştır.

4. *tutçı üzüksüz munı teg. / toġumuġ a[jun]uġ unıt**maḳlıġ**. / toz toprakḳa batılıp. tu[r]ḳanu monḳul ertiler*. "Her vakit, durmadan böylece yeniden doğumu, âlemi **unutmuş olarak**, dâimâ toza- toprağa batıp, şuûrsuz bir hâlde bulunuyorlardı." (ETŞ, 38)

-mAklIg, çoğunlukla sıfat yapmakla birlikte nadir de olsa bu örnekte olduğu gibi zarf yapmaktadır. O halde sadece +lIg varlık eki değil onun birleşikleriyle oluşturduğu yapılar da zarf görevinde kullanılabilir. Yapısal olarak burada zarf olmasa da anlamsal olarak zarf yapmıştır.

5. *çaḍur aşıḍı saranşirike. / çaḳ ülgü san-ı sekiz tümen tört ming. / çarıt-lar öz-e basıḍıl**maḳ-lıġ**. / çalıġ siṣik-ke çalsıḳmış-lar-ḳa. / çamsız ögirgü suvig bürḍig-lig. çaḳ soḳ-a nomluġ mengi birdeçi. / çandana şiri çından ülüg-lüg. / çavıḳmış küü-lüg-ke yükünürmen*. "Caturasīti Saranşri'ye tam ölçü sayısı seksen dört bin, çarıt'lar ile **bastırılmış olan** arama şüphesine uğramışlara sessiz sevinme suyunu hisseden, tam zamanında töre huzûrunu veren Candana-Sri sandal saâdetine eren, nâm salmış, şöhret bulmuşun önünde hurmetle eğilirim." (ETŞ, 92)

-mAklIg eki burada sıfat yapmaktadır fakat cümleye baktığımızda zarf tümleci konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

6. *onunç bütmiş bışmış bilgä bilig / üzä bodi tegmä tuyunmak köŋülüg näṭägin / bulurlar näṭägin bütürürlär tep tesär inçä k(a)ltı / kök kalık kovukınlı altun tilgänlig çakravart elig hanlı näṭäg tıḍıgsız / ärsär ançulayu ok y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar bo köŋül küçi üzä alku bilgülük nomlar / tözintä tıḍıgsız bolmakıg tuyunup ol / tuyunmakları küçintä ötrü alku nomlarta / ärksinmäkkä tägip abizek kıl**maklıg** käẓigtä turup nom mäŋisin aşan**maklıg** / bilgä biligin tınl(ı)glarıg bütürmäk bışur**maklıg** / bilgä biligin bo eki törlüg bilgä biligler üzä / tıḍıgsız tutugsuz bolurlar*. "Onuncu inanmış olgunlaşmış bilgi kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar? diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer gökyüzü kovuğu ile altın tekerlekli Cakravarti han nasıl engelsiz ise o şekil Bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde bütün bilgi öğretileri esasında engelsiz(liği) bulmayı anlayıp o anlamaları sayesinde bütün öğretilerde iktidara ulaşıp abhişeka **yapma** yolunda durup öğreti huzurunu **çoğaltma** bilgisi ile ve canlıları inandırma, **olgunlaştırma** bilgisi ile (yani) bu iki türlü bilgi ile engelsiz, bağsız olurlar." (AY IV 345)

Bu örnekte birden fazla -mAklIg eki görülmektedir. Aşanmaklıg bilgä ve bışurmaklıg bilgä ifadelerinde Aşanmaklıg ve bışurmaklıg, bilgä ismini nitelemekte ve sıfat yapmaktadır. Abizek kılmaklıg käẓigtä ifadesinde ise "abhiṣeka yapma yolu" yine sıfat yapmaktadır.

7. *törtünç ulug y(a)rlıkançuçı köŋül üzä / tınl(ı)glarka asıg tusu kılmakka / tayanıp katıglanmak p(a)ramitıg nätägin / bütürürlär ulug y(a)rlukançuçı köŋül / üzä tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak / y(ä)mä kayu ärür tep tesär ulug y(a)rlıkançuçı köŋül üz üzä tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak / ärsär k(a)ltı tınl(ı)glarnıŋ aç kız ig kägän / yok çıgay ämgäklärin tarkargalı taloy ügüz / kä kirip ärdinilig oturugka barmak kut / kolun**<u>***maklıg***</u>** *küç küsün üzä öz / ätözüg tınl(ı)glarka yem içim ot äm kılmak ärür*. "Dördüncüsü büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamaya dayanıp tahammül pāramitāsını nasıl elde ederler? Büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamak da nasıldır? diye sorsa: Büyük merhametli gönülle canlılara fayda sağlamak canlıların açık, kıtlık, hastalık, fakirlik ızdıraplarını yok etmek için denize girip cevherli tahta vurmak (ve) saadet **isteme** gücü ile kendi bedenini canlılara yiyecek içecek, ilaç etmektir." (AY IV 381)

"*Kolunmaklıg küç küsün*" burada sıfat yapmakta, kolunmaklıg ifadesi küç küsün sözcüklerini nitelemektedir. Burada ilginç olan küç küsün ifadesidir. Küç küsün "güç kuvvet" anlamında bir ikilemedir. Küsün "istek, arzu", küse- ise iste-, arzu et- anlamlarına gelir. Küsün istek demektir ancak güç ile birleştiğinde küç küsün "güç kuvvet" anlamına erişiyor. Anlam değişiyor. İki kelime arasında anlamsal geçişkenlik olabilir fakat bu konuda kesin bir şey söylenmemiştir.

2.5.1.2.-(X)nçlXg

Ağca, Budist Türk çevresinde +sXz ekinin en fazla kullanıldığı sözcük yapılarından birinin de fiil tabanlarından -(X)nç eki ile isimleşmiş sözcükler olduğunu söyler. Fiillere eklenerek genellikle sıfatlar türeten ekin, üzerine +lXg varlık ve +sXz yokluk eklerini de alarak isimlerde varlık ve yokluk ifade ettiğini, Budist Türk çevresinde -(X)nçsXz birleşiğinin, +sXz ekli diğer birleşikler gibi, ekin tabiatı gereği, genellikle kendisinden sonra gelen bir ismi nitelediğini ve Budist Türk çevresinde yazılmış metinlerde yokluk ifade eden -(X)nçsXz birleşiğinin olumlu karşılığının -(X)nçlXg olduğunu söylemiştir. (Ağca 2010:143-144)

Erdal -(X)nçlXg birleşimi hakkında şunları söylemiştir:

> -(X)nç eki Eski Türkçede fazlasıyla görülür. -(X)nç'ın fiilden türemiş formları körünçlä-, sävinçlän-, tägzinçlän- ve erinçkä- dir. İsimden türemiş formları ise çok fazladır. -(X)nçlXk, -(X)nçlXg ve -(X)nçsXz, -(X)nçXg ve -(X)nçAn. -çAk genelde küçültme anlamına gelmesine rağmen ek küçültme anlamına gelmez. Çoğu -(X)nçlXg formu -(X)nç tabanlıdır fakat -(X)nçsXz için bu söylenemez. Hapax legomena eki olarak -(X)nç + lXg görebiliriz ama -(X)nç hali görülmez. -(X)nç eki ile ilgili görev şemasında eleman her zaman insandır. Tek istisna Eski Türkçede tägzinçtir. Bir şeyin etrafında dönmek ya da bir şeyi sarmak (sıvı ve kağıttan samsaraya kadar). DLT'te bu açıdan birkaç istisna vardır. Diğer -(X)nç formları, temel fiillerinin insan ile ilgili olduğu özel anlamlara sahiptir. Bunların çoğu hisler ve zihinsel aktiviteler ile ilgilidir: enç, tınç, ögrünç, sävinç, umunç, kertgünç, küvänç, ökünç, äyinç, äymänç, sezinç, korkunç, sakınç, busanç ve erinç gibi. İnsan aktiviteleri genellikle "kılınç" ile alakalıdır. Günah "yazınç", fiilimsi olarak "kolunç", "ötünç" ve "kikinç", kazanlı "kazganç", "alınç" ve "bulunç", can sıkıcı "basınç ve iyinç", saygı "yükünç". Unç ve ärinç kullanımının öngördüğü olasılıklar insandır. "inanç" ve "tayanç" anlamı insanlara güven olarak varsayılabilirken "körünç" insan görüş ve anlayışı ile alakalıdır. Yerinçlig kelimesinin temeli erinç "zavallı" kelimesinin bir çeşitidir veyerintür- ile alakalı olduğu açıktır. Karançlıg sözcüğü için ise bu zordur. Kar- 'tan gelmesi muhtemeldir. (Erdal, 1991:234-285)

1. *tägimlig t(ä)ŋrim, birök ken käligmä üḍḍäki / kayu eliglär hanlar öz ät'öz / lärin küzätgäli, azu ḥatunların / tegitlärin ordo karşı içinṭäki / ınançların içär(ä)kilärin küzätgäli, / altınç yeti, azu balıkın uluşın ordosın karşı / sın küzätgäli, bo nom ärdinig äşid / särlär tıŋlasarlar, olar ötrü / sakınu sözläyü yeṭinçsiz başdınkıta / başdınkı ulug ögrünç**lüg** sävinç**lig** / ençgü mäŋig bulgaylar*. "Yüce Tanrım, eğer gelecek zamanda hükümdarlar kendi bedenlerini ve hatunlarını, prenslerini, saray içindeki yöneticilerini, cariyelerini ve şehirlerini, topraklarını, sarayını korumak için bu öğreti mücevherini dinlerse, o zaman düşünüp anlatması imkânsız, büyük bir **sevinç**, huzur bulacaklar." (AY, 83)

Fiil tabanlarına eklen (X)nç eki +lIg varlık eki ile birlikte artık isimleşmiştir ve cümlede sıfat görevi üstlenmektedir. Yakın anlamlara gelen "ögrünçlüg sävinçlig" sözcükleri "büyük bir sevinç" anlamlarında kullanılmıştır.

2. *sävinç**lig**, küyü küzätü tutgaylar, / kayu kişilär äşidip, bo nom ärdinig / boşgunsar, ärklig türklüg alp atım, / çoglug yalınlıg bolgaylar*. "Geri dönmeksizin **sevinç**le gözetip gerçekleştirecekler. Her kim bu öğreti mücevherini dinleyip, öğrense güçlü, kahraman ve haşmetli olacak." (AY,160)

Cümlenin dizilişine baktığımız zaman sävinçlig sözcüğünün bu kez "nasıl" sorusuna cevap verdiği için durum zarfı konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

3. *birök bar ärsär, ärdini sögüt / nä için, b(ä)lgürär anta üzüksüz / mäŋilärniŋ yevägi, / ançulayu ymä / bar ärsär, bo nom ärdini kayu / eltä, uyur bergäli eliglärkä, / yegädinç**lig** kut buyan, k(a)ltı süz / ülmiş süzök suv, sogıkıŋa tükäl / lig, uyur kanturgalı ozmakıg, / äsirkämäk ämgäkig. / ançulayu ymä bo / suduri kopta kötrülmiş ıdok nom, / uyur kanturgalı tınl(ı)glarnıŋ / kut buyan tiläklig küsüşin*. "Eğer müvevher ağaç varsa orada niçin sürekli sevinç ortaya çıkar? Aynı zamanda bu öğreti mücevheri herhangi bir ülkede hükümdarlara **üstün** erdem verebilir. En temiz soğuk suya ulaşıp sıkıntıları ortadan kalkabilir. Yine bu sūtra, her şeyden üstün kutsal öğretiyi yerine getiren canlıların erdem dilekleri yerine gelir." (AY,157)

Erdal, yegädinçin onaylanmış bir kullanım olmadığını ve yegädinçlig kelimesinin yegädinçsizin etkisi altında yaratılmadığını söyler. Kökünün yeg + äd olduğu düşünülebilir ama çekirdek ilk olarak fiilin özetini tanımlıyor olmalıdır der ve-(X)nçlıg yapısının fiil yönetimli olabileceğine inanmaz. (Erdal, 1991:234-285)

Yegädinçlig kendinden önceki ismi nitelediğinde sıfat yapmaktadır. Bu örnekte de kut ismini niteleyerek sıfat yapmıştır.

1. *bo yertinçü / içindä, üç miŋ ulug miŋ uluşlar / ta, kayu näçä bar ärsär, kamag tınl(ı)g / oglanı, tamuluglar ulatı, yılkı / pret azunı, barça tarıkzun / birgärü, bolarnıŋ alku ämgäki, kün / tin yıŋak otrugta, yer oron sayu / turdaçı, kayu näçä bar ärsär, / öŋi öŋi baglıg kişilär, uzatı / ögrünçlüg bolzunlar, bo nom ärdini / küçindä, kamagun birgärü bolzunlar, / küzätçilig enç mänig, yänä ymä / bo kamag, imärigmä tınl(ı)glar oglanı, / ig agrıgtın kutrulup, yagısız yavlak / sız bolzunlar*. "Bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık ruhu dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın. Güney dvīpada yaşayan ne kadar başka bağlı kişiler varsa daima **sevinçli** olsunlar. Bu öğreti mücevheri sayesinde hepsi koruma huzur (içinde) olsunlar ve ayrıca bu bütün insanoğlu hastalıktan kurtulup düşmansız olsun." (AY,155)

Ögrünçlüg ismi üzerine bol- yardımcı eylemini almıştır. Ögrünçlüg bol- "sevinçli olmak" anlamında birleşik fiil meydana getirmiştir.

2. *antadata bärü t(ä)ŋrim yäk kılınçıŋa / anıg kılınç**l(ı)g** ş(i)mnu ögümüzni / sakınçım(ı)znı azgurdukın a[r]kun / biligsiz ögsüz boltukumuz üçün / kam(a)g y(a)ruk üzütlärniŋ tö[ziŋä] / [yıl]tızıŋ[a], arıg y(a)ruk äzrua t(ä)[ŋ]rikä [ŋäçä y]azıntım(ı)z yaŋılt(ı)m(ı)z ärsär, / [y(a)ruklı] karalı t(ä)ŋrili yäkli / tözi yıltızı [ol tedim(i)z] ärsär / tirgürsär t(ä)ŋr[i tirgürür], ölürsär / t(ä)ŋri ölürür te[dim](i)z ärsär, ädgüg / anıgag kop t(ä)ŋri y(a)ratmış ol / tedim(i)z ärsär, mäŋigü t(ä)ŋrilärig / [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z ärsär, hormuzta / [t(ä)ŋrili ş](i)mnulı inili eçili ol / [tedi]m(i)z ärsär, t(ä)ŋrim södä bärü / [b]ilmätin t(ä)ŋrikä ig(i)däyü montag / ulug çulvu sav sözlädim(i)z ärsär / mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z / ärsär, t(ä)ŋrim amtı m(ä)n raym(a)st / f(ä)rzind ökü[nür m(ä)n ya]zokda boşunu ötünür m(ä)n m(a)n[astar] hirza, / kutlug bars*. "O zamandan beri tanrım, şeytanca **davranış**larla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hale geldiğimiz için bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Erzua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak; ışık ve karanlık, tanrı ve şeytanın esası birdir dediysek; diriltirse tanrı dirildir, öldürürse tanrı öldürür dediysek, iyiyi de kötüyü de tanrı yaratmıştır dediysek; ölümsüz tanrıları yaratan o dediysek; Hormuzta tanrı ve Şimnu kardeştir dediysek; tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulunduysak (ya da) böylesine affedilmez günahlar işlediysek; tanrım şimdi günahtan arınmayı diliyorum. Kutlug Bars." (HU,79)

O hâlde yukarıdaki örneklerden hareketle +lIg varlık ekinin -(X)nçlXg şeklinde genişlediğini ve yeni sözcükler meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

2.5.1.3. +l(X)glIg

1. *birök söz-leser siz-l(e)r bışrunmaḳ yol-ta ikileyü turġurmaḳ-ı erser yörüdekin kim tarıḳu tüketmiş nizvani-l(a)r-nıng pirapṭi-sın ikileyü taş ıraṭgu üçün tip üdçe ḳuṭrulmış-l(a)r erser tümge erk**lig-lig** üçün. sizinmiş üçün niz-vani-l(a)r-ım yana turġay tip. yıḳınça yaraġ-ınça bışrunmaḳ yol-ta ikileyü öriṭsün yörüdekin* "Eğer, Olgunlaşma yolunda devasını hâsıl etmesi uzaklaşıp bitmiş klesa'ların prāpti'sini bir ikinci kez dışarı uzaklaştırmak içindir." deyip "zamana bağlı kurtulmuşlar, zayıf

hassalı olduklarından "Klesa'larım yine kalkacak." diye şüphelendiklerinden, olgunlaşma yolunda yeniden karşılığınca devasını hâsıl etsinler." (ÜçİtigTig, 48)

İncelenen metinlerde yalnızca bu örnekte +lIglIg yapısına rastlanılmıştır. "Erk" güç, kuvvet, kudret anlamlarına gelen bir isimdir +lIg varlık ekinin eklenmesiyle birlikte "erklig" güçlü, kuvvetli anlamlarına erişmiştir. Sözcük üzerine +lIg varlık ekini kabul etmişken tekrar +lIg varlık eki eklenmiş ve +lIglIg yapısı ortaya çıkmıştır.

2.5.1.4. +lXgXn

+lXgXn yapısından sözdizimsel yapı içerisinde zarf yapanlar adlı bölümde bahsetmiştik. Ekin vasıta hâl eki alarak genişlediğini ve zarf meydana getirdiğini söylemiştik. +lXgXn, +lIg ekinin genişlemiş formlarından yalnızca bir tanesidir.

1. *yänä y(ä)mä ätöznüŋ arıgsızın özini / kaḍgular birlä katıg**lıgın** tüpiŋä / tägi çınsızın kertü töztä köŋülnüŋ / yolı ärmäzin körürlär*. "Ve yine vücudun kirliliğini özünü kaygılar ile sıkıntısını köküne kadar yanlışlığını gerçek esastaki zihnin yolu olmadığını görürler." (AY IV 470)

Bu örnekte +lIg varlık ekinin +In vasıta hâl ekiyle genişlediği görülmektedir.

2.5.1.5 +lXgsXz

Ağca bu yapının kullanımıyla ilgili şu örneği vermiştir: ***İtligsiz yavız** özümin edgügerü uzkya özleding* "Değersiz kötü ruhumu iyice, ustalıkla övdün" (BT XIII 12, 140-141) (Ağca 2010: 136)

Ağca'nın vermiş olduğu örnekte +lIg varlık eki ve +sIz yokluk eki üst üste gelmiş ve birlikte kullanılmıştır. O hâlde +lIg ve +sIz ekleri, ayrı ayrı kullanıldığı gibi birlikte de kullanılabilmektedir.

1. *burun ertmiş öngdün uç-tın kin ödketegi. / bulung yıngaḳ sayu ol oḳ bir yanglıġ. / burḳ şarḳ ḳılıp uġu**luġ-suz** uluş iḍigin. / bun orun-ı birer ḳoġ-ta büḍürü iḍelim*. "Önce geçmiş evvelki uçtan son zamana kadar her köşe ve bucakta aynı şekilde cart-curtla yapılamayan memleket nizamını temelini, yerini her noktada hep birlikte tanzim edelim." (ETŞ, 140)

Eski Türk Şiirinde rastladığımız bu örnekte "ugulug-suz" sözcüğünde +lIg ve +sız eklerinin üst üste kullanıldığı görülmektedir.

2. *alḳu ḳamaġ öz-eliksiz burḳan-lar-nıng. / aṭın-lar-ḳa asıġ ḳılur tüz-ün-ler-ning. / aşḍaçı öklidteçi ögi anası. / aṭırd**lıġ-sız** yarlıḳar-sız amrançıġ-a. /* "Bütün mevcut en üstün burkanların, başkalarına yardım eden asîllerin, arttıran, çoğaltan anası, annesi, **ayrılık** gözetmeden, her kesi yarlığarsınız, ey sevgili." (ETŞ, 156)

"*Aṭırdlıġ-sız*" örneğinde açıkça görülüyor ki sözcük, hem +lIg varlık ekini hem de +sIz yokluk ekini kabul etmiştir. Ek üzerine +sIz yokluk ekini kabul edebildiği gibi yeniden +lIg ekini üzerine alarak +lIglIg şeklinde genişleyebilir.

3. *bodi tegmä tuyunmak köŋültä / oom törtünç säkiz altmış / burhanlarnıŋ on küç tört tör / lüg korkınçsız bilgä biligtä ulatı / kamag**lıgsız** nomlarıg kalısız bütürmäk / p(a)ramit temäk savnıŋ yörügi ärür*. "Bodhi denilen kavramış, uyanmış gönülde Buddhaların on güç, dört türlü korkusuz bilgiden başka **umumi olmayan**, özel öğretileri eksiksiz elde elde etmek (tamamlamak) pāramitā denilen sözün açıklamasıdır." (AY IV 505)

"*Kamaglıgsız nomlarıg*" ifadesi burada sıfat yapmıştır. Kamaglıgsız sözcüğü nomlarıg sözcüğünü nitelemektedir.

SONUÇ

Türk dili isimlerdeki varlık ifadesi için varlık ekine ihtiyaç duymuştur. Varlık ekinin fonksiyonu varlık ifade etmektir. Herhangi bir şeyin varlığından söz edilebilmesi için yokluk halinin mevcut olması gerekir. Diğer bir deyişle varlık ve yokluk bir bütündür ve varlık ya da yokluk anlam alanı yaratabilmek için dil, ikisine de ihtiyaç duyar. Varlığı ifade eden +lIg ekinin var olması için yokluğu ifade eden +sIz ekinin de var olması gerekir. Biri varlık ifade ederken öteki yokluk ifade eder. O halde Türk dili +lIg varlık eki için +sIz yokluk ekine ihtiyaç duymaktadır. +lIg varlık ekinin mevcudiyeti +sIz yokluk ekinin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Aynı şekilde +sIz yokluk ekinin mevcudiyeti de +lIg varlık ekinin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Yani bu iki ek birbirine benzeyen ve birbiriyle bütün olan iki ektir.İncelenen metinler kapsamında +lIg varlık ekinin isim, sıfat, zarf ve hatta edat meydana getirdiği, çekim ekleri ve iyelik ekleri ile birleşebildiği, üzerine başka morfemleri alarak +lIgIn, +ligin, +lIglIg, +lIgsIz -mAklIg, -mAklIgça, -mAklIglIn, +InçIIg, -IglIg gibi analitik formlar ortaya çıkarabildiği, yeni bir tür meydana getirebildiği, ikilemelerin teşkilinde rol oynadığı, üzerine yapım eklerini alabildiği gibi çekim eklerini de alabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla ek için isimden isim yapım ekidir demek yeterli bir tanım değildir çünkü ek isimden yalnızca isim yapmaz. Ek her zaman yapım eki gibi de hareket etmez. Kimi zaman bir çekim eki gibi davranır.

Ek bir yardımcı fiil ile kullanılabilir. İncelenen metinlerde bol, kıl- ve er- yardımcı fiilleri ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Ekin en çok bol- yardımcı fiili ile kullanıldığı gözlemlenmiştir. Tur- ve ti(t)- yardımcı fiilleri ile kullanıldığı örneklere ise rastlanılmamıştır. Ek Türkiye Türkçesinin ekleri ile mukayese edilmiş ve +lIg varlık ekinin +çı/+çi gibi bir yapım eki olmadığı saptanmıştır. Ek varlık alanına sahip bir ek olduğundan varlık kategorisinde ele alınmıştır. Eke bilhassa Uygur metinlerinde sıkça rastlanılmıştır. Ekin aslında bu kadar yaygın olması, onun ne kadar işlek bir ek olduğunu göstermektedir. Ek yalnızca aidiyet bildirmek için kullanılıyor olsaydı zarf ve edatların teşkilinde bu kadar önemli rol oynamazdı. O halde ekin yalnızca aidiyet ve mevcudiyet bildirmediği, bunların yanında önemli fonksiyonlarının da olduğu incelenen örneklerde mevcuttur.

Ayrıca +lIg eki tek başına türlerin teşkilinde rol oynayabildiği gibi bunun yanında isim+ lIg, sıfat + lIg, isim + lIg + yardımcı eylem, sıfat + lIg + yardımcı eylem yapıları da mevcuttur. Edat, zarf, sıfat, isim yapabilir ve cümle içerisinde özne yahut fiil konumunda olabilir. Biçimbirimsel olarak genişleyip -mAklIg, -(X)nçlXg,-(X)glXg, +lXgXn, +lXglXg, +lXgsXz gibi yeni formlar ortaya çıkabilir.

Türkçede ekler üç ana gruba ayrılır. Çekim ekler, yapım ekleri ve hem yapım hem de çekim eki gibi hareket eden ara ekler. İncelenen metinlerde, +lIg ekinin yalnızca yapım eki yahut çekim eki gibi hareket etmediği, kimi zaman yapım eki, kimi zamansa üzerine çekim eklerini kabul ederek çekim eki gibi davrandığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle ek için yalnızca yapım ekidir yahut çekim ekidir demek yanlış olur. +lIg varlık eki hem yapım eki hem de çekim eki gibi davrandığından hem yapım hem de çekim kategorisinde olan eklere dahil edilmiştir. +lIg varlık ekinin bir ara ek oluşu, onun artık yalnızca yapım eki yahut yalnızca çekim eki olarak değerlendirilmesinin önüne geçer. O hâlde +lIg varlık eki hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket edebilen bir ara ektir.

Sonuç olarak +lIg varlık eki farklı morfemler aracılığıyla genişleyebilen, yardımcı fiiller ile birlikte kullanılabilen, üzerine yapım eklerini ve çekim eklerini kabul edebilen, hem yapım hem de çekim eki gibi davranan, isimlere, sıfatlara eklenebilen, isim, sıfat, zarf ve edat meydana getirebilen, ikilemelerin oluşmasına katkıda bulunan, bir ara ektir.

KAYNAKÇA

AĞCA, Ferruh (2006). "Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AĞCA, Ferruh (2010). Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri, TKAE yay: 1-234, Ankara

AĞCA, Ferruh (2016a). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-NotlarDizin-Tıpkıbasım), TKAE Yayınları, Ankara.

AĞCA, Ferruh, Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri, *Dil Araştırmaları*,(Bahar 2015). Sayı: 16, s.83-101.

AĞCA, Ferruh, Kutadgu Bilig'de Geçen Benzetme Edatları ve sanı "Gibi" Edatı, *Yeni Türkiye* (Şubat 2019), Sayı:105, s.102.

AHMADOVA, Aysel, Orhon Yazıtlarında Ara Ekler, TÜBAR XLI / 2017-Bahar

ARAT, Reşit Rahmeti, (2018). Eski Türk Şiiri, TDK: 8-305, Ankara.

ATAY, Ayten (2007). Eski Türkçeden Bugünkü Türk Şivelerine +lıġ/+lig>+lı /+li Ekli Edatlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten, 21-33 ss*.

AYAZLI, Özlem (2012). VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını, TDK yay: 64-179, İstanbul.

AYAZLI, Özlem (2019). Altun Yaruk Sudur'da Çekim Edatları, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1/1, 2019: 39-72

BANG, Willi, Annemarie von GABAIN und G. R. Rahmati: Türkische Turfan-Texte VI. Das, buddhistische sūtra Säkiz yükmäk, Berlin, 1934: 93-192.

BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema. (1998). Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks- XXX Levha, TDK yay: 29-93, Ankara.

BAŞDAŞ, Cahit (2006). Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında sunulan Bildiri 26-27 Eylül, Bilkent Üniversitesi, Ankara*.

BİLGİÇ, Meriç (2012). Varlık ve Yokluk Arasında Universitas'ın Tarihüstü Sentezi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 23: 163-184

CAFEROĞLU, Ahmet (2015). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK yay, Ankara.

CAN, Meltem (2010). Eski Uygur Türkçesinde İkilimeler, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press.

ÇAKMAK, Serkan (2013). Var" Ve "Yok" Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 8/4 Spring 2013, p. 463-471, ANKARA-TURKEY

ÇETİN, Engin (2016). Eski Uygurca Metinlerde +lIg +lUg Ekinin Sıfatlarda Kullanımı, *International Journal of Language Academy*.

DELİCE, İbrahim (2016), Türkçenin Ekleri Nasıl Sınıflandırılmalıdır?, *Türk Dil Bilgisi Toplantıları ve Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu"*, İstanbul 24 – 25 Kasım 2016.

ERASLAN, Kemal (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK yay, Ankara.

ERCİLASUN A. Bican-AKKOYUNLU Ziya (2018). Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, TDK yay, Ankara.

ERDAL, Marcel (1991). Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, II Volum, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

ERDAL, Marcel (2004). A Grammar of Old Turkic, Leiden-Boston: Brill.

ERGİN, Muharrem (2012). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul

GABAIN, Annemarie von (1988). Eski Türkçenin Grameri (çev: Mehmet Akalın), TDK yay: 47, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay (2012). Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ yay, Ankara.

Kaya, C. (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2017). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, TDK yay, Ankara.

Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho I, Berlin, 1912.

Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho II, Berlin, 1919.

Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho III, Berlin, 1922.

ÖLMEZ, Mehmet (2017). Eski Uygurca İkilemeler Üzerıne. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN,* 65-2.

ÖLMEZ, Mehmet-ARİS, Gönül (2019). Eski Uygurca Ölüler Kitabı'ndaki İkilemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 67 (Haziran), 39-64.

ÖNER, Mustafa (2004). Türkçede -lIg > -lI Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I-II,* 20-26 Eylül 2004, Ankara, 2004, TDK 855, 2239-2251.

ÖZBAY, Betül (2014). Huastuanift Maniheist Uygurların Tövbe Duası, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

POLAT, Ülkü (2017). Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (Ötün-, Tegin-, Yarlıka-, Yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* 6(4), 2012-2026.)

TEKİN, Talat (2016). Orhon Türkçesi Grameri, TDK yay: 84, Ankara.

TOKYÜREK, Hacer (2018). Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç Karşılaştırmalı Metin Yayını, TDK yay: 323-545, Ankara.

TURAN, Zikri (2007), "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırması Nasıl Olmalıdır?", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-II 24-29 Eylül 2000, s.1835-1844, TDK Yay., Ankara.